

SØREN HELSTRUP

TRUSLEN MOD DANMARK

Regeringen og de militære chefers
trusselsopfattelse 1938-40

MUSEUM TUSCULANUMS FORLAG

Søren Helstrup

Til

*Elly og Frede Helstrup
Sigrid og Martin Svane
Esther og Johannes Bertelsen*

TRUSLEN MOD DANMARK

Regeringen og de militære chefers trusselsopfattelse
1938-40

Forsvarets Bibliotek

MUSEUM TUSCULANUMS FORLAG
KØBENHAVNS UNIVERSITET

2000

Truslen mod Danmark

© Museum Tusulanums Forlag 2000

Forlagsredaktion: Steffen Jørgensen

Omslag: Veronique van der Neut

Sats & layout: Ole Klitgaard

Sat med Garamond

Trykt hos Narayana Press, Gylling

ISBN 87 7289 629 9

Forsidebilledet:

Stauning og Munch i samtale – om truslen mod Danmarks sikkerhed?
(Frihedsmuseets Billedarkiv)

Faglig konsulent: Hans Kirchhoff

Udgivet med støtte fra:

Grosserer Alfred Nielsen & Hustrus Fond

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Unibank-fonden

Museum Tusulanums Forlag

Njalsgade 92

DK-2300 København S

www.mtp.dk

Indholdsfortegnelse

Forord 7

I. KAPITEL

Indledning 9

2. KAPITEL

Danmarks sikkerhedspolitik før 1938 – neutralitetspolitik i Tysklands
skygge 18

3. KAPITEL

Anschluss – marts 1938 34

4. KAPITEL

De danske reaktioner på sudeterkrisen – september 1938 53

5. KAPITEL

Den dansk-tyske ikke-angrebspagt – maj 1939 71

6. KAPITEL

Stormagtskrig – efteråret 1939 87

7. KAPITEL

Norden i søgelyset – vinterkrigens periode 105

8. KAPITEL

April 1940 139

9. KAPITEL

Perspektivering – 9. april 1940 171

10. KAPITEL

Konklusion 177

Litteraturoversigt 193

Anvendt materiale 202

Litteraturliste 205

Forsvarets Bibliotek

Forord

Denne bog er blevet til i løbet af de sidste 3–4 år, hvor jeg, først som specialestuderende på Institut for Historie på Københavns Universitet, siden som ekstern lektor sammesteds, har forsøgt at kortlægge det mønster, der lå til grund for regeringen og de militære chefers perception af den politiske og militære udvikling før d. 9. april 1940. Baggrunden herfor er tredobbelt: For det første er jeg fascineret af den (udenrigs)politiske beslutningsproces, hvor politikere og topembedsmænd træffer beslutninger af større eller mindre betydning og med konsekvenser, der sjældent kan forudses, heller ikke af beslutningstagerne selv. Som følge heraf er jeg for det andet interesseret i at se på de forestillinger, der ligger til grund for beslutningerne. Det er min klare opfattelse, at politikere (som alle vi andre) hverken handler i blinde eller med et fuldstændigt klarsyn. De ser verden igennem et prisme, der gengiver virkeligheden mere eller mindre forvrænget. Og uanset hvordan virkeligheden så reelt måtte se ud, er det aktørernes opfattelse, der betinger deres handlinger – i dette tilfælde politikernes, i andre tilfælde os alle som handlende individer. Det er således uomgængeligt at beskæftige sig lige så meget med verden, som den ser ud, som med verden, som den er.

For det tredje er jeg som så mange andre i min generation vokset op med fortællinger om besættelsen. Ikke mindst mine bedsteforældre har fortalt om og dermed pirret min interesse for perioden. Derved fornemmer man samtidig, som man også kan konstatere ved at betragte den offentlige debat, at begivenhederne fra 9. april 1940 til 5. maj 1945 konstituerer en betydningsfuld periode i mange menneskers liv. Perioden er en fortælling om godt og ondt, svig og heltemod, angst og håb, tilpasning og modstand osv. på en måde, som har almen menneskelig relevans og derfor også betydning for vores liv og selvforståelse i dag. Det ser man tydeligt i interessen fra offentlighedens side i at nuancere danskernes rolle under 2. Verdenskrig – en interesse, der afspejler sig i mediernes utallige “afsløringer” af dette og hint fra besættelsestiden. Besættelsestiden er stadig en del af os, uanset om vi oplevede den eller ej!

Jeg vil gerne takke en række personer og institutioner for hjælpen ved udarbejdelsen af denne bog. Først og fremmest skal der gå en meget stor tak til lektor, dr. phil. Hans Kirchhoff, der har været en utrættelig vejleder,

inspirator og kritiker undervejs. Han satte mig i gang med emnet, opmuntrede mig til at fastholde min skematiske metode og støttede mig i det hele taget på alle måder ved altid at være villig til venligt og præcist at rådgive og problematisere. Hans kritik var altid berettiget og har hjulpet mig ud af de værste huller. At der stadig er sådanne tilbage, er jeg ikke i tvivl om, men ansvaret herfor er alene mit.

Andre personer har også ydet væsentlig støtte. Lektor Carsten Due-Nielsen har med altid kritisk interesse inspireret til dele af afhandlingen, andre kolleger på Institut for Historie har med interesse tilskyndet arbejdet, og cand. mag. Jakob Eberhardt har hjulpet til præcisering af uklare begreber og vendinger. Dertil kommer et uvurderligt venskab!

Derudover bør Institut for Historie i det hele taget takkes, fordi det er en inspirerende og lærerig arbejdsplads, der turde ansætte en ung, uprøvet kandidat. Den samme tak skal lyde til Østre Borgerdyd Gymnasium.

Grosserer Alfred Nielsen & Hustrus Fond, Den Hielmstjerne-Rosenroneske Stiftelse og Unibank-fonden har bidraget med pekuniær støtte, bogen ikke havde kunnet klare sig uden. Jeg er dem alle meget taknemmelig.

Endelig er der familie og venner. Som det er fremgået, har mine bedste forældre et stort ansvar! De har skabt interessen og støttet, spurgt og kritiseret i uvurderligt omfang igennem hele min hidtidige videnskabelige karriere. Min kæreste, Hanne Strunge, har hjulpet og holdt ud, når humøret ikke var så højt, mine forældre og søskende har bakket op på alle mulige måder. Og gode venner har med interesse og frugtbare diskussioner været en del af mit netværk.

TAK til alle!

Søren Helstrup
Amager, maj 2000

Indledning

Denne bog handler om forspillet til den tyske besættelse af Danmark den 9. april 1940. Begivenhederne på selve dagen hører ganske vist til blandt de mest udforskede fænomener i dansk historieskrivning. Dette gælder ikke mindst, hvad der skete, hvordan, hvorfor osv., og der kan næppe skrives meget nyt om denne skelsættende begivenhed i Danmarks historie. I stedet skal der her fokuseres på de begivenheder, der gik forud for invasionen og især på, hvorledes disse begivenheder blev opfattet af de danske beslutningstagere.

Dette har imidlertid forbindelse til den 9. april 1940 eller måske snarere til de hektiske dage forinden. For lige siden har det været livligt diskuteret, hvad den socialdemokratisk-radikale regering med statsminister Th. Stauning og udenrigsminister P. Munch i spidsen egentlig troede og vidste om de tyske planer. I særlig grad har forskningen lagt vægt på perioden fra den 4. april, hvor Danmarks gesandt i Berlin, Herluf Zahle, advarede om, at en tysk aktion stod for døren, til den 8. april, hvor man kunne konstatere de tyske troppe- og flådebevægelser. Denne diskussion er stort set endt i en slags enighed om følgende synspunkt, der naturligvis vil blive uddybet, forklaret og perspektiveret senere¹: Regeringen – og de militære chefer – var klar over, at noget stort var under opsejling, der kunne involvere Danmark, men man forventede ikke en aktion af de årsager, på den måde og i det omfang, som den rent faktisk foregik.

Det er her, denne undersøgelse træder ind. Den stiller nemlig det simple spørgsmål: Hvorfor havde de involverede beslutningstagere denne fejlagtige opfattelse? Og her skal svaret altså bl.a. søges fundet i de foregående år. Det er således en bærende hypotese, at regeringens og de ledende militære chefers trusselsopfattelser i dagene op til den 9. april ikke kan forstås uden at undersøge disse opfattelser også i årene før 1940. Det skal derfor bl.a. søges klarlagt, i hvilket omfang man kan tale om en sammenhæng og systematik i aktørernes verdensbillede, og om denne sammenhæng og systematik betingede deres opfattelse indtil den 9. april om morgenen.

¹ Se Kirchhoff, 1990, Branner, 1987, Sjøqvist, 1978, og Svensson, 1965, der ganske vist er uenige om væsentlige dele, først og fremmest i vurderingen af regeringen, dens politik og dens muligheder, men altså er forholdsvis enige om det her fremførte.

Undersøgelsens karakter forudsætter unægteligt et positivt svar.

Dette kan formuleres endnu mere eksplicit. Det vil blive undersøgt, hvilket billede af den militære trussel imod Danmark de centrale regeringsmedlemmer og de ledende militærfolk havde i en række situationer fra 1938 til 1940. Denne analyse af i alt fem forskellige "cases" udføres med det formål at sammenligne resultaterne og således finde den allerede postulerede sammenhæng, der evt. vil kunne øge vores viden om og forståelse af beslutningstagerne, deres handlinger og deres perceptioner før den tyske besættelse af Danmark 9. april 1940.²

Inden en redegørelse for undersøgelsens metodiske udgangspunkt må det dog være på plads at kvalificere problemstillingen lidt. For det første er det klart, at hovedsigtet i undersøgelsen ligger på regeringen og ikke mindst dens udenrigsminister P. Munch (Rad.), der med Erling Bjøls ord var "den suveræne udenrigspolitiske beslutningstager, der sjældent rystede på hånden."³ Det var hos ham og i hans ministerium, at alle de vigtigste informationer, især fra gesandtskaberne, indløb, ligesom Munch var den person i regeringen, der formulerede den danske udenrigs- og sikkerhedspolitik i det hele taget. Men i det omfang statsminister Ståuning (S) og forsvarsminister Alsing Andersen (S) var involveret (som f.eks. i april 1940, men også i forbindelse med Sudeterkrisen i 1938), vil de naturligvis blive undersøgt på lige fod med Munch. Analysen af de militære chefer er nok interessant i sig selv, ikke mindst fordi især marinechefen, viceadmiral Hjalmar Rechnitzers rolle i forløbet har været stærkt diskuteret. Men først og fremmest undersøges Rechnitzer, hærens generaløjntant Erik With (i december 1939 afløst af generaløjntant W.W. Prior) og chefen for generalstaben Ebbe Gørtz (hvorunder efterretningstjenesten hørte), fordi de som regeringens rådgivere og informanter kunne have en væsentlig indflydelse på den førte politik. De deltog endvidere i flere af de afgørende

² Den teoretiske baggrund for denne tilgang er især den amerikanske perceptionsforsker, Robert Jervis, 1976, der har gjort opmærksom på, hvorledes perceptioner i en given situation er påvirket af allerede eksisterende "images" hos den enkelte beslutningstager. Dette medfører, at han/hun ofte vil se det, som vedkommende forventer at se, og i vid udstrækning tilpasser nye informationer til et allerede eksisterende tankesæt. Med de forvirrende og modstridende meldinger, de danske beslutningstagere modtog d. 4.-8. april 1940, forekommer det oplagt, at dette også må have været tilfældet her. Det gør sig ikke mindst gældende for en mand som P. Munch, der fra et langt liv i politik havde meget klare forestillinger om Danmarks stilling og muligheder. Det er ikke mindst Jervis' betoning af de tidligere trusselsperceptioners betydning, der har inspireret denne afhandling.

³ Bjøl, 1983 s. 338.

møder i april 1940 og bidrog derved med en del af det informationsmateriale, regeringen havde til rådighed.

Informationsbaggrunden er samtidig en afgørende årsag til, at der vil blive lagt stor vægt på gesandtskaberne i Berlin og London. England og Tyskland var for P. Munch de vigtigste stormagter, hvis indbyrdes relationer spillede en afgørende rolle for hans opfattelse af Danmarks stilling.⁴ Det er derfor uomgængeligt at inddrage Zahle i Berlin og Eduard Reventlow i London i denne analyse, idet de forsynede udenrigsministeriet med de vigtigste informationer om udviklingen i England og Tyskland, om de to landes indbyrdes forhold og om deres opfattelse af Danmark. Ikke mindst Zahle i Berlin er det værd at opholde sig ved. Der er endnu ikke udarbejdet nogen samlet analyse af hans virke i og indflydelse på dansk udenrigspolitik i mellemkrigstiden. Det synes dog, som det også vil blive berørt senere i denne bog, som om, han opfattede Danmarks stilling og muligheder på en måde, der i store træk korresponderede med Munch. Hans argumenter genfindes i Munchs udsagn, og der er næppe tvivl om, at dette faktum kan have medvirket til, at de tillagde hinandens holdninger, meninger og ytringer yderligere værdi. Selv om Munch også kunne være uenig med Zahle, tillægges gesandtens indberetninger betydelig værdi i denne bog (og større end vel hidtil antaget) som kilde til baggrunden for Munchs situationsvurderinger.⁵

Endelig skal det understreges, at denne undersøgelse er forholdsvis snæver, idet den udelukkende forholder sig til den sikkerhedspolitiske (i den militære betydning) trussel imod Danmark. Derfor undersøges f.eks. diverse økonomiske trusselsbilleder ikke i andet omfang end der, hvor de måtte kunne få militær betydning. Det er således et bevidst fravalg, at 1930'ernes betydelige handelspolitiske anstrengelser i udenrigspolitikken er nedtonet, om end langt fra helt fjernet.

⁴ Karup Pedersen, 1970 s. 290ff.

⁵ Bjøl, 1983 kap. XII, især s. 303ff og 308f, samt Jervis, 1976, kap. 4 analyserer grundigt, hvilke faktorer der påvirker beslutningstagere, ikke mindst i retning af at fastholde en allerede grundlagt opfattelse. De tillægger bl.a. interaktionen imellem informant og den konkrete besked stor betydning, således at den samme meddelelse af samme beslutningstager opfattes forskelligt afhængig af, hvem der bringer meddelelsen. Det er et vægtigt argument for en nærmere undersøgelse af embedsmændenes betydning for ikke mindst udenrigspolitikens udformning. Som historikeren Bo Lidegaard bemærker, er samspillet mellem embedsapparat og politikere imidlertid et manglende aspekt i udforskningen af dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik. Lidegaard, 1996 s. 611.

Metodiske overvejelser

For enhver historiker er det klart, at den kildekritiske analyse er hjørneste-
nen i det konkrete arbejde. Således skal der indledes med et par ultrakorte
bemærkninger om disse kilder. Debatten om den 9. april forplumres let af
en skyld/ansvar-polemik. Dette har betydning for bl.a. kildematerialet,
således at de kilder, der er blevet til efter denne dato, er så farvet af
bagklogskab, at de reelt er ubrugelige til belysning af aktørernes situations-
opfattelse før den 9. april. Derfor holder undersøgelsen sig (næsten)
udelukkende til det samtidige materiale. Dette vil foruden de vigtige
indberetninger fra gesandtskaberne primært sige de forskellige referater fra
især det Udenrigspolitiske Nævn (herefter Nævnet), men også fra møderne
mellem de nordiske udenrigsministre og det såkaldte 21-mandsudvalgs
møder, samt den desværre kortfattede ministermødeprotokol. Disse refe-
rater skal, på linje med militærchefernes skrivelser til regeringen, ganske
vist behandles varsomt, fordi udsagnene i højeste grad var argumenter for
en konkret politik, men via den komparative tilgang, der skitseres
nedenfor, og sammenligninger med indberetningerne og de forskellige
sagsmapper fra udenrigsministeriet indeholdende breve, telegrammer o.
lign. kan man komme over den hurdle, der hedder manglende troværdig-
hed. Ved at kombinere materialet, finde modstridende argumenter og
overensstemmende handlinger, afklare informationsmønstre etc. kan der
spørges til sammenhænge eller mangel på samme. Svarene kan ofte være
mangfoldige, men netop arbejdet med det længere forløb og forskellige
"cases" giver mulighed for at opnå en større forståelse af disse sammen-
hænges karakter og årsag.

Men den kildekritiske analyse kan ikke stå alene. Som det er fremgået, er
formålet at kunne sammenligne, og da opstår straks spørgsmålet: Hvordan
kan man sammenligne trusselsperceptionerne i to eller flere vidt forskellige
situationer? Hvordan eksempelvis sammenligne overvejelserne i forbindel-
se med det tyske tilbud om en ikke-angrebstraktat i foråret 1939 med
vurderingen af "Anschluss" betydning for Danmark i 1938 eller med stil-
lingen efter det sovjetrussiske angreb på Finland i vinteren 1939-40?

For at løse det problem og skærpe denne *komparative* tilgang har det
været nyttigt at opstille et analyseskema med en række forskellige
trusselsperspektiver. Den følgende skematisering er dermed operationel og
således ikke et forsøg på at presse aktørernes synspunkter ned i firkantede

kasser, selvom den anvender begreber, som de forskellige aktører ikke selv
benyttede. Der er med andre ord først og fremmest tale om et heuristisk
værktøj. Strukturen er dog opstået i samspil med undersøgelsen, således at
den både har bidraget til at systematisere analysen og samtidig er udledt af
den, hvorved den så at sige er blevet en del af hypotesen.

Den skematiske fremstilling er en systematisering af en række trussels-
opfattelser, således som aktørerne *opfattede*, at *formålet* med eller bag-
grunden for en evt. aggression imod Danmark kunne være. Her kan vi da
operere med i al fald fem kategorier, nemlig en *national*, en *politisk*, en
strategisk, en *taktisk* og en *økonomisk* trussel. Disse kategorier vil jeg kort
definere som følger: Den *nationale* (i mangel af bedre betegnelse) var
frygten for et fremstød mod den fra tysk side ikke-anerkendte grænsedrag-
ning i Sønderjylland fra 1920, enten i form af irregulære SA-enheder, et
diplomatisk pres fra Berlin eller ligefrem et militært angreb med det formål
at opnå en grænseændring.

Den *politiske* trusselsdimension var faren for, at en fremmed magt ikke
havde tillid til Danmarks evne og vilje til at forblive neutral og dermed til
at forhindre modparten i at udnytte dansk territorium, hvorfor den
pågældende stat da ville skride til et præventivt angreb. Det tyske angreb
på Norge var primært dikteret af sådanne overvejelser. Man kunne også
have kaldt denne den *psykologiske* betingede trussel.

Forskellen på en *taktisk* og en *strategisk* trussel kan synes akademisk,
men er ikke desto mindre vigtig i denne sammenhæng. Iflg. den gængse
definition på taktik og strategi er strategi den (langsigtede) planlægning,
der skal sikre sammenhængen mellem politik og militære aktioner.
Heroverfor er taktik valg af en konkret fremgangsmåde til løsning af en
given militær situation. Man kan også sige, at taktik er et spørgsmål om
militære midler, mens strategi drejer sig om militære mål, således at en
taktisk trusselopfattelse drejede sig om Danmark som et middel for
Tyskland til at opnå mål andetsteds, mens Danmark iflg. en *strategisk*
trusselopfattelse ville være et mål i sig selv og dermed opfattet som
afgørende for krigens udvikling. Ganske vist kan det hævdes, at alle
militære operationer er midler til opnåelse af krigens endemål, for
Tysklands vedkommende at besejre England (Vestmagterne). Men
strategiske operationer vil da være de områder, Berlin måtte mene, man
skulle sætte sig i besiddelse af for at vinde krigen (f.eks. Nordfrankrig),
mens de *taktiske* operationer vil være dem, der skulle til for at sætte sig i
besiddelse af disse områder. I eksemplet Danmark kan en *strategisk*

besættelse skyldes, at brugen af dansk territorium anses for afgørende for krigens udvikling, idet den skal opfylde et behov for at beskytte og/eller udvide den pågældende magts operationsmuligheder til lands, til vands eller i luften. Dette kunne konkret dreje sig om at etablere flådebaser på Læsø, flybaser i Jylland el. lign. Den såkaldte Wegener'ske strategiopfattelse (se side 42f) tilhører denne kategori. Den *taktiske* trusselskategori kunne konkret være transit af tropper og materiel via dansk land-, vand- og luftterritorium, udkæmpelse af slag på dansk territorium som i 1915, hvor danske krigsskibe afbrød en kamp mellem den grundstøtte engelske ubåd E-13 og tyske motortorpedobåde, eller en inddragelse af hele Danmark som trædesten i forbindelse med operationer andetsteds, f.eks. i Norge som det skete den 9. april 1940. Fælles for denne kategori er, at Danmark "ligger i vejen" snarere end at være af egentlig militær betydning.

Det *økonomiske* trusselsperspektiv skal ses som opfattelsen af, at Danmark kunne være et potentielt fødevarekammer for fremmede magter eller et bidrag til en krigsindustri (som man f.eks. kunne opfatte malmminerne i Sverige) – eller simpelthen et led i den økonomiske krigsførsel. En fysisk blokade af danske handelsforbindelser i form af opbringelser, torpederinger etc. med det formål at forhindre modparten i at udnytte danske eksportvarer var en mulighed. Men man kunne også forestille sig en decideret okkupation af dansk territorium for at sætte sig i besiddelse af og udnytte det danske produktionsapparat, først og fremmest landbruget. Denne kategori dækker dog kun den side af det økonomiske felt, der kunne føre til en egentlig sikkerhedspolitisk trussel. Handelspolitikken som sådan er stadig at betragte for sig (og er dermed til gode for en anden undersøgelse).⁶ Når de økonomiske trusselsperspektiver overhovedet nævnes i det omfang, der vil fremgå, hænger det sammen med, som Ole Karup Pedersen har påpeget, at den danske regerings sikkerhedspolitik i den undersøgte periode i høj grad tog udgangspunkt i det forhold, at udenrigshandelen spillede en afgørende rolle for landets hele socio-økonomiske struktur og dermed for dets overlevelse som nationalstat.⁷

Til den skematiske fremstilling skal der knyttes nogle kommentarer. For det første er skemaet et analyseredskab, hvorfor de lidt firkantede kategorier skal opfattes som en analytisk skelnen, hvis definition ikke var en

⁶ Der skal dog gøres opmærksom på Sjøqvist, 1966, hvis undersøgelse af handelspolitikken betydning for udenrigspolitikken i 1930'erne giver et grundigt indblik.

⁷ Karup Pedersen, 1977 s. 53-66, især s. 54-56 og 59-61.

del af aktørernes overvejelser, således at man selvfølgelig til enhver tid vil kunne diskutere dem. I samme åndedrag skal det slås fast, at de forskellige kategorier ikke udelukker hinanden. Man kan sagtens forestille sig, at flere eller alle kunne være til stede på samme tidspunkt. Det er dernæst oplagt, at det ikke er alle trusselsperspektiver, der indebærer en besættelse af hele landet. Samtidig skal det bemærkes, at der ikke nødvendigvis altid står Tyskland som subjekt for aggressionen mod Danmark (hvis vi ser bort fra den nationale dimension) – skemaet giver på denne vis mulighed for ligeledes at indplacere eksempelvis England eller endog Sovjetunionen, hvilket ikke er så irrelevant, som det kan lyde. Endelig er de fem kategorier ikke udtømmende for de forskellige trusselopfattelser, der kan opregnes. Man kunne f.eks. forestille sig tilsvarende kategorier, hvor truslen imod Danmark var af ideologisk eller racemæssig karakter etc. Sigtet her er imidlertid sikkerhedspolitisk, hvorfor der udover et par kortere bemærkninger i forbindelse med frygten for en nazificering af det danske samfund ikke vil blive ofret plads på disse eller andre kategorier, da de ikke synes at have spillet nogen sikkerhedspolitisk rolle.

Analyseskemaet vil herefter være den metodiske ballast for de efterfølgende analyser af følgende fem "cases": 1) Østrigs "Anschluss" (dvs. indlemmelse i Hitlers Tyskland) i marts 1938. 2) Sudeterkrisen i september samme år, hvor Tyskland ved Münchenforhandlingerne fik overtalt/truet stormagterne til at acceptere grænseændringerne imellem Tyskland og Tjekkosllovakiet. 3) Det tyske tilbud til Danmark om en ikke-angrebspagt i maj 1939. 4) Stormagtskrigens udbrud i september 1939. 5) Krisen om Norden i vinteren 1939/40 i forbindelse med den finsk-russiske vinterkrig. Og endelig 6) de berømte april dage i 1940, fra Berlin-gesandtskabets advarsel den 4. indtil invasionen. Disse begivenheder har hver deres unikke karakter, som landets politiske og militære chefer måtte forholde sig individuelt til, men har samtidig det grundlæggende til fælles, at de repræsenterer en ny udvikling i den internationale situation og Danmarks forhold hertil, og derfor alle gav anledning til en eller anden form for situationsvurderinger hos aktørerne.

Nu bør det dog være på sin plads understrege, at opdelingen i "cases" ikke vil blive overdrevet. Det er næsten umuligt at afgrænse et forløb omkring en given situation helt præcist, og læseren vil da også opleve, at analyserne bevæger sig både før og efter de enkelte begivenheder. Især giver det sig udslag i forhold til militærcheferne, der ikke i samme omfang

som politikerne skulle tage stilling i situationen, men kunne lade indtrykkene få tid til at sætte sig og så reagere. Dette ses konkret i 1938, hvor de militære ledere ikke beskæftiger sig synderligt med "Anschluss", men i løbet af sommeren afgiver en række betænkninger, der på den ene side intet havde med Østrig at gøre, men på den anden side selvfølgelig implicit forholdt sig til Danmarks stilling oven på hændelserne i det tidlige forår. Det ville være metodisk alt for rigtigt ikke at medtage disse redegørelser, blot fordi de ikke i sig selv var en del af begivenhederne.

Tidsafgrænsningen som sådan er i øvrigt primært valgt ud fra den betragtning, at med sin indlemmelse af Østrig ekspanderede Hitler for første gang ud over Tysklands grænser, således at også andre lande må formodes at have været nødt til at overveje deres stilling i lyset af denne nye situation. Den indledende oversigt 1920-1938 forsøger at trække perspektivet yderligere bagud i tid. For denne periodes vedkommende er det klart, at yderligere forskning er påkrævet.

Således udrustet skal det historieteoretiske udgangspunkt, der ligger til grund for denne undersøgelse, kort skitseres. Da historie blev videnskab, var historismen det dominerende paradigme indenfor humanvidenskaberne. Historieteoretisk fremhævede denne retning et givet fænomens historiske og unikke karakter, som derfor kun kunne studeres ved hjælp af streng kildekritisk analyse og indlevelse i de enkeltes egenart. Det drejede sig for historismen ikke om at dømme eller forklare, men om at forstå fortiden på dens egne præmisser. Det forskningsmæssige genstandsområde var primært politik, først og fremmest på nationalstatslig niveau (man hævdede udenrigspolitikens primat) og med særlig fokus på de store mænd. Dette førte ofte til en meget nationalistisk historieskrivning og grænseløs opmærksomhed på personlighedernes (mænds) rolle i historien. Metodisk havde historismen vandtætte skotter til nabofagene.

I de senere år har man set en tilbagevenden til en del af historismens teoretiske grundlag i den retning, man har kaldt neohistorismen. Denne gør op med den nationalstatslige dyrkelse af de "store mænd", men fastholder at politik og politiske begivenheder som genstandsområde har deres berettigelse, og at fortidige fænomener har deres unikke karakter. Samtidig hævder den indlevelsen som metodisk udgangspunkt, men har nedbrudt de stive fagmetodiske grænser og søger stor inspiration i nabovidenskabernes (international politik, sociologi, antropologi etc.) metoder. Den tager principielt afstand fra eksempelvis grene af struktur-

historiens (Annales-skolen, Bielefeld-skolen og lign.) og marxismens determinisme og søger ikke generelle strukturbetingede forklaringer, men dog årsager, der kan forklares. Det er med inspiration fra denne videnskabelige retning, at nærværende afhandling er blevet til.⁸

⁸ Helstrup, 1996.

Danmarks sikkerhedspolitik før 1938 – neutralitetspolitik i Tysklands skygge

Dansk sikkerhedspolitik fra den anden slesvigske krig eller i al fald fra 1870-71 og til det tyske angreb den 9. april 1940 fulgte groft skitseret to linjer. Den ene drejede sig om placeringen i den samlede internationale verdensorden. I denne var der igennem hele perioden ingen tvivl om, at Danmark skulle forholde sig neutral, ikke mindst når det gjaldt stormagternes indbyrdes stridigheder. Den anden linje handlede om forholdet til det Tyskland, der siden samlingsprocessen i 1860'erne havde været det primære "objekt" i udformningen af den danske sikkerhedspolitik. Dette hang sammen med i al fald tre forhold, nemlig Tysklands i alle henseender fuldstændige overlegenhed, tilstedeværelsen af et stort dansk mindretal i Nordslesvig og Danmarks strategiske placering som Tysklands nordflanke og Østersøens partner.¹

Før 1. verdenskrig medførte dette et ganske stærkt neutralitetsforsvar omkring den under Estrups så forkætrede Københavns Befæstning og den senere forsvarsordning af 1909, der gjorde, at landet under verdenskrigen opretholdt et ganske betragteligt forsvarsniveau. Dette hang bl.a. sammen

¹ Hele dette kapitel støtter sig til forskellige oversigter, redegørelser etc. Sikkerhedspolitikken især i tyverne og begyndelsen af trediverne er kun stedmoderligt behandlet, hvilket også afspejler denne oversigtsprægede gennemgang. For inspiration, konkrete oplysninger etc. er især anvendt: Karup Pedersen, 1970; Svenningsen og Fischer, 1970; de relevante afsnit i Gyldendals Danmarks Historie, 1988; Sjøqvist, 1966; Sjøqvist, 1973; Fink, 1958; Due-Nielsen; 1996; Holbraad, 1991. Man vil i øvrigt bemærke, at kapitlet ikke omtaler Danmarks forhold til Sovjetunionen. Dette skyldes ikke, at dette forhold ikke var vigtigt for Danmarks udenrigspolitik (især handelspolitikken), men at en egentlig sikkerhedspolitisk trusselsopfattelse rettet imod øst ikke har kunnet spores. Som det vil fremgå, kom Sovjetunionen imidlertid for en kortere periode til at spille en større rolle, men dette først i 1939-40. Derudover har der været en betydelig frygt for, at den russiske revolution kunne eksporteres, men det er i denne sammenhæng en indenrigspolitisk trussel. At Danmark i perioden efter Lenins magtovertagelse deltog i den internationale isolation af det nye regime skal således ses i denne sammenhæng, ligesom det i øvrigt kan konstateres, at Danmark her pænt fulgte stormagternes, og især Englands, politik desangående. Det gjorde sig også gældende omkring normaliseringsprocessen i 1923-24, der endte med fuld dansk anerkendelse i 1924. Det primære hensyn i denne proces var imidlertid det handelspolitiske, idet man fra den danske regerings side ønskede at genoptage så meget som muligt af den handel, der før revolutionen havde været ganske betydelig. Se i øvrigt: Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924* fra 1979.

med forholdet til Tyskland, hvor et betydeligt defensivt forsvar kunne yde en slags sikkerhed imod Tyskland indtil en eller anden form for hjælp kunne nå frem og samtidig overbevise Berlin om, at Danmark ville være i stand til at forhindre Tysklands modstandere i at angribe via dansk territorium.

Der var ingen tvivl om, at ønsket om at genindlemme de dansksindede dele af Slesvig spillede en vigtig rolle for den danske politik siden 1864. På den anden side var der en almen opfattelse af, at Tyskland under ingen omstændigheder måtte blive Danmarks fjende igen. Derfor var hensynet til Tyskland stort i mange henseender, samtidig med at man arbejdede for en bedring af danskernes kår i Sønderjylland. I. C. Christensens føler til Tyskland via kaptajn Lütken i 1906 var et eksempel på denne politik; optantkonventionen i 1907 et andet, der reelt fraskrev muligheden for en folkeafstemning efter den berømte § 5 i Pragerfreden til fordel for en forbedring af de statsløse danskeres situation i Nordslesvig. Beslutningen om på tysk foranledning at udlægge miner og derved spærre indsejlingen til Østersøen den 5. august 1914 kan i denne sammenhæng siges at være det mest prægnante udtryk for den overordnede balancegang imellem neutraliteten og forholdet til Tyskland

Målt på resultatet må det siges, at den danske sikkerhedspolitik før 1920 var en succes. I al fald lykkedes det både at opretholde neutraliteten under verdenskrigen og efter krigen at sikre Nordslesvigs tilbagevenden uden at det kom til alvorlige problemer med Tyskland. I hvilket omfang dette så faktisk skyldtes politikken konkrete udformning eller om årsagerne ikke snarere skal søges internationalt er et andet spørgsmål. Uden at komme nærmere ind herpå skal der i al fald peges på den overordnede udvikling af tysk og engelsk strategiplanlægning op til og under verdenskrigen som den formentlig vigtigste årsag til, at Danmark ikke blev trukket ind i krigen. Ligeledes kan genforeningen naturligvis ikke forklares uden det tyske nederlag, Wilsons berømte 14 punkter og Versailles-traktaten.

Under alle omstændigheder stod Danmark efter 1920 i en sjældent gunstig sikkerhedspolitisk position. Landet var nu stort set en homogen stat med kun et lille mindretal af tysksindede og med et tilsvarende lille mindretal af dansksindede syd for grænsen og derfor uden ønsker om territoriale ændringer. Samtidig var Tyskland nu en fredelig, demokratisk og relativt svag stat, der således ikke udgjorde nogen egentlig, direkte trussel imod Danmarks sikkerhed. Derudover var heller ikke Rusland (og dets arvtager,

Sovjetunionen) pga. af de indre stridigheder og den internationale isolation en trussel i Østersøen, der således kunne fremstå som et "fredens hav"-omgivet af svage stater. Endelig var den internationale verdensorden på vej mod mere ordnede og civiliserede rammer i Folkeforbundet. Nu skulle stridigheder ikke løses via krig men via aftaler, internationale regler og voldgift, oprustning skulle afløses af nedrustning og staternes indbyrdes sikkerhed sikres via gensidige, forpligtigende tilsagn.

Dette fik naturligvis konsekvenser for den danske sikkerhedspolitik, der nok fortsatte ad de skitserede linjer, men, som det vil fremgå, også delvist ændrede karakter. Samtidig var den danske stilling ikke helt problemfri, hvilket netop skyldtes kombinationen af forholdet til Tyskland overfor forholdet til Folkeforbundet.

Dette kom til udtryk allerede i de to første problemer, Danmark stod overfor efter krigen, nemlig den forestående grænseændring og spørgsmålet om Danmarks optagelse i Folkeforbundet. Jeg skal ikke her komme nærmere ind på problemerne omkring grænseændringen, idet de må anses for velkendte. Men et par pointer er det dog værd at fremhæve. For det første tilstræbte den danske regering at opnå en aftale direkte med Tyskland, men måtte bøje sig for stormagternes ønske om at få sagen inddraget i den samlede fredsslutning. For det andet søgte såvel den radikale regering som hovedparten af de kræfter, der var med til at vælte den (inkl. den efterfølgende venstregering) ikke at indlemme mere af Slesvig end de områder, hvor der var sikkert dansk flertal. Og for det tredje lykkedes det ikke at få Tyskland til at anerkende den nye grænse-dragning, hvilket skulle vise sig at blive det største sikkerhedspolitiske problem frem til det nye krigsudbrud i september 1939.

Samtidig skulle Danmark tage stilling til et evt. medlemskab af Folkeforbundet. Der var på den ene side bred politisk enighed om, at landet skulle "fortsætte den til alle Sider ligelige Neutralitet, som hele den danske Folk har givet sin Tilslutning", som det formuleredes i Rigsdagen², men på den anden side kunne alle se de store fordele en civilisering af den internationale orden via Folkeforbundet kunne betyde for de mindre stater. Derfor gik Danmark med, men søgte samtidig at fastholde så meget som muligt af den traditionelle neutralitetspolitik.

Problemet var imidlertid, at medlemskab af Folkeforbundet i sig selv betød en væsentlig inddrækning af neutraliteten. Det hang sammen med to forhold, nemlig dels at forbundet ikke var universelt, men sejrherrenes,

² Her citeret efter Lammers, In: Christiansen et al., 1988 s. 227.

hvorfor bl.a. Tyskland og det revolutionære Rusland ikke var med (USA i øvrigt heller ikke, men det havde indenrigspolitiske årsager), dels at forbundet i kraft af pagtens artikel 16 indebar en forpligtelse til at yde angrebne medlemmer assistance på forskellig vis. Tilslutningen til Folkeforbundet kunne således opfattes som en tilslutning til Tysklands fjender og i yderste konsekvens føre Danmark ind i en krig med den trods alt stadige mægtige nabo mod syd. Sikkerhedspolitikken i mellemkrigstiden blev således til i skæringspunktet imellem på den ene side den nye situation både internationalt og i forholdet til Tyskland og på den anden side det traditionelle ønske om at hævde dansk neutralitet i tilfælde af et opgør mellem stormagterne og sikre et venligsindet forhold til Tyskland.

Allerede under forhandlingerne i Paris i 1919 forsøgte de danske forhandlere, forsvarsminister P. Munch og Venstres Niels Neergaard, i samarbejde med de andre neutrale lande at få ændret artikel 16. Målet var, at der specifikt skulle tages hensyn til de stater, der pga. geografi, militære forhold el. lign. ikke så sig i stand til at deltage i sanktioner og andre af forbundets beslutninger, ligesom retten til at erklære sig permanent neutral skulle bevares. Det lykkedes dog ikke de neutrale lande at komme igennem med disse krav. Imidlertid fortsatte Danmark arbejdet med at bløde op på artikel 16's forpligtelser. Dette gav en slags resultat i 1921. Her lykkedes det at få formuleret et sæt direktiver, der nærmere specificerede forpligtelserne og især de inddrækninger, der kunne gøre sig gældende for særligt udsatte stater om at udskyde eller evt. helt undgå at deltage i sanktioner. Det er klart, at det for Danmark betød, at man i forbindelse med beslutninger truffet af Folkeforbundet kunne undgå at komme i konflikt med Tyskland, men det var dog uklart, i hvilken udstrækning direktiverne reelt kunne sikre dansk neutralitet. Oplagt er det dog, at den danske politik i denne henseende hang sammen med ønsket om fortsat at undgå konflikt med Tyskland.

Samtidig med denne yderst forsigtige og reelt kun tilsyneladende opgivelse af neutralitetspolitikken arbejdede de danske regeringer aktivt for opfyldelsen af Folkeforbundets øvrige mål, især voldgiftsavgørelserne og afrustningspolitikken. Hvad sidstnævnte angik tog Venstregeringen støttet af de Konservative et skridt ved forsvarsordningen i 1922. Her blev budgettet nedskåret fra 65 mio. til 48 mio. og antallet af bataljoner fra 52 til 35, ligesom Københavns Befæstning blev nedlagt. Det lykkedes dog kun i begrænset omfang at få etableret en egentlig afrustningsproces på

internationalt plan især som følge af fransk modstand. Den store afrustningskonference 1932-34 brød dog endeligt sammen pga. Hitlers politik, men kan i sig selv ses som et udtryk for, at afrustning stadig var på den internationale dagsorden. Derudover var Danmark yderst aktiv i voldgiftsarbejdet, hvor det lykkedes at indgå aftaler med 17 forskellige stater om for fremtiden at løse eventuelle konflikter ved voldgift i stedet for våben. Dog lykkedes det ikke under voldgiftsforhandlingerne med Tyskland i 1926 at opnå en aftale om en officiel anerkendelse af grænsedragningen. Her måtte man nøjes med en i 1922 undertegnet traktat om "Ordning af de som Følge af Overgangen til Danmark af Suveræniteten over Nordslesvig opståede Spørgsmaal" samt det faktum, at Tyskland anerkendte Versailles-traktatens grænsedragninger imod Belgien og Frankrig ved Locarno-aftalen i 1925. Så selvom forholdene i Sønderjylland var fredelige og relationerne til Tyskland gode, lå det ikke endeligt afklarede grænsespørgsmål stadig som et ubehageligt problem, hvis tingenes tilstand skulle ændre sig.

Både afrustningspolitikken og voldgiftsarbejdet kan i et sikkerhedspolitisk perspektiv ses som forsøget på at påvirke den internationale verdensorden i en for en lille stat som Danmark gunstig retning. Etablering af faste rammer og anvendelse af civile i stedet for militære "argumenter" ville styrke Danmarks stilling i denne orden, samtidig med at neutralitetspolitikken søgtes fortsat i disse nye rammer, primært af hensyn til Tyskland. I forhold til Tyskland var det arbejdet for en anerkendelse af den nye grænse for dermed at undgå nationalt betingede sikkerhedsproblemer, der var i centrum – men uden at man fandt en egentlig løsning.

I løbet af 1920'erne skete der samtidig en begyndende demokratisering af den danske udenrigs- og dermed også sikkerhedspolitik. I 1921 foreslog en kommission store ændringer bl.a. med henblik på at udvide udenrigsministeriets rekrutteringsgrundlag og overhovedet sikre en større tilpasning af udenrigspolitikken til erhvervslivets og arbejdstagernes interesser. Men demokratiseringen fik sit mest synlige udtryk ved oprettelsen af det udenrigspolitiske nævn (herefter Nævnet) i 1923, hvor regeringen havde mulighed for at informere de 4 store politiske partier og evt. rådføre sig med dem. Dette ændrede dog ikke på det faktum, at det var regeringen, der førte og var ansvarlig for udenrigs- og sikkerhedspolitikken. Samtidig kan man også pege på, at med udnævnelsen af venstremanden Laust Moltesen til udenrigsminister i Madsen-Mygdals regering fra 1926-29 og efterfølgen-

de den radikale P. Munch fik man de første udenrigsministre, hvis baggrund ikke var diplomatiets eller erhvervslivets men den parlamentariske politik. I mange henseender var der således tegn på, at Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik i højere grad opfattedes som en del af den "almindelige" politik.

Det er værd at bemærke dette, også fordi det afspejler, hvorledes opinionen blev en stadig vigtigere faktor i den danske sikkerhedspolitik. Påskekrisen er uden tvivl den begivenhed, der om noget viste politikerne hvilken betydning, opinionen kunne få. Det er således karakteristisk, at P. Munch, der var forsvarsminister i den radikale regering, der blev væltet i 1920, i sin sikkerhedspolitik gjorde meget ud af at styre opinionen ved at bekæmpe tilløb til debat om forsvarrets indretning, grænsedragningen, et nordisk forsvarssamarbejde og andre emner, der iflg. den radikale udenrigsminister var uegnet til offentlig debat. Eksempler herpå vil med jævne mellemrum fremgå i dette værk.

Fra omkring 1926 var der trods den manglende succes med at få anerkendt grænsen i det hele taget tegn på en yderligere forbedring af Danmarks stilling. I det år indtrådte Tyskland nemlig i Folkeforbundet, hvilket så at sige ophævede den modsætning, dansk medlemskab heraf havde betydet i forholdet til Tyskland og den ønskede neutralitet. Og to år senere undertegnede alle de førende magter, inkl. Tyskland, den såkaldte Briand-Kellog Pakt, der fordømte krig som politisk middel og forpligtede til løsning af konflikter udelukkende vha. fredelige midler. At Danmark bidrog aktivt til denne politik viste bl.a. Grønlandskonflikten med Norge, der mente at have rettigheder på Østgrønland. Sagen blev i 1932 indbragt for den internationale domstol i Haag, der året efter anerkendte dansk overhøjhed over området. Dette accepterede Norge, men sagen medførte dog en betydelig uvilje i den norske opinion imod Danmark.

At meget efterhånden kom til at dreje sig om handelspolitik stod klart ved verdenskrisen, der ramte Danmark i begyndelsen af 1930'erne. Her gjaldt det om at opretholde det britiske markeds efterspørgsel efter og høje priser på danske landbrugsvarer og samtidig sikre billige og rigelige forsyninger af råvarer og industrivarer i Tyskland. Et middel til at kontrollere den danske udenrigshandel blev Valutacentralen, oprettet i 1932, der skulle sikre fremmed valuta til køb af de varer, regeringen opfattede som vigtige for samfundet.

Verdenskrisen i kombination med Danmarks sikkerhedspolitiske stilling

medførte ny debat om forsvaret. Venstreregeringen prøvede med besparelser i 1929, men blev væltet af de Konservatives nej. I stedet kom Stauning-Munch regeringen til og forsøgte at gennemføre en decideret afrustningspolitik med omdannelse af hær og flåde til rene vagtkorps, hvilket dog blev bremset i Landstinget. I stedet lykkedes det at få Venstre med på besparelser på 6 mio. kroner, og den nye forsvarsordning i 1932 kunne reelt opfattes som et skridt på vejen mod afrustning.

Alt i alt kan man opsummere den danske politik 1920-1933 på følgende vis: Hovedsigtet var dels at sikre så gode afsætningsmuligheder som muligt for den danske eksport, dels at arbejde for en international verdensorden baseret på fastlagte spilleregler uden brug af militære midler. Begge dele skete under synlig hensyntagen til neutralitetspolitikken og Tyskland.

I 1933 ændredes billedet drastisk, hvilket naturligvis skyldtes udviklingen i Tyskland. Hitler kom til magten og meldte Tyskland ud af Folkeforbundet, der opstod på ny problemer omkring grænsen, og de internationale afrustningsforhandlinger brød sammen. Efterhånden som Tyskland igen blev ufredelig, udemokratisk og stærkere, ændrede den danske politik sig både i forhold til Tyskland og til Folkeforbundet. Det var klart, at med Tysklands udmeldelse af sidstnævnte kunne der atter fra tysk side stilles spørgsmål ved den danske neutralitet. Derfor begyndte nu en proces tilbage imod den klassiske neutralitet. Dette var ikke uproblematisk, fordi Danmark som nyslået medlem af Folkeforbundsrådet samtidig blev tvunget til at tage stilling til det nye tyske regimes politik. Her blev det afgørende hensyn at undgå at genere Tyskland, hvilket kom til udtryk, da Danmark i Folkeforbundsrådet i 1935 undlod at stemme for en resolution, der fordømte den tyske oprustning og indførelse af almindelig værnepligt. Da forsøget på at iværksætte sanktioner overfor stormagten Italiens overfald på Abessinien i 1935 blev en fiasko, vedtog Danmark sammen med 6 andre, europæiske småstater, der ønskede at fastholde neutraliteten, en erklæring, der udtrykte store forbehold over for sanktionspolitikken. Reelt betød denne politik en opgivelse af solidaritetsidealene, der lå til grund for Folkeforbundet.

Forholdet til grænsen ændrede sig også. P. Munch tog skarpt afstand fra forsøg på at få Tyskland til at anerkende grænsedragningen, og regeringens politik gik først og fremmest ud på at skabe ro i Sønderjylland. Dette kom bl.a. til udtryk i form af regeringens officielle standpunkt: Grænsen lå fast, og det var der ikke grund til at diskutere nærmere. I foråret 1933 opstod

den såkaldte Påskeblæst, hvor nazister nord og syd for grænsen forsøgte at skabe uroligheder og dermed opmærksomhed omkring denne, en af Tysklands såkaldte "blødende" grænser fra Versailles-traktaten. Regeringen reagerede dels med håndfaste udtalelser om, at grænsen lå fast, dels med at øge politistyrkerne i området for at genoprette roen. Sammen med de danske organisationer i området lykkedes det forholdsvis problemfrit, bl.a. fordi også den tyske regering i Berlin tog afstand fra de lokale SA-grupperes forsøg på selvstændig udenrigspolitik. Men truslen fra det nazificerede tyske mindretal lurede konstant.

Spørgsmålet om en ændring af den danske forsvarspolitik måtte da melde sig igen. Således forsvandt afrustningsideerne fuldstændig, og selv socialdemokrater (især en gruppe omkring Hartvig Frisch og Hans Hedtoft) udtalte sig mere positivt om værdien af at kunne forsvare sig. Ikke mindst vakte en række udtalelser af Stauning opsigt, hvor han udtrykte regeringens vilje til at forsvare Danmarks grænser i det omfang, det kunne lade sig gøre. Det har været hyppigt diskuteret, i hvilket omfang Stauning her forsøgte at gøre op med Munchs sikkerhedspolitiske koncept. Tilhængere af denne tese har ment, at Stauning mere eller mindre mod sin vilje måtte bøje sig for Munch i udenrigspolitikken af hensyn til den sociale omkalfatring af det danske samfund, der var socialdemokratiets egentlige mål. Overfor denne holdning må man dog pege på den kronologiske sammenhæng. De forsvarsvenlige udtalelser kan alle henregnes til perioden 1933-35, dvs. inden den tyske genoprustning og territoriale ekspansion tog fart med indmarchen i 1936 i den demilitariserede Rhinzone. I denne periode var et egentligt tysk angreb på Danmark ikke den direkte trussel. Snarere var der her netop tale om villighed til et forsvar imod de uautoriserede, nazistiske gadebanders forsøg på at destabilisere og nazificere grænseregionen. Uniformsforbuddet og udvidelsen af politiet i 1933 skal ligeledes ses i denne sammenhæng. Der var mere tale om et ønske om at beskytte det parlamentariske demokrati end egentlig sikkerhedspolitiske foranstaltninger.

Men efter denne periode synes det snarere som om, Stauning ikke bare indordner sig under Munchs opfattelse, men faktisk deler den – altså at et egentligt forsvar mod et stormagtsangreb ikke var muligt. Dette kom f.eks. til udtryk ved den berømte "lænkehundstale" i Lund i marts 1937. Her afviste den danske statsminister at indrette et stærk forsvar. Danmark skulle ikke forsvare Nordens grænse, men måtte først og fremmest tænke på sig selv og sin stilling til Tyskland.

I samme periode havde Stauning og den danske regering fået det klare indtryk, at Danmark ikke havde alliancemuligheder. Tilbage i 1933 forsøgte Stauning selv i en tale helt modsat "lænkehundstalen" at debattere et nærmere nordisk samarbejde, for Danmarks grænse mod syd var også "Nordens Grænse, og et Overgreb her vil være Nordens, hele Nordens Sag". Dette forsøg på at inddrage de nordiske lande i forsvaret af Sønderjylland blev imidlertid afvist af både Sverige og især Norge. Ligeledes var det klart opfattelsen, at England heller ikke havde interesse i at komme Danmark til hjælp. I 1935 indgik englænderne således en flådeaftale med Tyskland, der tydeligt markerede Østersøen som tysk interesseområde. Og i 1937 afviste den engelske udenrigsminister, Anthony Eden, en føler fra Stauning om evt. britisk hjælp ved at tilsige diplomatisk støtte og afvise yderligere diskussion. Fra 1938, hvor denne undersøgelse tager sit udgangspunkt, kan der således ikke spores nogen større uoverensstemmelse mellem Stauning og Munch i vurderingen af Danmarks muligheder i forhold til den internationale situation og Tyskland.

Forholdet mellem de nordiske lande udviklede sig dog alligevel til at man genoptog 1. Verdenskrigs jævnlige udenrigsministermøder. Første gang skete det i København i 1932, og fra 1934 afholdtes disse møder ca. en gang om året. De afspejlede på den ene side en større grad af forståelse for visse fællestæk landene imellem og på den anden side det forhold, at der var tale om selvstændige lande, der førte national politik, også ved disse møder. Således var ingen af landene indstillet på at ændre deres politik af hensyn til de andre, hvilket bl.a. kom til udtryk i afvisningen af at føre en fælles forsvarspolitik og evt. skabe et egentligt forsvarsforbund. Men man kunne diskutere forskellige problemstillinger, og især i forhold til handelspolitiske, økonomiske og kulturelle spørgsmål var der et vist samarbejde. Som vi skal se, fungerede *illusionen* om det nordiske samarbejde samtidig som et af de sikkerhedspolitiske midler, Munch kunne bruge.

Endelig udarbejdede de nordiske lande i 1938 i fællesskab et nyt sæt neutralitetsregler, der tog vidtgående hensyn til Tyskland ved at tillade de krigsførende fri transit af fly og flåde via både Øresund, Store Bælt og Lille Bælt. Allerede i efteråret 1937 meddelte den tyske marineattaché ved gesandtskabet i København, Werner Steffan, Rechnitzer og dermed den danske regering, at Tyskland nu krævede fri passage via de danske stræder. Disse krav bøjede regeringen sig for i de nye neutralitetsregler. Samtidig blev en passus om hensyn til medlemskab af Folkeforbundet skrevet ud,

og de markerede alt i alt en afgørende vægtning af Tyskland i forhold til den overordnede internationale stilling.

Efter at handelspolitikken havde haft en fremtrædende rolle i udenrigspolitikken i begyndelsen af årtiet, da 1920'ernes frihandel pga. verdenskrisen afløstes af protektionisme og statsregulering, er det klart, at det omkring midten af 1930'erne atter blev sikkerhedspolitikken, der dominerede Danmarks udenrigspolitik. Men det betyder ikke, at handelspolitiske problemstillinger forsvandt. De blev snarere en mere integreret del af sikkerhedspolitikken.³

Analytisk kan det have sine fordele at skelne imellem sikkerhedspolitiske, handelspolitiske og normative interesser i en stats udenrigspolitik.⁴ Det skærper fokus omkring det emne, forskeren har sat sig for at belyse – i dette tilfælde sikkerhedspolitikken ud fra en snæver definition. Men i praktisk politik foretages denne skelnen næppe særlig hyppigt, endsige bevidst. Det ser vi her ved årtusindskiftet, hvor typiske normative interesser som beskyttelse af menneskerettigheder og mindretal er blevet væsentlige udenrigspolitiske hensyn, der også har betydning for Danmarks sikkerhedspolitiske situation og for vores muligheder for at udbygge vareudvekslingen med omverdenen. Men vi så det også i mellemkrigstiden, hvor f.eks. normative interesser i nedrustning, afspænding, internationale regler og forpligtende aftaler af Munch også opfattedes som midler til at styrke Danmarks sikkerhed.⁵ På samme måde fik også handelspolitikken betydning, da sikkerhedspolitikken blev det primære hensyn i udenrigspolitikken pga. Tysklands kursændring.

Udgangspunktet for handelspolitikken er naturligvis til enhver tid at sikre maksimal eksport af danske varer til højest mulige priser og tilsvarende rigelige tilførsler af nødvendige råvarer, halvfabrikata og forbrugsvarer til lavest mulige priser. Dette var også tilfældet i 1930'erne, men det kan være relevant tillige at betragte handelspolitikken bilaterale forhandlinger og aftaler som led i et sikkerhedspolitisk forsøg på både at forpligte stormagterne (dvs. Tyskland og England) til at respektere Danmarks neutralitet og overbevise dem om, at dansk neutralitet var en

³ At der tillægges handelspolitikken værdi i denne sikkerhedspolitiske analyse skyldes inspiration fra Karup Pedersen, 1977, Seymour, 1982 især s. 21-48 og Due Nielsen, 1995, og først og fremmest Hans Kirchhoff, der henledte min opmærksomhed på dette spørgsmål.

⁴ Se f.eks. Karup Pedersen, 1970 s. 65ff og s. 412-566.

⁵ Karup Pedersen, 1970, s. 499f og 530-546.

økonomisk fordel for dem selv. Set i dette lys kunne den statslige styring af udenrigshandlen både være en fordel og en trussel. Regeringen fik mulighed for at binde Tyskland og England via forhandlinger, men den kunne også blive tvunget til at indgå aftaler med den ene part, som den anden ikke ville affinde sig med, hvilket kunne belaste det politiske forhold. 1930'ernes mange handelsaftaler og forhandlinger om kvoteordninger, toldmure og valutaattester skal derfor også vurderes i dette lys.

Generelt tilstræbte regeringen at bevare en form for balance i handlen med de to lande og undgå at blive for afhængig af blot et enkelt lands politiske og økonomiske udvikling. Derved håbede man, at handelspolitikken kunne bidrage til sikre også den politiske uafhængighed.⁶ Men problemerne var forskellige i forhold til tyskerne og englænderne. Tyskland var et voksende marked for de danske landbrugsvarer, samtidig med at vi aftog industriprodukter derfra. Både i Danmark og Tyskland var der interesse for at øge den danske eksport af fødevarer, mens der især i den hjemlige industri var bekymring over konkurrencen fra de tyske varer. Da Danmark havde underskud på handelsbalancen, søgte regeringen at udnytte dette til at øge eksporten uden at det gik ud over importen. Men Berlin var stærkt interesseret i at fastholde sit overskud og kæmpede for at få det udbetalt i fri valuta, der kunne benyttes til den begyndende oprustning. I Danmark var der imidlertid kun et sted, sådan fri valuta kunne hentes – nemlig på handelsoverskuddet med England. Den danske landbrugseksport til England var stadig hovedindtægtskilden, og selv om importen af råvarer til landbruget (foderstoffer) og industri (kul, stål og jern) var stigende, var der stadig overskud. I London var der af gode grunde dog ingen interesse i at finansiere den tyske oprustning, så derfor blev dansk-britiske handelsaftaler altid kædet sammen med krav om køb af engelske produkter som (delvis) betaling for landbrugsvarerne.

For den danske regering var opgaven derfor at overbevise englænderne om, at de ikke kunne klare sig uden de danske varer, og at andre europæiske lande som Holland, Belgien, Sverige og Norge overførte betydelig mere fri valuta ("Devisenspitze") til Tyskland. Overfor Berlin var opgaven derimod at godtgøre, at den danske landbrugsproduktion, som også tyskerne gerne ville nyde godt af, ikke kunne klare sig uden den oversøiske import af især foderstoffer – en import, som kun kunne opretholdes, hvis Danmark fik lov at fortsætte sin eksport til England.

⁶ Seymour, 1982 s. 35f.

Det var sværest at håndtere englænderne. Allerede i 1936 meddelte London, at man var indstillet på at klare sig uden de danske fødevarer i tilfælde af en krig.⁷ Uagtet at det var led i en runde hårde forhandlinger, var meldingen ikke til at tage fejl af, og den blev et forvarsel om de problemer, der ventede Danmark efter krigsudbruddet i efteråret 1939 (se side 95ff). Tyskerne var generelt mere medgørlige, men forlangte at Danmark øgede sine indkøb i Tyskland. Dette var den danske regering for så vidt indstillet på, men problemet var, som Munch gav udtryk for i nævnet, at det ville gå ud over importen fra England, hvilket briterne ikke ville acceptere. Under handelsforhandlinger med Tyskland i 1936-1937 blev den daværende gesandt i London, grev Ahlefeldt, derfor holdt orienteret, således at han kunne forklare, hvorfor Danmark stimulerede importen fra Tyskland.⁸ Alt i alt lykkedes det indtil krigsudbruddet at sikre både den tyske og den engelske regerings accept af den danske udenrigshandels struktur og dermed også af den danske neutralitetspolitik.

Derudover er det oplagt, at sikkerhedspolitikken på samme måde kan anskues som en del af handelspolitikken og dermed i videre forstand af den generelle socio-økonomiske samfundsudvikling. Sikkerhedspolitikken tilsigtede da, at Danmark kunne opretholde den vigtige eksport til England, udvikle eksporten til Tyskland og sikre importen af de engelske råvarer og de tyske industriprodukter, der var helt afgørende for opbygning af det velfærdssamfund, der set i det lange perspektiv var i støbeskeen allerede i 1930'erne. Den ligelige neutralitetspolitik kan derfor også opfattes som den nødvendige følge af Danmarks placering i den internationale vareudvekslingsstruktur. Forholdet mellem handelspolitikken og sikkerhedspolitikken kan derfor sammenfattes som følger: Den stærke afhængighed af især det engelske, men også det tyske, marked indebar en sårbarhed, der nødvendiggjorde en tilpasset neutralitetspolitik overfor de to stater, hvilket ikke blev lettere, da deres indbyrdes forhold i trediverne forværredes. Til gengæld kunne man forsøge at udnytte denne afhængighed til i konkrete tilfælde at mindske de sikkerhedspolitiske risici, som de stadig dårligere relationer stormagterne imellem påførte Danmark, samtidig med at man bestræbte sig på at opretholde den normale samhandel bl.a. for ikke at give anledning til kritik af den danske neutralitetspolitik.⁹

⁷ Sjøqvist, 1966, s. 127f.

⁸ Sjøqvist, 1966, s. 130 og 210.

⁹ Jf. især Duc-Nielsen, 1995 s. 259-264.

Efter den store arbejdsløshed i begyndelsen af 1930'erne lykkedes det under alle omstændigheder for regeringen at slippe nogenlunde helskindet gennem årtiet og sikre både import og eksport i vist omfang, således at den indenrigske økonomiske og sociale politik kunne gennemføres.¹⁰ Det er da også tankevækkende, at Munch antagelig håbede at kunne fortsætte handelen med England efter den tyske indmarch i Danmark den 9. april 1940 – et tydeligt tegn på, at selv om sikkerhedspolitikken ikke havde opfyldt sit umiddelbare mål, var der stadig essentielle interesser, der kunne søges sikret.¹¹

Et forsøg på kortfattet at sætte ovennævnte gennemgang ind i en perceptions-mæssig sammenhæng må se ud som følger (selvom der her er tale om forskningsmæssigt ret uopdyrket land): Fra 1920 til Tysklands indtræden i Folkeforbundet kan der spores en forsigtig dansk bevægelse væk fra den rene neutralitetspolitik. Den forsigtige linje skyldtes utvivlsomt frygten for at komme til at stå i en konflikt med Tyskland enten omkring den manglende grænseanerkendelse eller i en ny konflikt stormagterne imellem. Efter 1926 synes kun grænseproblematikken at kunne have bekymret, og der spores i det hele en noget mere aktivistisk dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Fra 1933 skete der et brat skifte pga. det nye regime i Tyskland. Den danske kurs rettedes atter mod Tysklandslinjen, men i første omgang tilsyneladende mest af hensyn til Sønderjylland. Forsvarspolitikken kom atter til debat, og blandt socialdemokrater talte man nu lidt mere positivt om nytten af en vis forsvarsevne til at beskytte mod uautoriserede SA-bander o. lign. Frygten for at nazismen som sådan skulle brede sig til Danmark har nok også spillet en rolle. Efter sanktionspolitikens sammenbrud i Folkeforbundet, Tysklands genoprustning og besættelsen af Rhinzonen i 1936 peger en del på, at regeringens trusselsperception, inkl. Staunings, fokuserede på at undgå mistillid i og konflikt med Tyskland. Det er dette, der her kaldes det politiske trusselsperspektiv. Det betød en nedtoning af de socialdemokratiske forsvarsønsker, hvilket også forsvarslovene af 1937 afspejlede (se nedenfor). Fra 1938, som er denne afhandlings udgangspunkt, tyder meget på, at regeringen nu også opfattede en mulig stormagtskrig som en del af truslen imod Danmark, hvilket de nye neutralitetsregler kunne indikere. Regeringen indstillede sig på, at Tysk-

¹⁰ Karup Pedersen, 1970 s. 525f.

¹¹ Kirchhoff, 1989, s. 37.

land kunne tænkes at bruge de danske stræder, og da den ikke mente, at dette kunne forhindres, ville det heller ikke være ønskeligt at prøve.

Det er i øvrigt karakteristisk, at der herskede bred politisk enighed om, at Danmarks sikkerhedspolitiske overordnede kurs skulle følge disse to linjer – neutralitetspolitikken i Tysklands skygge. Der var nok store holdningsforskelle i konkrete spørgsmål, betinget af de forskellige individers, grupper og klassers syn på forsvaret, Tyskland og Danmarks generelle samfundsudvikling, men uenigheden gjaldt ikke selve grundprincippet. De politiske grupperinger kunne derfor diskutere, om militære midler overhovedet var brugbare i denne politik, hvor stærkt forsvaret i givet fald da skulle være og hvor meget det måtte koste, om det skulle være land- eller søbaseret, og hvor vidtgående hensynet til Tyskland skulle være osv., men denne diskussion foregik konsekvent indenfor rammerne af det ovenfor skitserede.¹² Det er derfor så meget mere paradoksalt, at disse diskussioner blev så heftige, som de faktisk blev, især på det forsvarspolitiske område. Dette hang uden tvivl sammen med den overordnede politiske kamp, som forsvarssagen under Estrup blev kædet sammen med, hvor det gjaldt om at profilere sig i forhold til de andre parter. Det ville føre for vidt at komme ind på det her, men det er sigende, at i al fald to partier fik forsvarssagen som deres mærkesag, nemlig Højre (fra 1915 Det Konservative Folkeparti) og Det Radikale Venstre.

Forsvarslovene i 1937 – og et par forsvarspolitiske begreber

I 1937 gennemførte regeringen en ny forsvarsordning. Princippet heri var, at forsvaret aldrig ville kunne forhindre et stormagtsangreb på Danmark, hvorfor det kun ville påføre befolkningen unødige omkostninger at satse

¹² Bo Lidegaard har dog i sine arbejder (primært disputatsen om Kauffmann) argumenteret for, at der fandtes en mindre gruppe især indenfor udenrigstjenesten, for hvem dette billede i al fald fra tyverne/tredverne ikke var det naturlige. Disse personer, hvortil Lidegaard henregner Kauffmann, mente, at Danmark snarere skulle finde sin plads ved klart at vælge side i forhold til den internationale verdensorden. Dette skulle ud fra både en økonomisk, ideologisk og kulturel betragtning ske til fordel for Vestmagterne, ligesom de ikke så Tyskland, men snarere USA som den nye afgørende stormagt, hvortil Danmarks sikkerheds- og udenrigspolitik i højere grad burde orientere sig. Synspunktet er blevet kraftigt imødegået, og det er tvivlsomt, om denne gruppe var stor eller overhovedet spillede nogen særlig rolle før 1940. Til gengæld er det oplagt, at disse tanker blev de dominerende efter 1945/49. I den henseende betød optagelsen i Nato et klart brud med de ovenfor skitserede traditioner i Danmarks sikkerhedspolitik.

på et forsvar imod et sådant og i tilfælde af et stærkere forsvar blot skabe mistænksomhed i Tyskland. P. Munch var den fremmeste fortalere for denne holdning.¹³ Udgangspunktet herfor var, at Danmark ikke kunne gøre noget for at ændre en stormagts interesser i at besætte dele af eller hele det danske territorium. I stedet, mente Munch, blev Danmarks internationale stilling grundlæggende afgjort af den overordnede internationale udvikling og stormagternes indbyrdes relationer. I denne henseende havde Danmark ingen rolle at spille, hvorfor det principielt altid ville være en fordel for Danmark at holde så lav en profil som muligt og opretholde neutraliteten under alle omstændigheder. Det betød samtidig, at et evt. stærkt forsvar ikke på nogen måde kunne yde nogen effektiv sikkerhed, idet det ikke ville få nogen betydning for stormagternes vurdering af de strategiske interesser, men blot ville medføre øgede økonomiske udgifter i fredstid og flere dræbte danskere i tilfælde af et stormagtsangreb. Tværtimod mente Munch, at et stærkt forsvar kunne lokke stormagterne til at søge at sætte sig i besiddelse af dette forsvar med henblik på en "billig" styrkelse af egne militære evner, og en stormagt, der ønskede at erobre dansk territorium, ville til enhver tid kunne indsætte tilstrækkelige styrker til at knægte et dansk forsvar. Eller med andre ord: Danmark kunne ikke og skulle derfor heller ikke føre decideret krig imod en stormagt. Forsvaret skulle i stedet indrettes til kun at løse *bevogtnings- og markeringsopgaver*, dvs. til at overvåge neutraliteten, forhindre mindre, tilfældige neutralitetskrænkelser og f.eks. uautoriserede angreb fra SA-enheder syd for grænsen, og i tilfælde af et større angreb på landet markere den danske protest.

Dette sagde regeringen imidlertid ikke ligeud. I stedet udtalte forsvarsminister Alsing Andersen ved forelæggelsen af regeringens forslag, at det ikke alene gjaldt "afvisning af tilfældige neutralitetskrænkelser, men også en vis beskyttelse mod andre neutralitetskrænkelser, når disse er af en sådan karakter, at der foreligger rimelig mulighed for deres afvisning".¹⁴ Denne passus gav grobund for vide tolkninger af regeringens vilje til et egentligt forsvar, hvilket også gik igen i Folketingsbeslutningen af 19. januar 1940 (se side 113f), og var således egnet til at så tvivl om regeringens egentlige forsvarspolitiske hensigter. Formålet hermed var sandsynligvis, at regeringen af sikkerhedspolitiske grunde ikke mente, at det kunne siges

direkte, at der ikke ville blive kæmpet i tilfælde af et større angreb. Det blev i stedet udtrykt med tilføjelsen "rimelig mulighed". Men derudover gav formuleringen også mulighed for en indsats som i 1915, hvor den danske flåde afbrød en kamp i dansk territorium mellem den grundstødte engelske ubåd, E-13, og tyske skibe.

I de militære værn herskede imidlertid andre opfattelser af forsvarets rolle. Tættest på regeringen stod søværnets *periferiforsvar*. Heller ikke søværnet mente at Danmark ville kunne forsvare sig i tilfælde af et stormagtsangreb. Men man prioriterede et stærkere forsvar ud fra den overbevisning, at det ville kunne skabe tillid til, at Danmark selv ville kunne holde orden i vores farvande og forhindre større neutralitetskrænkelser. Denne opfattelse lagde afgørende vægt på flåden som det redskab, der kunne skabe tillid til den danske neutralitet og holde os ude af krigen. Der lå således i de forskellige standpunkter værnene imellem også en kamp om de begrænsede ressourcer.

I hæren havde man imidlertid en ganske anderledes opfattelse. Man var godt nok enig med flåden i, at et stærkt forsvar var betingelsen for, at udlandet kunne have tillid til den danske neutralitet. Man mente, at et svagt militært beredskab ville kunne føre til et angreb fra en stormagt, der kunne håbe på en nem gevinst eller frygte at modstanderen ville komme først til fadet. Dette kaldes teorien om det *militære tomrum*. Men afgørende var her en *marginalstyrkebetragtning*, udfra hvilken en stormagt i tilfælde af en stormagtskrig kun ville have begrænsede ressourcer at angribe Danmark med. Derfor skulle et stærkt dansk forsvar forhindre et sådan angreb. Dette forsvar skulle bygges op om hæren i et *brohovedforsvar*, der på et begrænset område (eksempelvis Københavns befæstning under 1. verdenskrig og Nordjylland i 1930'erne) kunne holde stand indtil assistance nåede frem. Da det imidlertid efter den tysk-britiske flådeaftale i 1935 stod klart, at Danmark ikke ville kunne få hjælp nogetsteds fra, betød det i realiteten et *eksistensforsvar*, der skulle kæmpe til sidste mand, først og fremmest af hensyn til nationens ære. Det er klart, at et forsvar, der skulle satse på et brohoved og kæmpe til det sidste, nedvurderede flådens betydning som rent overvågningsinstrument, og i stedet ville bruge de fleste ressourcer på hæren.

¹³ For P. Munchs generelle opfattelse af Danmarks stilling i forhold til udlandet skal der henvises til Ole Karup Pedersens disputats om samme emne, 1970 især s. 412-621.

¹⁴ Her efter Sjøqvist, 1966 s. 171.

Anschluss – marts 1938

Da Hitler i marts 1938 indlemmede Østrig i det tyske rige, var det første gang hans politik decideret førte til geografisk udvidelse af Tysklands position. Alene derfor, men også i kraft af måden det skete på, har "Anschluss"-begivenhederne skrevet sig ind i historiebøgerne.

I Østrig havde der efter 1. Verdenskrig været et udtalt ønske om, på baggrund af Versailles-traktatens princip om national selvbestemmelse, at blive sammenlagt med Tyskland. Det var blevet afvist af stormagterne, der især for Frankrigs vedkommende ønskede at svække Tyskland så meget, det lod sig gøre. Derfor var Østrig det letteste mål for Hitlers ekspansive udenrigspolitik, og da der sideløbende med udviklingen i Tyskland også var skabt et stærk nazistisk parti i Østrig, forsøgte Hitler allerede i 1933-34 med en destabiliseringskampagne at få sine trosfæller til magten. Midlerne var de velkendte fra Hitlers egen politiske karriere: Demonstrationer, optøjer og attentater. Den østrigske kansler, Engelbert Dollfuss, svarede dog igen med at forbyde nazisternes parti, arrestere deres ledere og indføre et diktatur. Begivenhederne kulminerede i 1934, hvor Dollfuss blev dræbt ved et i øvrigt mislykket kupforsøg. Da stormagterne samtidig gjorde det klart for Hitler, at de ikke ville acceptere en ændring af Østrigs status, måtte han foreløbig opgive.

Men i 1938 var Hitler klar til at trodse både Østrigs nye kansler, Kurt Schuschnigg, og stormagterne. En stigende spænding i de to landes forhold førte til et dramatisk møde 12. februar i Berchtesgaden mellem Hitler og Schuschnigg, hvor sidstnævnte blev "overtalt" til at gøre nazisten Arthur Seyss-Inquart til indenrigsminister og underordne østrigsk udenrigspolitik den tyske. Da Schuschnigg 9. marts udskrev folkeafstemning til den 13. marts om Østrigs uafhængighed for at stoppe yderligere suverænitetsafgivelse, lagde Berlin så voldsomt pres på ham, at han måtte gå af og lade sig afløse af Seyss-Inquart. Den østrigske regerings forsøg på at få hjælp fra de øvrige stormagter slog fejl, thi Italiens leder og fascismens hidtidige førstemand, Benito Mussolini, havde efterhånden bøjet sig for Hitlers ideologiske førerskab, og Frankrig og England var ikke villige til at ofre noget for Østrigs skyld. Da præsident Miklas nægtede at udnævne Seyss-Inquart, besatte tyske tropper Østrig 12. marts, og dagen efter blev den endelige

indlemmelse i det tyske rige besluttet. Ved en "folkeafstemning" i april blev "Anschluss" bekræftet, og staten Østrig ophørte med at eksistere.¹

Forløbet viste Hitlers evne til ved hjælp af lokale nazipartier og et diplomatisk-militært pres på regeringsniveau at opnå betydelige udenrigs-politiske gevinster, ikke mindst i forhold til områder, hvor der kunne findes et latent ønske om en (gen)forening med Tyskland. Det var de konklusioner, både Hitler og mindre landes regeringer kunne drage af begivenhederne. Som det vil fremgå, var det i al fald tilfældet for Danmarks vedkommende.

Den danske regering forholdt sig under og efter "Anschluss" både til den umiddelbare situation i Østrig og til Danmarks rolle under en evt. krig. Ganske vist mente gesandterne i både Berlin og London ikke, at en krig var umiddelbart forestående, men forholdet mellem de to stormagter var ikke forbedret af begivenhederne. Imidlertid forholdt Reventlow og Zahle sig hovedsageligt til det nationale aspekt. Storbritannien nærede bekymringer for de lande "som indenfor sine Grænser er saa uheldige at have tyske Mindretal", skrev Reventlow den 14. marts,² og Zahle advarede hyppigt om, at også Danmark kunne stå for tur i Hitlers forsøg på at samle alle tyskere. Han pointerede, at Danmark selv kunne fremskynde dette ved at skabe unødigt opmærksomhed f.eks. via pressen, og især påpegede han metoden, Hitler havde brugt i Østrig og konstaterede, at "det kommer en skønne Dag, maaske ikke paa nogen særlig brutal, men derfor ikke mindre effektiv Maade".³ Han påpegede med andre ord især faren for en tysk henvendelse, evt. i forbindelse med uro eller lignende i grænseområdet.

De første regeringsovervejelser i denne sammenhæng fandt sted på et ministermøde den 17. februar, hvor ministrene bl.a. diskuterede et konservativt forslag om nedsættelse af en militærkommission. Det blev afvist, men et forslag om at stable et økonomisk beredskab på benene blev besluttet den 21. februar.⁴ Derudover ville regeringen også fremskynde militære materielanskaffelser og give "prisstigningspenge" også vedrørende ekstraordinære bevillinger. Dette var en interessant udvikling i betragtning

¹ Ovenstående støtter sig til Poulsen, 1995 s. 62ff.

² Rigsarkivet (herefter RA), Politiske depecher fra London, 1938 no. XIV fra d. 14/3.

³ RA, Politiske depecher fra Berlin, 1938 no. XVIII, XXI, XXIII og XXV fra d. 22/2, 14/3, 16/3 og 26/3. Citatet er fra sidstnævnte.

⁴ Kaarsted, 1984 s. 218-220, ministermødeprotokollen, 258. møde og 260. møde. Det fremgår ikke helt, hvorvidt det var nye tiltag, men det må man formode, idet de ikke var en del af forsvarsordningen fra 1937. Karup Pedersen, 1977 s. 63 betragter også 1938 som startåret for opbygningen af råvarelagre.

af, at det var under et år efter forsvarslovene. Regeringen mente nu, at det var nødvendigt med såvel et økonomisk beredskab som bedre materiel i militæret. I al fald for de militære anskaffelsers vedkommende har hensynet til oppositionen formentlig også spillet en rolle. Men, som det vil fremgå, havde de også et reelt formål.

Til det udvalg, der blev nedsat for at påbegynde arbejdet med at oprette et økonomisk beredskab i form af lagre af visse råvarer, havde Munch før det første møde den 7. marts argumenteret med, at det var "den urolige politiske Situation, der betingede, at Danmark skred til at forsyne sig med visse Varer for det Tilfælde, at man skulde komme ud for en Blokade".⁵ Og 4 dage senere blev der i udvalget understreget, at der skulle være tale om "en vis Beredskabsbeholdning for det Tilfælde, at Landet skulde komme ud for Hindringer af mere eller mindre alvorlig Art med Hensyn til Tilførsler fra Udlandet".⁶ Man kan sige, at den "urolige politiske situation" (der må tænkes på de østrigske begivenheder) førte til betragtninger herhjemme over, hvorledes Danmark kunne ruste sig imod en blokadelignende situation. "Anschluss"-begivenhederne blev af regeringen også opfattet som en truende udvikling i stormagternes stilling og interesser, hvilket på et tidspunkt kunne få konsekvenser for Danmark. Først og fremmest kan foranstaltningerne karakteriseres som indledende forberedelser til at bringe et neutralt Danmark helskindet igennem et stormagtsopgør.

Hvad materielanskaffelser angik skete der i første omgang ikke noget, men den 26. marts erklærede Stauning i den socialdemokratiske presse, at "tiden også stiller visse krav i Danmark", og at det kunne blive nødvendigt med nye materielanskaffelser og lignende beskyttelsesforanstaltninger bl.a. omkring hovedstaden.⁷ Dette var en opfølgning på et ministermøde, hvor Alsing Andersen og P. Munch redegjorde for nødvendigheden af yderligere ca. 50 mio. kr. til forsyninger. Herunder nævnte Munch bl.a. "også lagre af råvarer o. l. til at holde de militære etableringer i gang en vis tid efter en eventuel afspærring".⁸ Således opererede Munch også med, at militæret skulle kunne blive ramt af en blokade, og han lagde vægt på, at det skulle kunne opretholde sine funktioner i krigstilfælde. Vi må

⁵ RA, Udenrigsministeriets arkiver (herefter UM) 83 Dan 2; referat af møde i udvalget for økonomisk krigsberedskab, fra 7/3-1938.

⁶ RA, UM 83 Dan 2; referat af møde i udvalget for økonomisk krigsberedskab, fra 11/3-1938.

⁷ Sjøqvist, 1966 s. 226. Under pseudonymet "Politicus".

⁸ Kaarsted, 1984 s. 226f, ministermødeprotokollen, 275. møde d. 25/3-1938.

antage, at der især tænkes på brændstof til køretøjer og skibe etc. Dette må betyde, at han rent faktisk tillagde det betydning, at militæret i tilfælde af en stormagtskrig ville være stand til at udføre sine opgaver. Sammenholdt med hans gentagne afvisning af, at Danmark skulle kunne føre egentlig krig, må vi formode, at den primære militære opgave ifølge Munch var at sikre overvågningen af landets neutralitet, forhindre mindre krænkelser og derved opfylde forpligtelserne ved den erklærede danske neutralitet, jf. den gældende forsvarsordning.

I begyndelsen af april blev det indenlandske statslån på 50 mio. vedtaget.

Foreløbig kan det således konkluderes, at Danmark iflg. regeringen måtte regne med et vist militært beredskab til at sikre tilliden til, at landet kunne og ville løse sine neutralitetsopgaver på en for stormagterne tilfredsstillende måde. På samme måde var et vist økonomisk beredskab nødvendigt, da regeringen regnede med muligheden af, at landet kunne blive ramt af en blokade eller en stormagtskrig på anden vis kunne forhindre os i at handle med udlandet og få solgt vores landbrugsvarer og sikre livsvigtige forsyninger af råvarer etc.

Men i den konkrete situation, hvor en stormagtskrig trods alt, jf. gesandterne, ikke var lige på trapperne, var det en helt anden trussel, der var den mest præsent for regeringen. Situationen i Østrig havde dels karakter af et politisk opgør for og imod nazismen, men havde derudover et evident nationalt præg, i form af mange østrigeres ønske om at kunne blive forenet med Tyskland. Dette aspekt kastede uvægerligt opmærksomhedens lys på Sønderjylland og det tyske mindretals forhold og ønsker.

Allerede den 12. marts 1938 drøftede regeringen situationen efter "Anschluss", især i forhold til den dansk-tyske grænse, og det blev besluttet at tage en snak med de sønderjyske amtmænd for at undersøge, hvordan det tyske mindretals reaktion på begivenhederne havde været.⁹ Dette skridt kan i al fald ses som et beroligende tegn fra regeringens side til sønderjydernes ledere på, at de ikke var glemt, men samtidig som et forsøg på at undgå uro i grænselandet. En sådan uro kunne rejse en større debat om grænsen, hvilket, som Zahle havde gjort opmærksom på, da kunne give anledning til tysk henvendelse ang. revision af grænsen.

Dette fremførte P. Munch i nævnet 5 dage senere, hvor han understregede, at situationen "gav en særlig Genklang paa Grund af det tyske

⁹ Kaarsted, 1984 s. 223f, ministermødeprotokollen, 269. møde d. 12/3-1938 og Munchs erindringer, bd. 6 s. 223.

Peter Munch (1870-1948), en hovedkraft i Det Radikale Venstre fra partiets stiftelse i 1905 til sin død i 1948. Som indenrigsminister 1909-1910 og forsvarsminister 1913-1920 i C. Th. Zahles regeringer og udenrigsminister 1929-1940 under Stauning havde han en betydelig indflydelse på dansk politik igennem tre årtier. Under 1. Verdenskrig, hvor den danske neutralitetspolitik blev ført med betydelige hensyn til Tyskland, fik Munch bekræftet den opfattelse af Danmarks sikkerhedspolitiske stilling, han aldrig siden fraveg: At Danmark under en krig mellem England og Tyskland ville være helt underlagt Tysklands militære og politiske hensyn. I tilfælde af et stormagtsangreb, dvs. fra Tyskland, ville Danmark ikke kunne stille noget op, hvorfor et egentligt militært beredskab indrettet til kamp ikke ville hjælpe, men blot kunne provokere Tyskland. Militære midler var således kun noget værd i forbindelse med små krænkelser af dansk neutralitet og til at konstatere krænkelserne, således at man kunne nedlægge officielle protester. I stedet mente Munch, at Danmark burde arbejde for en generel forbedring af småstaternes vilkår ved at tilstræbe en civilisering af det internationale samfunds spilleregler. Dette arbejde, der primært skulle foregå i Folkeforbundsregi, var dog hele tiden underlagt det primære hensyn at undgå at provokere Tyskland.

Kombinationen af denne klippefaste overbevisning om de militære midlers manglende anvendelighed og hans opfattelse af det politiske arbejde som et pædagogisk projekt, der fik ham til at virke tør, belærende og bedreviddende, gjorde, at han blev opfattet som dogmatiker, fanatisk forsvarsjende og defaitist. Han ændrede da heller ikke syn på Danmarks muligheder i årene før besættelsen, men det betød ikke, at han ikke var klar over, at Danmarks sikkerhedspolitiske stilling var meget udsat. Men et fællestræk ved de forskellige trusselscenarier var for Munch, at kun tysk mistillid til Danmarks velvillige neutralitet kunne medføre mere end en partiel okkupation af dansk territorium. Advarslen d. 4. april 1940 fra gesandtskabet i Berlin tog han således for så vidt alvorligt, men da alle andre informationer svarede til den generelle opfattelse af situationen, Munch havde, valgte regeringen ikke at fæste lid til advarslen. D. 9. april tilbød Munch i erkendelse af sin politiks nederlag at trække sig, hvilket dog blev afvist af den øvrige regering, hvorefter han fortsatte den "neo-neutralistiske" politik ved at forsøge at opretholde illusionen om Danmarks neutralitet. I juli måtte han dog gå som følge af pres fra bl.a. de Konservative, kongen og offentligheden, der gjorde ham til ansvarlig for d. 9. april. Dette kom til udtryk i den berømte Rostock-myte, ifølge hvilken han og Himmler i marts 1940 skulle have aftalt invasionen. Den er siden blevet afvist mange gange, men lever stadig videre. Dette afspejler først og fremmest, hvorledes "Systemet Munch" blev og stadig bliver opfattet som hovedårsagen til den tyske besættelse d. 9. april 1940 og især dens traumatiske og lidet ærefulde forløb.

(Foto fra Det Kongelige Bibliotek)

Mindretal i Sønderjylland”, og at det gjaldt om at være opmærksom og undlade at skabe interesse omkring grænsen. Dette uddybede han ved at sige, at Danmark i forbindelse med en løsning af Sudetertyskernes forhold kunne risikere en henvendelse om autonomi for mindretallet.¹⁰

At Munch således helt delte gesandternes advarsler ang. de tyske mindretal og grænsen, viste også et overraskende initiativ fra hans side i forbindelse med de nordiske udenrigsministres møde i Oslo den 5. og 6. april. Her spurgte Munch direkte, om Danmark i tilfælde af en tysk henvendelse kunne påregne moralsk støtte fra de øvrige nordiske stater.¹¹ Denne forespørgsel var ganske fortrolig, og i det fælles kommuniké efter mødet blev den heller ikke omtalt.¹² Det var altså ikke et spørgsmål, offentligheden skulle involveres i, da et offentliggjort negativt svar ville betyde en alvorlig svækkelse af det nordiske samarbejdes troværdighed. I 5. kapitel side 77f om den dansk-tyske ikke-angrebstraktat skal der nærmere redegøres for, hvorledes Munch opfattede værdien af det nordiske samarbejde.

Men Munch må (siden han spurgte) have opfattet det som en viden, det i givet fald ville have betydning at have for regeringen selv. Og især kunne en sådan viden videregives i fortrolighed til Tyskland “saaledes at det at rejse Krav overfor Danmark vilde blive et større Spørgsmaal for vedkommende Land”.¹³ Dette tyder på, at han har anset en henvendelse fra Tyskland som en realistisk mulighed, og, da han ikke i Oslo forlangte et svar her og nu, som en forlængelse af en eventuel tjekkoslovakisk krise. Altså helt på linje med Zahles opfattelse af, at der ville kunne gå et stykke tid, men en skønne dag ville henvendelsen komme.

Svaret fra de andre nordiske lande var i øvrigt kortfattet og høfligt afvisende. Munch må derfor være rejst hjem endnu mere overbevist om, hvor isoleret Danmarks stilling i forhold til Tyskland var.

Det afspejler først og fremmest en trusselsperception efter det, der her er kaldt den nationale kategori (dvs. en trussel mod Danmark på baggrund af grænseproblematikken i Sønderjylland), hvor meget tyder på, at Munch så faren for en tysk henvendelse som den største trussel. Godt nok kon-

¹⁰ RA, UM Ad 3. E. 92, referat af møde i Nævnet d. 17/3-1938.

¹¹ RA, UM 5 F 77, referat fra det nordiske udenrigsministermøde i Oslo 5. & 6. april 1938.

¹² RA, UM 5 F 77, Kommunikéet findes også i denne journal, bl.a. i UM's pressemeddelelse via Ritzaus Bureau.

¹³ RA, UM 5 F 77, referat fra det nordiske udenrigsministermøde i Oslo 5. & 6. april 1938.

fererede regeringen som nævnt med de sønderjyske amtmænd, men man foretog ingen specielle militære foranstaltninger, og som argument i Oslo brugte Munch bl.a. det, “at der i Sønderjylland med Mellemrum forefalder eller fremkalder Incidenter, der er egnet til at vække Opsigt sydpaa”,¹⁴ dvs. at optøjer først og fremmest ville være et problem i det omfang, de fik betydning for Berlins syn på Danmark og grænsen. Dette svarer i store træk også til Zahles opfattelse.

Regeringen forholdt sig også mere generelt til de øvrige trusselsperspektiver. Her understregede Munch i Nævnet den 31. marts, at forholdene i tilfælde af en stormagtskrig var betydeligt anderledes i forhold til 1914. Strategisk var Tyskland nemlig ikke længere interesseret i en lukning af stræderne, hvilket som omtalt side 26 var blevet meddelt Danmark i slutningen af 1937. Dette måtte respekteres, sagde Munch. Man skulle tillade tysk transit via såvel Øresund som Storebælt og Lillebælt, sagde Munch, dels fordi en lukning ikke ville blive respekteret og således kunne føre til en række af mere eller mindre tilfældige krænkelse, dels fordi en tysk protest herover ville føre til, at der kunne sættes spørgsmålstegn ved hele Danmarks neutralitetspolitik. Dette kunne igen føre til en trussel af mere politisk karakter.¹⁵ Munchs udtalelse afspejler, at regeringen var villig til at acceptere evt. krav, Tyskland måtte stille til Danmark. Samtidig understreger det Munchs velkendte holdning, at Danmarks overlevelse først og fremmest afhang af stormagternes (og primært Tysklands) velvillige accept af og tillid til dansk neutralitet og tilsvarende af Danmarks evne til at tilpasse sig deres ønsker.

I Oslo blev dette kædet sammen med diskussioner om Tysklands strategiske intentioner. Det skete med udgangspunkt i den svenske udenrigsminister Rickard Sänders forslag til begrænset militært samarbejde omkring Øresund. Hertil svarede Munch nemlig, at “ikke blot har Øresund Interesse, men ogsaa Kattegat, da det maa antages at være Tysklands Hensigt i Tilfælde af Krig at anbringe en del af sin Flaade i Kattegat og Skagerak som Udfaldsport. England har ved Flaadeaftalen med Tyskland tilkendegivet, at det har desinteresseret sig i Spørgsmaalet om Adgangen til Østersøen”.¹⁶

Der er næppe tvivl om, at dette udsagn først og fremmest var en

¹⁴ RA, UM 5 F 77, referat fra det nordiske udenrigsministermøde i Oslo 5. & 6. april 1938.

¹⁵ RA, UM Ad 3. E. 92, referat af møde i Nævnet d. 31/3-1938.

¹⁶ RA, UM 5 F 77, referat fra det nordiske udenrigsministermøde i Oslo 5. & 6. april 1938.

umiddelbar afstandtagen fra det svenske forslag eller i al fald et forsøg på at dreje forslaget i en mere dansk-venlig retning. Det er således et eksempel på, hvordan Munch opfattede det nordisk samarbejde som et instrument for den danske udenrigspolitik (jf. side 77f). Man kan dog samtidig læse to ting ud af udsagnet: For det første at Tyskland ifølge Munchs ville satse offensivt til søs, hvilket ligger i forlængelse af dets krav om åbne stræder. For det andet at Østersøen med den engelsk-tyske flådeaftale fra 1935 (se side 26) ikke længere skulle anses som potentielt krigsområde, hvilket betød en mindre truende situation for Danmark i dette anliggende.

Hvad angår en offensiv tysk flådestrategi, bygger opfattelsen ganske givet på kendskab til den *Wegener'ske søstrategi*, der spillede så afgørende en rolle for både Munchs og viceadmiral Rechnitzers trusselsopfattelser, at den nok er værd at opholde sig lidt ved. Wolfgang Wegener var højtstående tysk flådeofficer i 1920'erne og udarbejdede i 1926 på baggrund af den tyske marines negative erfaringer fra 1. Verdenskrig et memorandum, der skitserede en helt ny opgave for flåden i tilfælde af krig med Vestmagterne (dvs. England, hvis flåde ville være hovedmodstanderen). I første omgang var hans skrift til intern brug i marinen, men det blev offentliggjort i 1929 under titlen *Die Seestrategie des Weltkrieges*, hvorfor det således også blev kendt i Danmark. Wegeners analyse tog udgangspunkt i den tyske marines defensive opgaver under 1. Verdenskrig, hvor det kun var kommet til et decideret søslag, Slaget ved Jylland i 1916. Ellers var flåden koncentreret om at beskytte de nordtyske kystområder. Dette havde ifølge Wegener været forkert, fordi det tillod den engelske flåde at etablere, fastholde og udbygge blokaden af Tyskland. Kun med ubådskrigen og mineudlægninger havde tyskerne gjort forsøg på at bryde denne, hvilket imidlertid havde ført til amerikanske protester og efter den uindskrænkede ubådskrig i 1917 til USA's indtræden i krigen på Vestmagternes side.

I stedet ville Wegener have den tyske krigsflåde ud i Atlanterhavet for at føre handelskrig og samtidig sikre de tyske forsyningslinier. Forudsætningen for denne offensive strategi var, at man skaffede sig sikkerhed for fri adgang til Atlanten, kombineret med støttepunkter i Kattegat, Skagerrak og langs Norges kyster, ligesom det var et ubetinget krav at få udbygget flådens styrke betragteligt.¹⁷ Chefen for den tyske marine under Hitler, storadmiral Erich Raeder, var meget inspireret af disse tanker, da de ville indebære en betydningsfuld rolle og store bevillinger til marinen, og han advokerede for at Tyskland burde slå ind på en offensiv flådestrate-

gi (se endvidere 8. kapitel, side 140f). I januar 1939 iværksatte Tyskland Z-planen, der over en 4-årig periode skulle gøre marinen i stand til at spille denne offensive rolle. Krigsudbruddet i september 1939 satte dog denne udvikling i stå igen, da hele oprustningen fra da af blev sporet ind på den forestående vestoffensiv og dermed tilgodeså hærledelsens ønsker.

Munchs udsagn, der er nævnt ovenfor, afspejler ganske klart, at den danske udenrigsminister anså Tyskland for at ville følge denne strategi, hvilket kunne gøre (dele af) dansk territorium til en oplagt mulighed som tysk støttepunkt. Dette passer dels til opfattelsen af, at Tyskland ikke ville respektere en dansk afspærring af farvandene, dels til bekymringen for at blive ramt af en blokade. England ville, ifølge Munch, som under 1. Verdenskrigs udmattelseskrig forsøge med en hård blokade af Tyskland, der til gengæld ville forsøge at bryde den – og begge dele kunne gå ud over Danmark. Tankegangen synes logisk, og blev for Munch yderligere bekræftet af flådeaftalen fra 1935.

Det andet punkt i Munchs udsagn er forholdet til Østersøen, hvor han overvejede både den taktiske og den strategiske trusselsdimension og vurderede begge som små. Strategisk fordi Østersøen ikke længere kunne anses som egentlig interessant for englænderne, hvorfor Danmarks beliggenhed som indfaldsport hertil mindskedes betydeligt. Dette fik samtidig den konsekvens, at risikoen for dansk indblanden i et opgør formindskedes, og den taktiske trusselsdimension således tilsvarende nedtonedes.

For at opsummere, så syntes regeringens trusselsopfattelse under den udenrigspolitisk kritiske situation, hvor alle de fem trusselskategorier blev analyseret og/eller gav anledning til reaktion, at kunne rangordnes ganske tydeligt. Det overraskende initiativ i Oslo og den øjeblikkeligt iværksatte undersøgelse af det tyske mindretals reaktion på "Anschluss" peger på, at den umiddelbare trussel ifølge regeringen var frygten for en tysk henvendelse angående en grænserevision. Truslen om optøjer, irregulære grænseoverskridelser etc. var ganske vist også ubehagelig, men decideret farlig var den først og fremmest, fordi den kunne føre til en sådan tysk henvendelse. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, hvordan både Zahle og regeringen primært opererede med en diplomatisk henvendelse til Danmark snarere end et militært angreb. Forestillingen om, at Tyskland ved evt. krav til Danmark ville forhandle eller i det mindste stille et ultimatum, levede således også i denne sammenhæng – hvilket er værd at have i baghovedet i forbindelse med diskussionen om aprildagene i 1940.

¹⁷ Gemzell, 1965 s. 15ff og Bjerg, 1978 s. 27ff.

Derudover vurderedes også farerne ved en evt. stormagtskrig. Her var det risikoen for de økonomiske konsekvenser af en blokade, regeringen især overvejede, hvilket førte til oprettelsen af et udvalg til opbygning af lagre af råvarer. Derudover har vi set, hvorledes regeringen også opfattede både den politiske trussel, hvor manglende tillid til dansk neutralitet kunne føre til sikkerhedspolitiske problemer, og den strategiske trussel pga. Tysklands interesse i Kattegat/Skagerrak som væsentlige med det forbehold, at sidstnævnte først ville være relevant, hvis eller når den tyske flåde var blevet stærkere. Endelig synes den taktiske trussel betydeligt mindre, primært som følge af Englands manglende interesse i offensive operationer i Østersøen. Reelt opfattede Munch kun denne trussel i forbindelse med mindre krænkelser i tilfælde af en tysk offensiv søstrategi, og dette mente han, Danmark kunne begrænse ved at indordne sig under de tyske krav om at tillade gennemsejling af danske stræder. Spørgsmålet om tysk transit via dansk territorium var en del af regeringens overvejelser, og her var man indstillet på at bøje sig!

De militære chefers analyser

Både hærens chefer, With og Gørtz, og marinechefen, Rechnitzer, udarbejdede i løbet af 1938 en række redegørelser, der må opfattes som vigtige kilder til deres trusselsbillede. Ganske vist var de også argumenter i værnens kamp for flere ressourcer, men de afspejler samtidig, hvilke scenarier hæren og søværnet så for sig.

Allerede i februar 1938 gennemførte hæren et krigsspil, der skulle afprøve mulighederne for at afværge et kupagtigt overfald på Jylland som følge af "stærk spænding" mellem Vestmagterne og Tyskland-Italien.¹⁸ Planerne var udarbejdet af generalstabens efterretningstjeneste (altså i Gørtz' regi), der således mente, at Danmark kunne blive angrebet, inden der var brudt en egentlig krig ud mellem stormagterne. Det afgørende er i denne sammenhæng, at generalstaben med andre ord opererede med forestillinger om, at Tyskland havde interesser i Danmark *før* de egentlige krigshandlinger ville bryde ud. Formålet for de tyske enheder ville være at erobre Jylland, især de østjyske havnebyer og Aalborg. Dette afspejler mere end blot faren for, at Vestmagterne skulle komme først, og der må derfor have været tale om, at Tyskland ville have egentlige strategiske interesser i besiddelsen af Jylland. Det er i øvrigt værd at bemærke, at

¹⁸ Clemmesen, 1982 kapitel 11 s. 18-22.

generalstaben her regnede med en skærpet tysk kontrol ved grænsen i dagene op til angrebet og tid til at formere sikringsstyrken.¹⁹

Den 22. februar redegjorde Gørtz (og With i et forord) skriftligt for deres militærpolitiske synspunkter med det formål at udvide forsvaret betragteligt.²⁰ Heri skrev With bl.a., at "mange Forhold taler for, at en europæisk Udladning mellem Stormagterne ikke er umiddelbart overhængende", hvorimod han fastslog, at der i dette ikke var sagt noget om faren, hvis den tyske regering ville hente billige points i en indenrigspolitisk sammenhæng.²¹ With begrundede sin holdning (at der ikke var overhængende fare for en storkrig) med, at Tyskland endnu ikke var militært rustet til krig og bl.a. ikke havde sit flådeprogram færdigt før i 1942. Man skal ikke underkende, at dette kunne være argumentation for, at der endnu var tid for regeringen til at opruste efter hærens ønske, men under alle omstændigheder syntes det som om, With i det kortere perspektiv så Sønderjylland som det sted, hvor Tyskland af indenrigspolitiske grunde kunne/ville true Danmark.

Sønderjylland havde ofte spillet en rolle i Withs karriere. Allerede under 1. Verdenskrig havde han arbejdet for, at Danmark skulle udnytte et tysk nederlag til at generobre Sønderjylland til Dannevirke.²² Hans overordnede strategiske perception var ellers i den første halvdel af 1930'erne fokuseret på Sjælland. Han var modstander af at sprede forsvaret og mente, at hovedsigtet for Tyskland ville være at sikre sig kontrollen med og omkring Storebælt. Derfor ønskede han at planlægge forsvaret, således at det var muligt at overføre tropper til Sjælland og derfra kæmpe via et brohoved indtil der kom allieret hjælp. Efter sin tiltrædelse i 1931 udarbejdede han i overensstemmelse hermed i december et forslag til nyindretning af forsvaret. Ifølge denne havde Tyskland kun begrænsede interesser i Jylland og primært i forbindelse med den ventede aktion imod Sjælland/Storebælt. Kun i forhold til den nationale trussel, dvs. at generobre Sønderjylland, var Jylland i fare. Dette hensyn skulle til gengæld være bestemmende for forsvaret: "Hensynet til en fremtidig bevarelse af Sønderjylland kræver, at det genvundne Land ikke opgives uden alvorlig kamp".²³

Dette var i 1931, men hvor hensynet til Sønderjylland tilsyneladende

¹⁹ Clemmesen, 1982, kapitel 11 s. 18.

²⁰ Iflg. Sjøqvist 1966 s. 252f på eget initiativ.

²¹ RA, UM Ad 5.D. 74 II; G.O. 91/99 af 22/2-1938. De følgende citater henviser hertil.

²² Hans Chr. Bjerg, In: Dansk Biografisk Leksikon, bd. 15 s. 639f.

²³ Her citeret efter Clemmesen, 1982 kapitel 9, s. 22.

ikke havde ændret sig, skete der i hæren en generel omvurdering af Tysklands interesser i anden halvdel af 1930'erne. Efter den tysk-britiske flådeaftale i 1935 erkendte hærledelsen, at forhåbningerne om, at England ville støtte et dansk forsvar af Sjælland og Storebælt, var illusoriske.

Den unge kaptajnlejtant, Erik Wilhelm Gøtke-Hansen, udarbejdede da i 1936 to studier på baggrund af den begyndende tyske genoprustning. Han gjorde sig heri til talsmand for den opfattelse, at det var Jylland (og Fyn), der var det strategiske knudepunkt for Tyskland. Han mente, at ved besiddelsen af Jylland ville tyskerne være i stand til ikke alene at beskytte selve Tyskland, men også til med flyangreb og flådeaktiviteter at angribe England over en bredere front.²⁴ Militærhistorikeren Michael H. Clemmesen mener, at disse ideer egentlig var udarbejdet af Gøtke-Hansens læremester, Ebbe Gørtz.²⁵ De var i al fald i overensstemmelse med de strategiske synspunkter, som Gørtz redegjorde for i den studie, With som omtalt havde skrevet forord til. De afspejler dermed også, at With havde tilsluttet sig disse tanker.

Det var Gørtz, der udarbejdede de egentlige, strategiske analyser.²⁶ Han behandlede kort den nationale fare (som den "private Krig", hvor Tyskland kun har udestående med Danmark), men konkluderede, at faren herfor var relativt lille, så længe regimet i Berlin havde kontrol med nazistiske tropper i Slesvig og Holsten og ikke var indenrigspolitisk svækket. I stedet mente han, at det "er Krigen på Søen og i Luften og vort Land- og Søterritoriums Betydning for Stormagternes Gennemførelse af denne Sø- og Luftkrig, der vil betyde en Fare for os".

Fra Vestmagternes side var der overhovedet kun tale om den taktiske trussel, primært i form af mindre krænkelser i en evt. søkrig; dog var et angreb "*ikke udelukket efter nogen Tids Forløb; hvis Tyskland militært set svækkes i Løbet af Krigen, vokser det i Sandsynlighed.*"²⁷ Han betonedede med andre ord, at der på længere sigt også eksisterede risikoen for et engelsk-fransk angreb på Danmark med det formål at føre et angreb imod Tyskland lettere igennem. Det var dette trusselsaspekt i den tyske optik, der under besættelsen førte til opførelsen af de mange bunkere på den jyske vestkyst.

Fra tysk side, derimod, mente Gørtz, at den største fare egentlig var den

²⁴ Clemmesen, 1982 kapitel 10, side 21ff.

²⁵ Clemmesen, 1982 kapitel 10, side 23.

²⁶ RA, UM Ad 5.D. 74 II; G.O. 91/100 af 22/2-1938. De følgende citater henviser hertil.

²⁷ Gørtz' fremhævelse.

politiske dimension, nemlig at Tyskland kunne tænkes at ville angribe for at afværge et engelsk angreb i mangel på tillid til dansk evne til at værne neutraliteten, jf. teorien om det militære tomrum. Gørtz beskæftigede sig dermed som Munch med tysk tillid til dansk neutralitet, men gjorde den i modsætning til regeringen udelukkende militært betinget ved at hævde nødvendigheden af et slagkraftigt forsvar, som begge parter kunne have tillid til. Derudover vurderede han den strategiske dimension efter et muligt tysk ønske om at gå offensivt til værks for at gøre Skagerrak og evt. Jylland til udgangspunkt for videre aktioner mod England. Mere præcist drejede det sig om det nordlige Jylland som luft- og marinebase. Dette "rummer en Risiko for Danmark, som er mindre let at skønne over". Det er værd at bemærke, at Sjælland ikke længere spillede en rolle for hærens opfattelse af Tysklands strategiske interesser i Danmark.

Igen i maj skrev With til krigsministeriet og anmodede om militære forbedringer, da det var generalkommandoens "Overbevisning, at en gennemgribende Ændring og Forstærkning af hele Beredskabet i Grænseegnen er ubetinget nødvendig".²⁸ Her genfinder vi med andre ord opfattelsen af, at Danmark først og fremmest var truet af et angreb over landegrænsen. Det scenarium, der blev fremhævet, var "en Situation, hvor man udsættes for et Indfald over Landegrænsen af motoriserede Styrker", hvilket må betyde et større angreb fra Tyskland og således ikke blot af mindre SA-enheder fra Sydslesvig. Det må (udover at det afspejler Withs generelle, men af strategiske analyser uafhængige, frygt for Sønderjylland) forstås i sammenhæng med de øvrige skrivelser som opfattelsen af en strategisk interesse i Jylland fra tysk side.

Endelig udfærdigede Gørtz i juni en ny redegørelse, der gentog hans grundholdninger, men uddybede visse synspunkter, især i forhold til det strategiske perspektiv, og samtidig inkorporerede begivenhederne i Østrig.²⁹ Det blev nu pointeret, at diktaturstaters evne til at handle lynhurtigt øgede muligheden for et overfald på nabostater. Men hovedpræmissen for et dansk militær måtte være at kunne afværge et motoriseret angreb over grænsen og trusler om fly- og søangreb på hovedstaden, hvorfor søværnet "skulle danne Periferien, Landforsvaret det centrale i Kræfterne". Samtidig slog Gørtz fast, at et angreb på både Sjælland og Jylland

²⁸ RA, FM, pk. A 210; G.O. 145/283 af 10/5-1938. De følgende citater henviser hertil.

²⁹ RA, UM Ad 5.D. 74 II; G.O. 91/352 af 14/6-1938. De følgende citater henviser hertil.

Erik With (1869-1959), officer i den danske hær fra 1891 til 1939! With var under 1. Verdenskrig chef for generalstabens efterretningssektion og var med sine stærkt nationalistiske og antityske udtalelser i dyb modstrid med den radikale regering og forsvarsminister P. Munch. Han var også involveret i de kredse, der var med til at vælte regeringen i forbindelse med Påskekrisen. Da han overraskende i 1931 blev valgt som chef for generalkommandoen, stod han således i et modsætningsfyldt forhold til den radikale del af regeringen. Han fik derfor ikke afgørende indflydelse på forsvarspolitikken, selvom han i kraft af sin ligefremme facon havde et udmærket forhold til socialdemokraterne (især Stauning). Han arbejdede målrettet for en omlægning af den danske forsvar i retning af et brohovedforsvar, der fra Nordjylland og Sjælland kunne holde Tyskland stangen, indtil der kom hjælp fra England. Efter den tysk-engelske flådeaftale i 1935 måtte han erkende, at dette ikke ville være muligt. I stedet søgte han indtil sin afsked i 1939 at indrette forsvaret således, at det skulle kunne modstå tyskernes evt. strategiske ønsker om at besætte (dele af) Jylland. Han mente, at dette ville afholde Tyskland fra at forsøge, og ellers måtte Danmark kæmpe eksistenskampen.

(Foto fra Det Kongelige Bibliotek)

ville være "lidet sandsynligt" pga. de krav, det ville stille til angriberen, og fordi "den for Tyskland militært set betydningsfuldste Del af Danmark er Jylland". Det kan tolkes således, at hæren, uafhængigt af Østrigsbegivenhederne, der blot accentuerede faren for en tysk lynaktion, anså risikoen for et isoleret tysk angreb på Jylland som den mest overhængende, evt. kombineret med trusler om flyangreb på hovedstaden. Disse trusler skulle hæren gøres i stand til at modværge, hvilket også ville kunne stille Danmark bedre i en mulig forhandlingssituation ved en tysk henvendelse. I denne sammenhæng skal man også tolke et indlæg i venstrepressen i april, hvor With opfordrede til at etablere et luftforsvar ved København.³⁰ Betoningen af Københavns sårbarhed skulle hærledelsen komme til at vende tilbage til igen og igen – uden synlig effekt på den politiske ledelse. Den 9. april 1940 viste det sig, at militærcheferne havde set rigtigt: Det tyske ultimatum blev afleveret til Munch med tyske fly over den danske hovedstad.

Alt i alt peger analysen på en primær strategisk trusselopfattelse. Derudover findes den nationale og taktiske trussel også, hvor det dog virker som om førstnævnte for hæren er svær at forholde sig til, og sidstnævnte ikke spiller nogen større rolle, jf. opfattelsen af søværnets "perifere" funktion.

I juni skrev også marinens chef, Rechnitzer, en redegørelse, ikke mindst som svar på hærens krav om en enhedskommando.³¹ Det var Rechnitzer stærk modstander af, idet han ikke ønskede at marinen skulle underlægges hærens ønsker. I denne diskussion skinnede den af og til heftige værnsrivalisering atter igennem.

Rechnitzer så først og fremmest søvejene som det afgørende element og beskæftigede sig således overhovedet ikke med Sønderjylland! Derimod mente han, at den største umiddelbare fare bestod i taktiske, mere eller mindre tilfældige og perifere krænkelser af vores søterritorium. Disse kunne ifølge Rechnitzer være meget alvorlige afhængig af, hvilken betydning de krigsførende ville tillægge sådanne. De kunne bestå i alt fra overflyvning og gennemsejling af dansk territorium til anlæggelsen af mere eller mindre midlertidige baser (på Samsø eller i Sejerøbugten, eksempelvis) og besluttet udførelse af militære foretagender i Danmark. Truslen var

³⁰ Hedegaard, 1990 s. 210.

³¹ RA, UM Ad 5.D. 74 II; "Dansk Militærpolitik". De følgende citater henviser hertil. Redegørelsen blev først videresendt fra marinestaben i august, men blev altså udarbejdet i juni; Bjerg, 1978 s. 34.

for Rechnitzer både selve risikoen for, at de militære begivenheder skulle få lov til at udvikle sig, og at Danmark ved ikke at være i stand til at forhindre dem skulle miste de krigsførende parters tillid til den danske vilje og evne til at beskytte neutraliteten (dvs. den politiske trusselsdimension).

Dette scenarium anså Rechnitzer for at være helt parallelt med forholdene i 1914–18, og med et effektivt flådebaseret forsvar og den *nuværende* strategiske ligevægt omkring Danmark imellem Tyskland og England opfattede han de danske muligheder for at komme helskindet igennem en krig for at være gode.

Derfor var den afgørende trussel for viceadmiralen i virkeligheden, at der skulle ske en ændring i disse forhold. Derfor tog hans analyse udgangspunkt i de to relevante landes strategiske muligheder og ønsker. For englændernes vedkommende mente han, at de ville fortsætte linjen fra verdenskrigen med at holde hovedflåden i ro og koncentrere sig om at afskære de tyske handelsveje til søs. Således mente han ikke, at der umiddelbart var fare for et engelsk angreb ned i Østersøen, så længe der ikke var sket en afgørende forskydning til de allieredes fordel andetsteds. Dermed tillagde han handelsblokaden afgørende vægt, men han troede nok, at Danmark ville være i stand til at opnå en aftale som under 1. Verdenskrig om handel med begge parter, sådan lidt i dølgsmål.

Samtidig lagde denne fokus på handelskrigen op til en analyse af Wegeners strategiske koncept, som han da også decideret henviste til. Afgørende for graden af aktivitet omkring Danmark ville være de tyske handlinger. Ville Tyskland forsøge et stort angreb ud mod Atlanterhavet, evt. via Norge, eller holde sig til 1. Verdenskrigs mere defensive kystsikring kombineret med ubådsangreb? Her anså Rechnitzer det for mest sandsynligt, at Tyskland ville vælge sidstnævnte, da de praktiske muligheder for det store angreb ikke syntes til stede (her tænkte Rechnitzer uden tvivl på, at en af præmisserne for Wegeners tankegang var en stærk, tysk flåde, hvilket ikke fandtes; flådeoprustningen indledtes først i 1939). Han afviste således, at Danmark p.t. skulle være udsat af søstrategiske årsager, dog med et enkelt forbehold. De danske gennemsejlingsfarvande (primært Storebælt) kunne atter blive et stridspunkt, som man måtte søge løst som i 1914; og kun i tilfælde af, at Tyskland ville foretage mere vidtgående spærringer, ville en besættelse af dele af dansk territorium kunne komme på tale. Dette ville dog kun blive aktuelt, hvis man i Berlin frygtede for et større engelsk angreb ned i Østersøen, hvilket Rechnitzer ikke anså for

sandsynligt. I det hele taget anså han ikke Tyskland for at være særligt interesseret i at bemægtige sig dansk territorium. Rechnitzer så simpelt hen ikke nogle grunde for Tyskland til at besætte landet, der som neutralt både politisk og forsyningsmæssigt var en fordel for Tyskland, hævdede han.

Den sidste strategiske risiko, Rechnitzer overvejede, var risikoen for, at englænderne skulle sætte sig i besiddelse af Nordjylland med henblik på derfra at gennemføre luftangreb mod Tyskland. Heller ikke dette anså han for særligt sandsynligt på baggrund af de vanskeligheder, det måtte medføre med den lange søstrækning til England, opretholdelse af kontakten hjemad og beskyttelse af baserne. Det ville i givet fald også først kunne ske i tilfælde af en yderligere svækkelse af den tyske flåde.

Med andre ord havde Rechnitzers trusselsopfattelse et strategisk udgangspunkt, men han anså ikke dette aspekt for at være særligt sandsynligt før en ændring af de nuværende styrkeforhold havde fundet sted. En sådan ændring ville være den største risiko for Danmark. Men umiddelbart bestod for Rechnitzer den største fare for Danmark i mindre taktiske krænkelser af mere eller mindre tilfældig art, kombineret med den politiske trussel i en situation, hvor Danmark ikke ville være i stand til at skabe tillid til sin neutralitet. Men det mente han nok, landet og især søværnet ville kunne klare. Hans konklusion var derfor, at "alene strategiske og udenrigspolitiske Forhold stiller de afgørende Betingelser".

Rechnitzer forholdt sig med andre ord nogenlunde som regeringen, om end han udelukkende forholdt sig til de taktiske og strategiske trusler. Han konkluderede, at med de daværende konjunkturer var det kun de taktiske trusler, der indebar en fare for landet. I sammenhæng med sin analyse af Wegeners teorier gjorde Rechnitzer sig dog også nogle overvejelser angående de økonomiske perspektiver, men han mente nok, at Danmark ville kunne løse det problem ved hjælp af underhåndsaftaler.

De danske reaktioner på sudeterkrisen – september 1938

I mellemkrigstidens Tjekkosllovakiet var ca. 1/5 af de 15 mio. indbyggere tysksindede. Disse såkaldte Sudetertyskere var op igennem 30'erne blevet kraftigt influeret af nationalistiske og nazistiske tanker, og de blev efterhånden til kernen i en strid mellem de to lande, der blev stadig mere udtalt efter "Anschluss". Samtidig involverede den også Vestmagterne, da Frankrig havde et forsvarsforbund med Tjekkosllovakiet, og konflikten kunne i tilfælde af krig inddrage både franskmændene og England.

I løbet af september 1938 steg spændingen markant, da de Sudetertyske krav med støtte fra Berlin steg for hver indrømmelse, den tjekkoslovakiske regering gav.¹ Den 12. september holdt Hitler en meget aggressiv tale, der efterfulgtes af oprørs lignende scener i Sudeterlandet. Dette fik den engelske premierminister, Neville Chamberlain, til at gribe ind og tilbyde sig som mægler. Fra den 15. til 29. september 1938 mødtes han flere gange med Hitler i en form for penduldiplomati, hvor pendulet svingede frem og tilbage mellem krig og fred mellem stormagterne. Frankrig mobiliserede den 26., og England mobiliserede sin flåde den 28., men den 29. mødtes Chamberlain, Hitler, Italiens leder, Benito Mussolini, og Frankrigs ministerpræsident, Édouard Daladier, i München og aftalte (uden om tjekkerne) en reel afståelse af Sudeterlandet mod en garanti for rest-Tjekkoslavakiets sikkerhed. Samtidig underskrev Hitler og Chamberlain et dokument, der fastslog, at de to lande aldrig ville føre krig mod hinanden, men i stedet ville forhandle og derved sikre "fred i vor tid", som Chamberlain så berømmeligt formulerede det. Dette markerede kulminationen på Storbritanniens såkaldte "appeasement-politik". Hovedelementet heri var at undgå krig med Tyskland igen ved at opfylde de krav, Tyskland måtte have og som man i London faktisk fandt rimelige. En opfyldelse af det tysk-østrigske ønske om en forening af de to tysksindede og -talende lande var et eksempel herpå. Da Hitler i marts 1939 blæste München-aftalen en lang march og invaderede resten af Tjekkosllovakiet, opgav den engelske regering denne politik og forøgede i stedet sin oprustning. Erkendelsen var nu, at Hitler kunne man ikke forhandle og

¹ Denne oversigt støtter sig til Poulsen, 1995 s. 68ff.

indgå aftaler med, og hans krav var ikke længere blot rimelige revisioner af Versailles-traktaten.

I Danmark reagerede man allerede ved Sudeterkrisens optrapning i forbindelse med Hitlers tale. Regeringen iværksatte en række foranstaltninger på baggrund af indberetningerne fra Zahle og Reventlow om den tilspidsede situation og udsigten til krig, som især Reventlow så som overhængende.² Zahle var mindre bekymret og anså det for muligt at indkredse konflikten. Ligeledes mente han, at det tyske militær ikke var villig til at indlede en krig, og i stedet fokuserede han meget på Hitlers udsagn om, at Tyskland efter en grænserevision ved Sudeterlandet ikke ville have flere territoriale krav i Europa – og (underforstået) dermed heller ikke mod Danmark.³

P. Munch var i Genève til møde i Folkeforbundet, da krisen for alvor brød ud, så indtil hans hjemkomst den 26. september var det Stauning og Alsing Andersen der tog sig af sikkerhedspolitikken.

Den 12. september redegjorde forsvarsministeren på et ministermøde for “det militære beredskab som findes i øjeblikket med særlig henblik på Sønderjylland”, men det vedtoges at vente til efter Hitlers tale med at beslutte, om der skulle foretages yderligere.⁴ Den 14. foreslog Alsing Andersen så en række foranstaltninger, der dels var præget af forberedelser til en mulig stormagtskrig i form af klargøring af skibe, udrustning af kystforsvar etc., dels var dikteret af hensynet til situationen i Sønderjylland. Hertil overførtes materiel, man gjorde indkaldelsesordrerne til sikringsstyrken og til den sønderjyske bevogtningsstyrke klar, og en planlagt øvelse på Fyn blev aflyst, så tropperne kunne blive i Jylland.⁵ Dette afspejler, som under “Anschluss”, at Stauning og Alsing Andersen på den ene side frygtede for uroligheder i grænselandet, men på den anden side ikke ville skabe grobund for en tysk henvendelse om grænsen, hvorfor de så vidt muligt ville undgå at skabe mistænksomhed i Berlin. Hitlers tale må altså være blevet opfattet som et udtryk for en forværring af situationen. Derudover er der for krisens første dage især to punkter, der er værd at bemærke. For det første afholdt regeringen den 14. et møde med

pressens repræsentanter og chefredaktørerne, der af Stauning blev pålagt ikke at omtale nogen af regeringens sikkerhedsforanstaltninger for ikke at risikere uro og vække mistillid. Ved samme møde nævnedes han, at den officielle begrundelse for at lade soldaterne blive i Sønderjylland var et hensyn til mund- og klovsyge!⁶ Denne tavshedens politik blev videreført i forhold til Folketinget, hvor det udenrigspolitiske nævn ikke blev indkaldt. For det andet blev et vidtgående forslag fra general With om at etablere fuld bevogtningsstyrke i Sønderjylland og udføre spærreanlæg ved grænsen, klargøre Københavns luftforsvar og forberede en delvis evakuering af byens civilbefolkning, afvist af regeringen.⁷

Disse foranstaltninger peger i retning af, at regeringen (uden Munch) betragtede faren for uroligheder i Sønderjylland som det farligste, hvilket også kan forekomme oplagt, Sudeterkrisens nationale karakter taget i betragtning. De militære foranstaltninger kan groft inddeles i to grupper: Dels et øget militært beredskab omkring grænsen, dels forberedelser til et neutralitetsværn i tilfælde af en stormagtskrig. Tropperne i Sønderjylland skulle bruges først og fremmest mod optøjer, uroligheder eller SA-kadrets overskriden af grænsen (jf. forsvarsordningen). Derimod kan hemmeligholdelsen af de danske foranstaltninger ses som udtryk for, at der ikke var tale om tiltag, der skulle skabe tillid til dansk neutralitetspolitik. Så ville man jo have sørget for at informere derom.⁸ Hemmeligholdelsen skete snarere for ikke at opskræmme befolkningen og dermed skabe en panikagtig situation, (jf. socialdemokraternes kritik af hærledelsens alarmering den 8. januar 1940 og beslutningen 8. april 1940 om ikke at foretage sig noget – se side 129 og 151ff). Dette hensyn betød altså mere end hensynet til at informere om baggrunden for de forskellige militære foranstaltninger. Men hvorfor traf regeringen da disse dispositioner, hvis ministrene var bekymrede for de eventuelle negative konsekvenser heraf? Svaret må være, at formålet ikke var beroligelse, men at beslutningerne havde mere konkret, militær betydning. Ifølge 1937-forsvarslovene skulle militæret kun bruges i tilfælde af, at det var en rimelig mulighed for afvisning af neutralitetskrænkelsen – hvilket et stormagtsangreb ifølge

² RA, Politiske depecher fra London, 1938 bl.a. no. LII, LIV og LXI fra 10., 13. og 27. september.

³ RA, Politiske depecher fra Berlin, 1938 bl.a. no. XLVI, XLVII, L og LI fra 14., 16. 24. og 27. september.

⁴ Kaarsted, 1984 s. 244f, ministermødeprotokol, møde nr. 317.

⁵ Kaarsted, 1984 s. 245, ministermødeprotokol, møde nr. 318.

⁶ RA, UM 110 D. 11, pk. II, referat af informationsmøde med pressens repræsentanter d. 14/9-1938.

⁷ Sjøqvist, 1966 s. 243, Withs forslag af 13/9-1938 findes i RA, Munchs privatarkiv, pk. 42.

⁸ Mht. mulig tysk spionage synes det ikke som om en sådan har fundet sted mod Danmark før februar/marts 1940. Før da var Danmark blot base for tysk spionage mod andre lande. Bjerg, 1985 s. 69f og Jørgensen, 1987 s. 92f.

regeringen ikke gav mulighed for. Samtidig afviste Alsing Andersen at følge Withs forslag, der var baseret på opfattelsen af Jylland som værende af tysk strategisk interesse (se nedenfor, side 67f). Derfor kan de foranstaltninger, der var orienterede mod Sønderjylland, kun tolkes ud fra den nationale trusselopfattelse omkring grænseproblemet og primært ud fra muligheden af uroligheder i forhold til det tyske mindretal eller indfald fra Slesvig-Holsten mod Sønderjylland. Samtidig afspejler foranstaltningerne (kombineret med hemmeligholdelsen), at regeringen faktisk mente, at militær i en sådan situation ville kunne hjælpe, men at militære foranstaltninger kunne medføre stemninger i den danske befolkning, som man ikke var interesseret i kom til udtryk.

Den anden del af regeringens handlinger var fokuseret på forberedelser til et stormagtsopgør, hvor man klargjorde såvel flåden som kystforsvaret. Endnu engang er det væsentligt at fastholde Staunings og Alsing Andersens ulyst til at offentliggøre, hvad de havde tænkt sig at gøre. Da der var tale om en situation, hvor der ikke (endnu) var udbrudt krig mellem stormagterne, men hvor udsigterne ifølge meldingerne fra London var meget dystre, har regeringen følt, at den måtte bevæge sig på listefod. Men da den samtidig fik at vide, at Berlin ikke så helt så sort på situationen, kan den tanke være nærliggende, at netop dér ville man ifølge regeringens optik se meget mistroisk på danske tiltag. Derfor må foranstaltningerne have en anden baggrund end hensynet til Tyskland. Da der var tale om overvejende maritime tiltag, synes det oplagt, at det drejede sig om at gøre klar til beskyttelse mod tilfældige neutralitetskrænkelser. Flåden var netop et vigtigt element i denne del af det danske forsvar, samtidig med at hemmeligholdelsen kan siges at have nedtonet de politiske hensyn. Man kunne da forestille sig, at det strategiske perspektiv spillede en rolle, men regeringen anså jo ikke militær magt som værende til nogen nytte i tilfælde af, at en stormagt havde essentielle strategiske interesser i Danmark, og havde derfor også afvist Withs forslag, der bundede i netop strategiske betragtninger. Hvis Stauning og Alsing Andersen anså de største trusler mod Danmark for at være strategiske eller nationale, ville de næppe have tilrådt iværksættelsen af foranstaltninger, hvis eneste formål i så fald blot ville betyde ødelæggelse af dansk territorium og danske liv (jf. også beslutningen den 9. april 1940 om ikke at yde modstand overfor tyskerne). Derfor synes foranstaltningerne snarere at være i forlængelse af Rechnitzers analyse fra sommeren, der da også som nævnt i forrige kapitel havde samme taktiske trusselopfattelse. Neutralitetsforsvaret skulle klargøres til at

overvåge og evt. forhindre mindre krænkelser af dansk territorium, først og fremmest til søs.

Det skal understreges, at Stauning og Alsing Andersen ikke anså den politiske trussel (forstået som manglende tillid eller decideret mistillid til Danmarks hensigter) for irrelevant, men tværtimod tog meget hensyn hertil ved ikke at skabe en unødigt uro i landet, der kunne så tvivl om Danmarks upartiskhed (og i øvrigt sprede frygt i befolkningen). Men det er vigtigt at notere sig, at de anså det for vigtigere at foretage foranstaltningerne og derved risikere mistilliden og i stedet opnå den formodede beskyttelse mod andre trusler. Den politiske trusseldimension var således også i høj grad til stede, men underlagt den nationale og den taktiske.

Dette billede fastholdes i kildematerialet frem gennem september, hvor situationen vedholdende syntes spændt, også i Danmark. Ministrene fik således den 24. besked på at være klar til et ministermøde med kort varsel pga. den internationale udvikling.⁹

Der er i det ovenstående fokuseret på regeringens initiativer, som var de resultater af en klar overbevisning hos Stauning og Alsing Andersen. Men den stærke pointering af nødvendigheden af at hemmeligholde foranstaltningerne og undgå panik kunne også pege i retning af, at de måske i virkeligheden ikke præcis vidste, hvad de skulle gøre i en given situation og ikke havde samme overblik over udenrigspolitikken som Munch. Dette ændrer ikke på, at de jo gjorde som beskrevet, hvad enten det har været bevidst eller ej; men den måde, hvorpå Munch ved sin hjemkomst fuldstændig overtog sagen, er et slående eksempel på, hvorledes han var den *altafgørende skikkelse i udformningen og opfattelsen af dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik*.

P. Munch vender hjem

P. Munch vendte hjem fra Genève den 26. september. Det er et åbent spørgsmål, hvorfor han ikke kom hjem før. Muligvis har han ikke ment, at det hastede. Men regeringens vidtrækkende initiativer tyder på, at den opfattede situationen som faretruende, samtidig med at ministrene ikke helt vidste, hvad de skulle gøre og forholdt sig passive indtil udenrigsministerens hjemkomst. Hvor orienteret Munch har været om regeringens politik, er noget uklart. Men i et vist omfang må han have haft kontakt til

⁹ Kaarsted, 1984 s. 247, ministermødeprotokol, møde nr. 322.

sit ministerium og den øvrige del af regeringen, således at han i hvert fald har kendt til hovedlinjerne i beslutningerne. I sine erindringer forsøger han netop at imødegå den kritik, der var af hans fravær, ved at forklare, at han jo i Genève var sammen med 18 udenrigsministre og dermed i højeste grad kunne passe sin gebet.¹⁰ Bl.a. via breve og anden kontakt med partiet og ministeriet har han på afstand kunnet følge udviklingen og beslutningerne.

Historikeren Viggo Sjøqvist mener at vide, at når Munch ikke vendte hjem før, var det snarere fordi, hans hjemrejse ikke måtte vække uro, og at han vendte hjem netop efter en kontakt med parti- og ministerkollega Bertel Dahlgaard, der direkte skulle have opfordret ham til det.¹¹ Sjøqvists argument lyder troværdigt, for så vidt som det passer med regeringens øvrige forsøg på at undgå uro og panik. Op til den 26. steg spændingen, og hjemkaldelsen kunne tyde på, at man i regeringskredse nu fandt det nødvendigt, at Munch tog over for at styre landets udenrigspolitik gennem skærene.

Hjemkomsten betød én afgørende ændring. Tavsheden forsvandt, og regeringen informerede såvel pressen (den 27. september)¹² som oppositionen via det udenrigspolitiske nævn (den 28. og 29.)¹³ om dels de danske foranstaltninger, dels regeringens overordnede syn på Danmarks stilling. På mødet den 29. september understregede Munch også, at det kunne være af værdi for den tyske tillid til Danmark at oplyse Tyskland om de danske tiltag.¹⁴

Noget kunne derfor tyde på, at der her gemte sig en lille diskrepans mellem udenrigsministeren og stats- og forsvarsministeren. Munch lod for så vidt ikke til at være uenig i de iværksatte foranstaltninger, men ønskede at delagtiggøre bl.a. oppositionen og udlandet i dem. Det kunne selvfølgelig også hænge sammen med, at krisen i de dage netop optrappedes og man derfor måtte berolige omgivelserne. Men sammenfaldet med Munchs hjemkomst er påfaldende, og hans hjemkomst sætter Stauning og Alsing Andersens hemmeligholdelse i tydeligt relief: Hvis de ikke mente situationen var spændt allerede omkring den 14. september, hvorfor iværksatte de så foranstaltningerne? Og hvis det kunne være farligt at informere på

¹⁰ Munchs erindringer, Bd. 6 s. 242ff.

¹¹ Sjøqvist, 1966 s. 243. Iflg. Munchs erindringer er det korrekt, at Dahlgaard skrev til ham, men ikke decideret for at få ham hjem.

¹² RA, UM 110 D. 11, pk. II, referat af informationsmøde med pressens repræsentanter d. 27/9-1938.

¹³ RA, UM Ad 3 E 92, L.B. nr. 7, referater af møder i Nævnet d. 28. og 29/9-1938.

¹⁴ RA, UM Ad 3 E 92, L.B. nr. 7, referat af møde i Nævnet d. 29/9-1938.

det tidspunkt, var situationen vel ikke mindre spændt, da Munch vendte hjem? Forløbet svarer lidt til situationen den 4. april 1940, hvor Munch (om end spagfærdigt) foreslog troppeindkaldelser, og indkaldelse af Nævnet og partiformændene til møde, hvilket den øvrige del af regeringen afslog, jf. side 143ff. Noget kunne tyde på, at socialdemokraterne således prioriterede hensynet til befolkningens reaktioner højere end Munch, der i stedet fokuserede på at skabe tillid i udlandet til Danmarks linje og opbakning fra de øvrige partier i beslutningsprocesserne.

På mødet med pressen gav Munch en kort skitse af sit syn på forholdene, der i al væsentlighed ikke afveg fra de noget mere uddybende indlæg på møderne i Nævnet. Derfor kan vi koncentrere os om sidstnævnte. Den 28. gav Stauning indledningsvis en oversigt over de foretagne forholdsregler, efterfulgt af P. Munchs analyse af situationen. Her er det første iøjnefaldende element, at Sønderjylland ikke omtales som et problemfelt i sig selv, idet det kun fremkom som en del af det politiske spørgsmål – at skabe tillid i Tyskland til Danmarks hensigter. Her skulle forholdet, ifølge Munch, være det modsatte af, hvad der var tilfældet under 1. Verdenskrig, hvor det faktum, at Danmark havde en grænseændring på ønskelisten, gjorde Tyskland meget mistænksom overfor Danmark. I en evt. ny krig ville tyskerne kunne have stor tillid til Danmark, der ville gøre alt for at bevare det gode forhold af hensyn til Sønderjylland, hævdede Munch.

Derimod beskæftigede han sig med Danmarks strategiske og taktiske stilling i forhold til en evt. stormagtskrig. Her gentog han sin opfattelse af, at den taktiske trussel forekom minimal (sammenlignet med 1914), fordi hele opmærksomheden pga. den spanske borgerkrig og Italiens brud med Vestmagterne var flyttet til Middelhavet og faren for krig i dansk nærhed dermed formindsket. Samtidig sagde han, at heller ikke de strategiske farer var store (jf. Wegeners tankegang, som han vendte tilbage til i 21-mandsudvalget, se side 64ff), da Tysklands flådebygningsprogram langt fra var fuldbyrdet. England ville ikke være interesseret i at skabe luftbase(r) i Jylland, og fraværet af Østersøen som spændingsområde nedtonede tyske strategiske interesser i eksempelvis en mineudlægning i eller på anden måde spærring af gennemsejlingsfarvandet omkring Danmark.

Derimod så han foruden den politiske trussel også den økonomiske som en alvorlig fare, idet han hævdede, at de engelske interesser først og fremmest ville være at opretholde egne forbindelseslinjer og afskære Tysklands ditto, ligesom det modsatte ville gøre sig gældende for tyskerne. Han frygtede med andre ord, at Danmark skulle blive klemmt i blokadefor-

søg fra begge sider, men gav dog udtryk for håb om, at landet ville kunne opnå en aftale.¹⁵ Som under "Anschluss"-begivenhederne gav Munch udtryk for sammenhængen mellem de strategiske og de økonomiske perspektiver, som Wegeners tanker om forholdet mellem offensiv marinestrategi og den økonomiske krigsførelse havde fremhævet. Dermed får Munchs argumenter en indre logik, der gør det realistisk at tro på, at han rent faktisk havde denne opfattelse af Danmarks stilling – og at den som Rechnitzers byggede på kendskabet til Wegeners studier.

Derudover skal det fremhæves, at umiddelbart omtalte Munch kun Sønderjylland i forbindelse med det generelle forhold til Tyskland. Han gav da udtryk for, at i forhold til den nationale trusselskategori måtte dette være blevet styrket efter genforeningen i 1920. Munchs argument var, at Tyskland kunne have større tillid til Danmarks hensigter nu end i 1914-1918, hvor Danmark med sit ønske om grænseændringer kunne opfattes revanchistisk. Dette betyder dog ikke, at man dermed kan tolke hans udtalelse som en konkret opfattelse af, at der ikke var nogen trussel af den nationale art i forbindelse med grænsen. Det var en del af regeringens politik ikke officielt at anse forholdene ved grænsen som et problem overhovedet, men det er sigende, at de forskellige militære foranstaltninger først blev ophævet den 3. oktober.¹⁶ Et andet tegn på, at Munch ikke betragtede forholdene ved grænsen som sikrede, var det førømtalte udsagn af Hitler om, at Tyskland ikke ville have yderligere territoriale krav efter Tjekkosllovakiet. Som nævnt tillagde Zahle denne udtalelse stor værdi, og han pressede i løbet af oktober gentagne gange på for at få den danske regering til på en eller anden måde at registrere bemærkningen i Folketinget eller via pressen.¹⁷ Denne opfattelse delte Munch åbenbart ikke, da der ikke fremkom en sådan offentlig reaktion nogetsteds. Tværtimod afviste han i 21-mandsudvalget, at udtalelsen kunne bruges til noget. Det er et af de sjældne tegn på uoverensstemmelse mellem Munch og Zahle, og det afspejler, at Munch ikke blot overtog Zahles synspunkter, men rent faktisk vurderede dem selvstændigt. Dermed kan man i de mange tilfælde, hvor Munch gav udtryk for samme holdning som Zahle, tillægge dette større værdi. Det kan bekræfte, at Zahle vel nok var Munchs vigtigste informant og rådgiver, og at de grundlæggende var enige i synet på Danmarks stilling i forhold til Tyskland.

¹⁵ RA, UM Ad 3 E. 92, L.B. nr. 7, referat af møde i Nævnet d. 28/9-1938.

¹⁶ Kaarsted, 1984 s. 249, ministermødeprotokol, møde nr. 328.

¹⁷ RA, Politiske depecher fra Berlin 1938, nr. LIII, LV og LVII fra 30/9, 4/10 og 13/10-1938.

Endvidere synes hensynet til den tyske tillid til Danmark at være af afgørende betydning for Munch, der jævnligt henviste til denne side af sagen. Endnu et interessant vidnesbyrd herom var diskussionen i udenrigsministeriet om udstedelsen af en neutralitetserklæring. Der herskede for så vidt ingen uenighed om, at en sådan skulle udstedes i tilfælde af krig, men man opererede med to versioner, en klassisk variant, der udtrykte en uforbeholden neutralitet af hensyn til Tyskland, og en anden, mere uklare udgave, af hensyn til Folkeforbundet. Her var gesandterne i de nordiske lande mest stemt for den sidstnævnte version, mens politikerne i Nævnet og Munch selv foretrak den første, netop af hensyn til Tyskland.¹⁸ Også her sejrede hensynet til den tyske tillid til Danmark, selv om det i denne omgang forblev et hypotetisk spørgsmål.

Da krisen var overstået, udarbejdede Zahle i Berlin den 4. oktober en indberetning, der beskæftigede sig med mere overordnede tyske strategiske planer, primært i forhold til marinen.¹⁹ Den er værd at beskæftige sig med, da den må anses for at udgøre en væsentlig del af det informationsgrundlag, regeringen herefter havde til rådighed til en analyse af Danmarks stilling overfor Tyskland.

Heri analyserede Zahle fire mulige tyske interesser, nemlig 1) at føre handelskrig i fjendens vigtige farvande (dvs. Wegeners strategier); 2) at beskytte egne søveje i Østersøen og Nordsøen; 3) at beskytte egne kyster; og 4) at kontrollere indsejlingsfarvandet til Østersøen. Han vurderede den første interesse som usandsynlig pga. de manglende forudsætninger herfor, dvs. Tysklands beskedne flåde – helt i tråd med Munchs og Rechnitzers opfattelse, der også tog det Wegener'ske udgangspunkt. Den anden interesse mente Zahle kun, Tyskland ville kunne løse halvt, nemlig i Østersøen, hvilket ville føre til opmærksomhed om egne kystområder og derved i kraft af det "ringe Fartøjsmateriel" mere begrænset operationsbasis. Endelig skrev Zahle, at Tyskland ville kræve fri passage gennem Storebælt, men oprette en forsvarslinje med miner i Kattegat. Dette behøvede dog ikke at betyde krænkelse af dansk neutralitet. Undtaget her er den situation, hvor "Vestmagterne allerede har truffet tydelige Forberedelser til selv at krænke denne Neutralitet". Her kan man sige, at tilliden til den danske evne og vilje til at holde Vestmagterne væk for Zahle

¹⁸ RA, UM 10 D. 38a, "Bemærkninger om evt. Udstedelse af Neutralitetserklæring i September 1938".

¹⁹ RA, Politiske depecher fra Berlin 1938, no. LVI fra 4/10. De følgende citater henviser hertil.

Herluf Zahle (1873-1941), ansat i den danske udenrigstjeneste 1900, hvor han forblev til sin død i Berlin 41 år senere. Under 1. Verdenskrig var han chef for ministeriets 1. departement, der tog sig af de politiske sager. Efter krigen blev han gesandt i Stockholm, indtil han i 1924 blev forflyttet til posten i Berlin. Her gennemlevede han de store omvæltninger, som det tyske samfund blev udsat for, først i Weimarrepublikken og siden under naziregimet. Hans indberetninger fik en afgørende betydning for det indtryk, den danske regering fik af Tyskland og af de tyske interesser i Danmark. Der er således næppe tvivl om, at hans indberetninger og rådgivning angående de tyske flådestrategiske interesser i efteråret 1938, ikke-angrebstraktaten i 1939 og forholdet i grænseområdet overhovedet spillede en væsentlig rolle for udenrigsminister P. Munchs opfattelse af truslen fra Tyskland. Efter verdenskrigens udbrud var hovedparten af hans indberetninger centreret omkring planerne for en tysk vestfrontsoffensiv, hvilket var med til at bekræfte regeringens tro på, at Tyskland ikke havde planer om et angreb nordover. Hans indberetning d. 4. april 1940 var derfor i modstrid med, hvad han tidligere havde ment, hvilket dog ikke betød, at regeringen ikke tog den alvorligt. De samlede overvejelser og Zahles egne indberetninger de efterfølgende dage gjorde dog, at regeringen valgte at fastholde sit indtryk af, at Tyskland ikke ville angribe Danmark/Norden, med mindre England gjorde det først. Efter 9. april 1940 mindskedes hans betydning, idet kontakten til Tyskland nu lå i København, ligesom han selv svækkedes af sygdom.

Igennem hele sit virke i udenrigstjenesten havde Zahle et ry som en formfuldendt diplomat med nærmest forfinede manerer og interesser, hvilket gav ham en særlig status i det internationale diplomatkorps. Han havde således tætte kontakter til bl.a. det svenske kongehus og diplomatkredse i både Weimarrepublikken og Folkeforbundets forskellige organer. Men i det nye Tyskland under Hitler fandt han sig aldrig til rette, og hans indberetninger herfra bærer præg af manglende forståelse af den brutalitet og primitive mangel på logik, der karakteriserede nazisternes politiske kultur.

(Foto af Zahle i Berlin, fra Frihedsmuseets billedarkiv).

spillede en rolle. Men selv i tilfælde af et allieret angreb ned gennem Storebælt mente han, at de tyske muligheder for et forsvar, der undgik at krænke dansk neutralitet, var gode, og han anså således heller ikke den taktiske trusseldimension for at være et stort problem. Konklusionen var derfor for Zahle, at Danmarks muligheder for at holde sig uden for krigen og undgå neutralitetskrænkelser var gode, primært fordi Tyskland ikke var interesseret i at rykke for langt ud i Nordsøen, men ville holde sig til sit Østersøherredømme og beskytte egne kyster. Tyskland ville nok kræve fri passage, men havde ikke nogen egentlig interesse i Danmark, hvis blot Vestmagterne også holdt sig væk. Dette var i store træk i overensstemmelse med den opfattelse, Munch gav udtryk for, bl.a. også i 21-mandsudvalget fra november 1938 til maj 1939.

Munch i 21-mandsudvalget

Da krisen var overstået, nedsatte regeringen efter pres fra oppositionen det såkaldte 21-mandsudvalg med repræsentanter for de fire store partier for at diskutere Danmarks udenrigs- og forsvarspolitik. Imidlertid blev det meste af tiden brugt på forsvarspolitiske diskussioner, og især på lange redegørelser fra ministrenes side, hvis hovedkonklusioner var, at der ikke skulle ændres på forsvarets størrelse eller indretning. Mødereferaterne kan dog give et billede af ministrenes mere generelle opfattelse, der kan sammenlignes med det, der kommer til udtryk i de konkrete "cases". Her skal derfor omtales nogle forhold fra møderne, der i al væsentlighed ikke har vist sig at stride imod ovenstående, men kan uddybe en del af pointerne.

Udenrigsminister P. Munch gentog sin analyse af Danmarks stilling på alle områder og fastslog, at Danmark skulle koncentrere sig om at holde orden i de danske farvande og skabe tillid til Danmarks upartiskhed i Tyskland. Taktisk uddybede han ved at bemærke, at foruden de åbne stræder ville Tyskland også kræve mulighed for luftpassage, hvilket regeringen ville tillade "bl.a. ud fra den Betragtning, at det synes formaalsløst at forbyde noget, man dog ganske givet ikke kan forhindre".²⁰ Denne bemærkning viser, hvorledes regeringen betragtede dette spørgsmål som en kilde til en alvorlig trussel imod Danmark, hvis man ikke tillod tyskerne et vist spillerum. Meningen synes at være, at et forsøg på at forhindre småkrænkelser kunne medføre, at situationen eskalerede og

²⁰ RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d. 27/1-1939.

inddrog Danmark som sådan i en konflikt med Tyskland. Samtidig er det en indikation af regeringens forsvarspolitiske konception (som den også kom til udtryk senere i diskussionen om tysk ret til transit og f.eks. i "Altmark"-affæren (se side 107 og 125f), og såmænd også ved kapitulationen om morgenen den 9. april 1940), at den lille stat aldrig ville kunne og derfor heller ikke var forpligtet til at forsvare sig mod de stores overgreb og/eller ønsker.

I det store hele gentog Munch sine betragtninger i lidt mere uddybet form og kom bl.a. ind på forholdene i Sønderjylland. Som nævnt opfattede han næppe situationen anderledes, hvilket han da også på disse møder gav udtryk for. Han omtalte ganske vist Hitlers udtalelse, men mente ikke, at den havde betydning for Tysklands forhold til Danmark, idet "vi maa regne med, at Spørgsmaalet rejses fra tysk Side før eller senere, dog sandsynligvis i venskabelig Form".²¹ Udtalelsen havde fået det tyske mindretal til at være lidt mindre højtråbende, men faren var ifølge Munch stadig, at mindretallet "provokerer Incidenter dernede; der falder maaske et Skud, nogle Personer dræbes, og Sindene sættes dermed i bevægelse i Tyskland".²² Generelt "maa det Sønderjyske Spørgsmaal erkendes at være vanskeligt for os", hvilket jo ikke stemte helt overens med den officielle politik, at der ikke var noget grænseproblem.²³

De strategiske analyser vendte han tilbage til flere gange, ikke mindst i forhold til en offensiv tysk flådestrategi. Allerede på det første møde den 15. november 1938 påpegede han, at nok var Tyskland interesseret i en mere offensiv linje med åbne danske stræder, men den ville næppe rykke frem til Kattegat "før om nogle Aar" pga. den daværende lille flåde.²⁴ Endnu mere konkret var han i februar 1939, da han vurderede risikoen for en tysk flåde i Kattegat. Kom krigen nu, ville flåden blive i Østersøen, sagde han, men hvis krigen lod vente på sig og den tyske flåde var blevet stærk nok til at kunne matche den engelske, ville den snarere lægge sig i Kattegat. I den forbindelse kunne man risikere en tysk besættelse af danske øer, især Læsø.²⁵ Dette udsagn har historikeren Viggo Sjøqvist tillagt af

²¹ RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d. 27/1-1939.

²² RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d. 27/1-1939.

²³ RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d. 8/12-1938.

²⁴ RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d. 15/11-1938.

²⁵ RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d. 10/2-1939. Det samme gav han iflg. Ole Karup Pedersen udtryk for i forbindelse med de nordiske udenrigsministres møde i Helsingfors samme måned, Karup Pedersen, 1970 s. 429f. Når der ikke er direkte henvisning til kildematerialet skyldes det, at læggen med referater herfra i Rigsarkivet tilsyneladende er forsvundet. I al fald er det ikke lykkedes

gørende betydning for sin påstand om, at regeringen og især P. Munch havde tilegnet sig så meget viden om Danmarks stilling og risiko overfor Tyskland, at begivenhederne i april 1940 umuligt kunne komme som en overraskelse.²⁶ Det er for så vidt rigtigt med den betydelige indskrænkning, at Munch her beskæftigede sig med de strategiske perspektiver med udgangspunkt i Wegeners teori og nåede frem til det resultat, at Tyskland netop *ikke* under de gældende maritime forhold var i stand til eller ville føre denne offensive tankegang ud i livet. Som det vil fremgå var det et andet scenarium, regeringen skulle tage stilling til i april 1940 (se 8. kapitel).

Med hensyn til forholdet til England havde Munch "ikke sporet det fjerneste Glimt af Interesse ... for i en given Situation at trække dansk Territorium ind i Krigeriske Begivenheder", heller ikke for "at etablere en Flyvebasis i Nordjylland" eller angribe Tyskland via en landgang i Jylland.²⁷ England havde med andre ord ifølge Munch erkendt, at Danmark hørte under tysk interesseområde og derfor uden for engelsk. Dette bekræftede (og var samtidig argumentation for) hans udenrigs- og forsvarspolitiske linje – at Danmark måtte følge Tysklands ønsker og krav, og at det ikke nyttede noget at forsøge at skabe et forsvar baseret på en engelsk interesse i at komme Danmark til hjælp

Om hele diskussionens kerne, hvorvidt forsvaret skulle styrkes eller ej, sagde Munch, at der kun var to områder, hvor der efter hans mening burde udbygges, nemlig "Bevogtning ved Grænsen og et lettere Bevogtningsmateriel for Flaaden, der kan komme ud for hurtigt at skulle løse Opgaver".²⁸ Dette er helt i tråd med både Munchs trusselsperception og hele hans forsvarspolitiske opfattelse: Nemlig for det første faren for, at tilfældige grænsestridigheder kunne udvikle sig, og for det andet risikoen for neutralitetskrænkelser af mindre, taktisk karakter i tilfælde af krig.

Udvalget holdt sit 16. og sidste møde i maj 1939 uden at der var kommet andet ud af det end markering af de sædvanlige synspunkter fra både regeringens og oppositionens side. Herefter eksisterede det kun på papiret, om end et underudvalg, "8-mandsudvalget", fortsat debatterede konkrete militære foranstaltninger.

Rigsarkivets personale at finde den, hvor den burde ligge.

²⁶ Sjøqvist, 1978 s. 56 og 60f.

²⁷ RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d. 15/11-1938.

²⁸ RA, UM, Ad 5.D. 74, I. Referat af møde i 21-mandsudvalget d.10/2-1939.

With og Rechnitzers synspunkter

Som nævnt side 55 foreslog general With straks vidtgående tiltag. Det interessante er at bemærke, hvor tæt disse lå op ad dels de analyser, Gørtz og With havde udarbejdet, dels det krigsspil, hæren havde gennemført (se 3. kapitel). Her havde udgangspunkt været, at Tyskland ville anse Jylland for at være af strategisk værdi (for at udføre angreb mod England). Derfor ville tyskerne forsøge at sætte sig i besiddelse af Jylland, hvis de vurderede det som muligt, evt. ved et angreb over grænsen, evt. fredeligt ved at true hovedstaden med luftangreb. Withs forslag svarede fuldstændig til en sådan situation. Dermed tyder alt på, at hæren ikke havde ændret sin overvejende strategiske opfattelse af Danmarks trusselsperspektiv – landet var først og fremmest truet af Tyskland i forbindelse med dets interesse i at sætte sig i besiddelse af Jylland, hvilket ville ske enten i form af en henvendelse til Danmark eller ved et direkte angreb op igennem Jylland (evt. efter en lukning af grænsen og troppesammenslutninger syd for grænsen, jf. krigsspillet). Den 28. september gentog han sine forslag og ønskede endvidere en indkaldelse af den fulde sikringsstyrke.²⁹

Disse betragtninger ligger også tæt op ad et koncept, With udarbejdede til et møde med Munch, der pga. krisen aldrig blev til noget.³⁰ Heri tog han udgangspunkt netop i en situation, hvor Danmark blev stillet over for en tysk henvendelse med krav om brug og dermed besættelse af dansk territorium. I en sådan situation skulle militærets opgave være at give regeringen handlefrihed i forhold til en sådan henvendelse. "Den simpleste og letteste tyske Fremgangsmaade vil være at true med Luftbombardement af København" argumenterede han for at få det københavnske luftforsvar forstærket, men hele hans betragtning var som sådan også influeret af tanken om en tysk henvendelse. Argumentet for et øget militært beredskab var således, at ikke alene "vil den danske Regering gennem Tilstedeværelsen af Kræfter, som de skitserede i Jylland have sikret sig Tid til at tænke sig om, før der tages afgørende Standpunkt til en tysk Henvendelse; men ydermere er der al Sandsynlighed for, at en saadan tysk Henvendelse helt vil udeblive". Næst efter en sådan henvendelse regnede With med, at en decideret "tysk Fremtrængen over Landegrænsen" ville være det mest sandsynlige til støtte for tyske krav mod Danmark. Kernen i disse overvejelser var tyske krav mod landet "om Brugsretten af dansk Territorium",

²⁹ I RA, Munchs privatarkiv, pk. nr. 42 findes Withs skrivelser af 28/9-1938, G.O. 91/627 og G.O. 91/628.

³⁰ la Cour, 1949 s. 58ff; de følgende citater er herfra.

fremført enten som en trussel mod København eller ved et angreb over grænsen.

Samtidig vurderede han risikoen for, at Tyskland ville sætte meget stærke kræfter ind, som ringe, jf. marginalstyrketeorien. Risikoen ville, skrev With, kun blive relevant, hvis det var et spørgsmål om liv eller død for Tyskland, og det ville kun ske på dansk territorium "ved en Aktion fra Modpartens Side" (mht. sandsynligheden iflg. hærledelsen for en allieret aktion imod Danmark, se side 46). Men en sådan situation, hvor Danmark selv efter Withs opfattelse ikke ville kunne forsvare sig, anså han som lidet sandsynlig (den var jo heller ikke et argument for mere militær), sammenlignet med en situation, hvor Tyskland af strategiske årsager kunne tænkes at ville forsøge at fremskyde sine positioner. I det hele taget kunne et stærkere militær skabe større sikkerhed for, at Tyskland heller ikke ville frygte, at Danmark ikke kunne forhindre en aktion fra modpartens side – og derfor ikke ville tage sine forholdsregler herimod.

I samme koncept omtalte han også den økonomiske trussel og konstaterede her på linje med Munch, at denne som en blokade udført af både England og Tyskland var en alvorlig risiko, men problematisk, først og fremmest fordi den "vil tvinge hele den danske Eksport mod Syd og lukke for den mod Vest".

Igen i december forsøgte With at påvirke regeringen i en samtale med og skrivelse til forsvarsministeren. I store træk indeholdt de begge præcis det samme, nemlig det han hele tiden havde argumenteret for: Nødvendigheden af at forstærke hærens anlæg og våben i grænseområdet for at kunne forhindre overfaldsforsøg og det lige så vigtige, at udbygge Københavns luftforsvar.³¹

Kildematerialet har desværre ikke kunnet føre til nærmere oplysninger vedr. Rechnitzers trusselsopfattelse. Dog skrev han en kort redegørelse den 19. november, der afviste hærens forslag om en enhedskommando, fordi man måtte "fremhæve Flaadens altovervejende Betydning i et forebyggende Forsvar og under en Neutralitetsperiode. Her kan Hæren spille en Rolle ved sin blotte Eksistens, medens alt Arbejdet paahviler Flaaden". Derfor skulle man fastholde "Flaadens selvstændige Betydning som det væsentligste Led i det forebyggende Forsvar og under Neutrali-

³¹ Hans håndskrevne notater af 20/12-1938 vedr. samtalen m. Alsing Andersen findes i RA, Munchs privatarkiv, pk. 42. Skrivelsen findes i RA, FM, pk. A 205; G.O. 70/874.

tetsforhold".³² Dette afspejler dels, hvorledes der i de to værns trusselsperceptioner, strategiske analyser og argumenter konstant var en dyb splittelse i kampen om de få ressourcer, dels at Rechnitzer ikke havde ændret holdning. Han fastholdt, at Danmarks stilling først og fremmest var afhængig af evnen til at beskytte neutraliteten til søs og af udviklingen i den øvrige krigssituation. Dermed gav han stadig den politiske og den taktiske dimension i form af tilfældige krænkelser forrang i sin trusselsopfattelse, mens den strategiske ikke syntes aktuell i første omgang. Dette tydede hans forslag under krisen også på. De var betydeligt mindre omfattende end Withs og bestod først og fremmest i udrustning af marinens skibe, bemanning af Middelgrundsflootten og indkaldelse af reserver "efterhaanden som Udrustningen og Beredskabet kræver det".³³ Eller med andre ord – klargøring til neutralitetshævdelse i tilfælde af en storkrig.

Sammenfattende om de danske reaktioner på Sudeterkrisen i 1938 skal der fremhæves følgende: For regeringen bestod faren indtil Munchs hjemkomst først og fremmest i muligheden for uroligheder i Sønderjylland, der evt. kunne få konsekvenser i form af opmærksomhed i Berlin på det tyske mindretal. På samme niveau vurderedes risikoen for en stormagtskrig og dermed især muligheden for mindre (evt. tilfældige) neutralitetskrænkelser, især omkring de danske stræder og ved overflyvning – dvs. den taktiske trusselsvariant. Samtidig var passivitet i forhold til offentligheden og overhovedet i aktionsmønsteret efter den 14. september et tegn på en vis usikkerhed overfor håndteringen af situationen, hvilket indikerer Munchs altafgørende betydning. Derudover, men underlagt ovennævnte, må man nævne regeringens hensyn til den politiske trussel, i form af en slags mørklægning af dens initiativer for at undgå uro etc.

Dette forhold så Munch lidt anderledes på. I al fald tyder hans handlinger på, at han vurderede en evt. tysk mistillid til Danmarks neutralitet som en alvorligere trussel og således prioriterede hensynet hertil over de andre, hvilket dog også hang sammen med, at krigen da syntes uundgåelig. Han var for så vidt enig i opfattelsen af den nationale og den taktiske trussel. Derudover fokuserede Munch også på de økonomiske problemer, først og fremmest i forhold til den forventede blokade i den søhandelskrig, han tilsyneladende havde indstillet sig på. Netop denne

³² RA, FM, pk. A 205; j. 672.

³³ RA, Munchs privatarkiv, pk. nr. 42 indeholder Rechnitzers skrivelse af 13/9-1938, j. 529.

økonomiske opfattelse var samtidig med til at nedtone den strategiske i og med, at Danmarks strategiske stilling i forhold til Tyskland vurderedes i forbindelse med Wegener og med fokus på handelskrigen, en tilgang Munch delte med Herluf Zahle i Berlin, der også anså Danmarks søstrategiske risici for at være små. Da risikoen for større krigsførelse i Danmarks nærhed p.t. ikke var stor, mente Munch heller ikke, at den taktiske trussel mod landet i den konkrete situation var betydelig.

Hæren derimod fastholdt, at Danmarks strategiske position var den afgørende trussel mod Danmark, der risikerede en tysk henvendelse angående brug af dansk territorium, bakket op af enten en trussel om luftangreb på København eller et angreb over grænsen. Derudover beskæftigede With sig med risikoen for en blokadelignende situation, som han også anså for nærliggende, hvorimod det taktiske perspektiv kun blev anset for faretruende i tilfælde af, at Tysklands modstandere ville foretage en altafgørende aktion mod området. Slående er det, at With denne gang udelukkende beskæftigede sig med situationen i tilfælde af en stormagtskrig og ikke beskæftigede sig med Sønderjylland som et selvstændigt problem. De foreslåede foranstaltninger ved grænsen kunne dog samtidig tjene til beskyttelse af regionen – et spørgsmål With aldrig glemte.

I forhold til marinen kan vi ikke drage de store konklusioner; Rechner forekom dog at fokusere på Danmarks politiske stilling og tysk tillid til landets vilje og evne til at være neutral og upartisk, samt på beskyttelse mod de mindre neutralitetskrænkelser.

Den dansk-tyske ikke-angrebspagt – maj 1939

Den 15. april 1939 spurgte den amerikanske præsident, Franklin D. Roosevelt, telegrafisk Hitler, om han ville love ikke at angribe en række lande, bl.a. Danmark. Dette havde sin baggrund i den anspændte stemning ovenpå den tyske indmarch i Tjekkoslovakiet den 15. marts 1939 og indlemmelsen den 22. marts af det lille Memel-område, der siden 1923 havde hørt under Litauen, men som havde hørt under Tyskland indtil efter 1. verdenskrig. Disse skridt førte til den afgørende vending i den vestlige opinions syn på Hitlers regime. Chamberlain opgav "appeasement-politikken" og den 31. marts bekendtgjorde han den garanti til Polen, der i september resulterede i Englands og Frankrigs krigserklæringer til Tyskland. I midten af april fik også Rumænien en sådan garanti. Den 7. april 1939 besatte italienske tropper Albanien, hvilket markerede, at Mussolini nu gjorde fælles front med Hitler.

Disse begivenheder aktiverede også det neutrale USA og førte altså til den amerikanske præsidents henvendelse til Hitler. Dette skridt vakte imidlertid Hitlers vrede, hvorfor de pågældende lande den 17. april blev stillet to spørgsmål: Følte de sig truede af Tyskland?, og havde de "givet nogen Tilskyndelse til den amerikanske Henvendelse"?¹ Derudover holdt Hitler en meget aggressiv tale den 28. april, hvor han opsagde den omtalte flådeaftale med England og ikke-angrebstraktaten med Polen fra 1934, men samtidig tilbød en forsikring til de lande, Roosevelt havde omtalt. Dette blev fulgt op af en konkret henvendelse til blandt andre de fire nordiske lande, om de var interesseret i en ikke-angrebstraktat. Som det eneste land i Norden svarede Danmark den 16. maj ja, og den 31. maj blev traktaten underskrevet.²

Den første tyske henvendelse den 17. april til bl.a. Danmark havde en med Sjøqvists ord "umiskendelig, truende undertone", især hvad angår den danske regerings eventuelle andel i Roosevelts démarche, så Munch

¹ RA, UM 5.E. 54a pk. II. Her findes kopier af både Roosevelts og den tyske chargé d'affaires forespørgsel.

² Ovenstående efter Poulsen, 1995 s. 81ff og Sjøqvist, 1966 s. 281f og 287-296.

skyndte sig at svare nej til begge spørgsmål.³ Desuden besluttede regeringen også at foretage en række genindkaldelser af årgang 1938 i erkendelse af, at man havde hjemsendt vinterholdet og netop den 20. april modtog de nye rekrutter, hvilket betød, at landet i en periode ville være uden uddannede tropper. Samtidig ville regeringen i første omgang ikke offentliggøre den tyske henvendelse og det danske svar, men da rygterne begyndte at svirre, og det bl.a. blev omtalt i internationale aviser og dermed kom den danske presse for øje, besluttede Munch den 24. at fortælle pressen om henvendelsen og de danske svar.⁴

Det i denne sammenhæng relevante er først og fremmest beslutningen om at foretage genindkaldelser og synet på en evt. offentliggørelse. For at indlede med sidstnævnte, så er dette et godt eksempel på, at regeringen i høj grad tog hensyn til opinionen. Når man i første omgang helst så, at situationen forblev uomtalt, må det skyldes den truende tone, som regeringen kunne frygte ville føre til uro i visse dele af befolkningen eller krav om foranstaltninger fra andre kredse. Begge dele ville kunne skabe stemninger som regeringen ikke mente at kunne styre, og som dermed kunne bringe landet ind på en farlig kurs overfor Tyskland. Det kunne mere konkret dreje sig om, at man ville forlange et hårdt svar til Tyskland, kræve militære dispositioner eller ligefrem skabe en debat om Danmarks allianceforhold. På det mere beskedne plan kunne man forestille sig hidsige presseytringer – alt sammen tilfælde (om end hypotetiske), der kunne tænkes at skade forholdet til Tyskland. Men da rygterne alligevel opstod, var det for regeringen af samme årsager lige så vigtigt, at der blev skabt klarhed, og det lykkedes da også at undgå en større debat. Det var med andre ord den politiske trusselsdimension, der dominerede regeringens situationsvurdering. Det andet element, genindkaldelserne, har imidlertid en lidt anden sammenhæng. Baggrunden for en diskussion om indkaldelser var en skrivelse fra With i slutningen af marts. Heri gjorde han opmærksom på, at de forestående hjemsendelser og manglende indkaldelser i en periode ville få landet til at ligge hen uden forsvar.⁵ Samtidig fremgik det også, at Withs opfattelse ikke havde ændret sig. Tyskland ville i løbet af 24 timer kunne erobre hele Jylland og Fyn. "Skabelsen af en Beredskabsstyrke i Jylland-Fyn vil ændre dette Forhold. Skabelsen af en Beredskabsstyr-

³ Sjøqvist, 1966 s. 282 og RA, UM 5.E 54a pk. I.

⁴ Allerede d. 21. april kunne Berlingske Tidende og Politiken omtale henvendelsen. Udenrigsministeriet offentliggjorde sagen i kortfattet meddelelse via Ritzau, RA, UM 5.E. 54a, pk. II, Avisudklip.

⁵ RA, FM, pk. A 205, G.O. 91/184 fra 31/3-1939.

ke saavel ved Københavns Luftværn som i øvrigt paa Sjælland vil samtidig betage Tyskland Mulighederne for ved et Tryk paa Hovedstaden og paa Sjælland ... at opnaa, hvad Tilstedeværelsen af en Beredskabsstyrke i Jylland kunde skabe Vanskeligheder for at opnaa i selve Jylland". Tyskland skulle efter dette udelukkende opnå noget i Jylland, mens Sjælland og især København kun var truet i form af risikoen for, at Tyskland ville true sig til sin gevinst i Jylland. Især i forhold til Sjællands betydning ser vi klart, hvorledes ændringen i Withs opfattelse fra midten af 1930'erne var slået igennem.

Som fremhævet flere gange mente regeringen og P. Munch ikke, at militære magtmidler i en konkret trussel mod Danmark kunne gøre andet end skade. Derfor skal beslutningen ikke opfattes som om, regeringen var enig med With, og netop den 15. havde Munch i Nævnet om eventuelle indkaldelser udtalt, at "Situationen er en saadan, at der ingen Anledning er dertil!"⁶ I stedet skal genindkaldelserne ses som et tegn på, at man på ny betragtede en stormagtskrig som en realistisk mulighed, hvilket givetvis har hængt sammen med den spændte stemning i marts og april. Det må imidlertid have været Hitlers bombastiske reaktion på Roosevelts indblanding, der ændrede regeringens opfattelse, således at den efter den 17. april så en stormagtskrig rykke tættere på.

Da Zahle den 28. april og igen den 1. maj orienterede Munch om forslaget om en ikke-angrebstraktat, lagde han stor vægt på, at det næppe var et tilbud, der skulle afslås, og at svaret ikke måtte være for lang tid undervejs.⁷ På et ministermøde den 29. april omtalte Munch sagen, og der var enighed om ikke at afvise en forhandling.⁸ Regeringen havde med andre ord taget sin beslutning, inden den orienterede Nævnet og inden diskussionen med de andre nordiske lande på udenrigsministrenes møde den 9. maj, og den havde Zahles indberetninger som rygstød for denne beslutning. Derfor er det efterfølgende begivenhedsforløb ikke så interessant for problemstillingen her. Det er derimod de argumenter, der anvendtes for at overtale dem, der ikke var enige i beslutningen. Man kan sige, at regeringen prioriterede enighed med og opbakning fra både Rigsdagen og de andre nordiske lande højt, men aldrig højere end at den allerede trufne afgørelse ikke stod til at ændre. Der var derfor ikke tale om oplæg til en

⁶ RA, UM, 3. E. 92, referat af møde i Nævnet, 15/4-1939.

⁷ RA; UM 99F 3/19, 2; depecherne no. XXXIV og XXXV fra 28/4 og 1/5 1939 findes ikke sammen med de andre fra Berlin, men i Munchs efterladte papirer i UM.

⁸ Kaarsted, 1984 s. 274, ministermødeprotokollen møde nr. 394.

debat med det formål at opnå enighed, hvis en sådan enighed ikke dækkede regeringens opfattelse.

For regeringen stod således ét hensyn hævet over alle andre, nemlig hensynet til Tysklands syn på Danmark. Dette fik konsekvenser for to af trusselskategorierne, nemlig den politiske og den nationale (dvs. sønderjyllandsproblematikken) – og den politiske var sandsynligvis dominerende, som der skal argumenteres for i det følgende.

P. Munch udarbejdede og sendte 1. maj til de vigtigste gesandter en skrivelse med argumenter, som var møntet på hans svenske kollega Rickard Sandler, og som han i det store og hele brugte på møderne med det udenrigspolitiske nævn og i Stockholm.⁹ Heri opstillede han en række fordele og ulemper ved at svare ja henholdsvis nej til forslaget. Det er værd at bemærke, at Munch faktisk udelukkende fokuserede på ulemperne. Disse var iflg. skrivelsen ved et ja, at man kunne forrykke ligevægten i Danmarks neutralitet i forhold til de andre stormagter, og ved et nej, dels at det ville kunne opfattes som en uvenlig handling mod Tyskland, dels at det kunne medføre en rejsning af grænsespørgsmålet. Denne fokus på ulemperne antyder, at Munch opfattede tilbuddet som i allerhøjeste grad ubehageligt, og at politikken i første omgang handlede om at afbøde skaderne. En bemærkning om, at vi allerede ved det tyske forslag var blevet en brik i det storpolitiske spil, antyder Munchs opfattelse af situationens uheldige karakter.¹⁰

På spørgsmålet om, hvorvidt en sådan aftale ville garantere landet mod en tysk besættelse, svarede P. Munch i Nævnet den 3. maj, at ingen kunne garantere dette, men at det vel betød, at Tyskland afstod fra at ændre grænsen med magt og trusler. Det ville også blive meget sværere for det tyske mindretal at føre en voldsom agitationskampagne, der kunne lede til optøjer. Dog måtte man undgå at kæde forhandlingerne sammen med grænsespørgsmålet (hvilket også pressen blev indskærpet), for disse kunne føre til en rejsning af tyske krav. Samtidig hævdede han, at et nej netop ville give al mulig anledning for mindretallet til at skabe problemer og evt. også rive Berlin med.¹¹ Disse udtalelser kan tyde på, at Munch faktisk så en traktat som en styrkelse af Danmarks stilling i forhold til den nationale trussel. Dette argumenterede han senere for i sine erindringer, hvor han

⁹ RA, UM 5.D. 65a, pk. I, Notatet er udateret, men følgeskrivelserne til gesandterne er fra 1. maj.

¹⁰ RA, UM 5.F. 83, referat fra nordisk udenrigsministermøde i Stockholm 9/5-1938.

¹¹ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 3/5-1939 og RA, UM 110. D. 11, pk. II; referat af informationsmøde med den danske presses repræsentanter 3/5-1939.

skulle retfærdiggøre aftalen, der da havde vist sig utilstrækkelig.¹² Men spørgsmålet er, om den nationale trussel ikke primært fremførtes som argument for et ja? Det tyder meget på. For i al fald var argumentationen helt anderledes på de nordiske udenrigsministres møde i Stockholm den 9. maj. Her berørte Munch ikke, at et dansk ja ville kunne betyde en mere sikker stilling for Danmarks grænse, men erklærede sig enig med Sandler i, at der ikke var nogen fordel ved en traktat ud over at undgå ulemperne ved et nej. Faktisk hed det lige omvendt, at et dansk ja *uden* nordisk opbakning kunne medføre, at grænsespørgsmålet blev rejst.¹³ På samme måde blev det også over for pressen pointeret, at den endelig ikke måtte kæde omtalen af en mulig traktat sammen med grænsesituationen.¹⁴ Den nationale trusselsdimension blev derfor først og fremmest brugt som *argument* for et ja – og det meget forskelligt i de fora, regeringen skulle argumentere i.

Det er dog ikke det samme som at sige, at det for Munch ville være en fordel for grænsespørgsmålet at takke nej til tilbudet. Her spillede frygten for, at et afslag kunne medføre et tysk krav om en grænserevision, en afgørende rolle. Selve præmissen for at svare ja og dermed bryde den nordiske enighed var, at Danmark pga. både grænsedragning og geostrategisk beliggenhed havde en interesse i tysk velvilje, der var markant anderledes end i de andre nordiske lande, hævdede Munch.¹⁵ De kunne afslå uden problemer, men i Danmarks tilfælde var ro omkring grænsespørgsmålet og et godt forhold til Tyskland ifølge Munch den korrekte politik i forhold til det nationale trusselsaspekt.

Dette synspunkt gik igen i alle Munchs udtalelser, og i og med at det tager udgangspunkt i Tysklands formodede opfattelse af et afslag som en uvenlig handling, er der ingen modsætning til Munchs anden trusselsopfattelse: Den politiske dimension, hvor Tyskland i tilfælde af en krig ville besætte (dele af) Danmark som en sikkerhedsforanstaltning pga. tvivl om Danmarks upartiskhed. En del i Munchs ordvalg kunne endvidere antyde, at han anså denne dimension for den farligste. Således sagde han i Nævnet, at en uvenlig handling imod Tyskland var en "betydelig Risiko ikke blot og

¹² Munchs erindringer bd. 6 s. 290.

¹³ RA, UM 5. F. 83, referat fra nordisk udenrigsministermøde i Stockholm 9/5-1938.

¹⁴ RA, UM 110.D. 11 pk. II; Informationsmøder den 3/5 og 17/5-1939 mellem udenrigsministeren og pressen.

¹⁵ RA, UM 3.E. 92; referat af møde i Nævnet den 3/5-1939.

særligt i Krigstid, men ogsaa i Fredstid”¹⁶, og i Stockholm påpegede han, at hvis “der udbryder Krig nu eller i Løbet af kortere Tid, vil Danmarks Stilling i særlig Grad være truet, hvis der bestaar nogen Misstemning mellem Tyskland og de nordiske Lande. Tyskland vil da kunne befrygtes at besætte større eller mindre Dele af dansk Territorium som Sikkerhedsforanstaltning”.¹⁷ Og endelig udtalte Munch ved et senere møde i Nævnet om indholdet af pagten, at det ved en stormagtskrig var “af Betydning, at der var et stærkt Tillidsforhold med Stormagterne til de forskellige Sider. Et saadant Tillidsforhold havde vi overfor England, derimod ikke et saa stærkt underbygget Forhold overfor Tyskland. Dette var navnlig af afgørende Betydning under Opløbet til en Krig, og navnlig overfor Tyskland”.¹⁸ Kernen i disse bemærkninger er den samme, selv om de faldt på forskellige tider, i forskellige fora og i forskellige sammenhænge – det tyder på en meget stor grad af troværdighed i dette argument sammenlignet med netop sønderjyllandsspørgsmålet.

Hvorfor skulle der så gå næsten tre uger fra den tyske henvendelse til det danske svar, når regeringen på forhånd havde lagt sig fast på ikke at afvise det tyske tilbud? Zahle rykkede da også flere gange for et svar, men her tog regeringen særligt to hensyn, nemlig til England og til de nordiske lande. Munch opfattede nemlig også uvilje fra Storbritannien som en betænkelighed ved et ja, men hævdede, at det højst kunne komme fra pressen og ikke fra regeringskredse, der ville opfatte det som en del af en afspænding omkring Østersøen.¹⁹ Men udenrigsministeriet lagde over for Reventlow ikke skjul på, at man var interesseret i de engelske reaktioner.²⁰

Munch havde ganske ret i denne antagelse om de engelske reaktioner. Allerede den 4. maj rapporterede Reventlow, at der i Foreign Office var en blanding af forståelse for Danmarks situation og mangel på interesse for sagen, men at pressen gav det en vis opmærksomhed med fokus på den nordiske uenighed.²¹ Det var imidlertid først den 12. maj, at den britiske gesandt i København officielt meddelte, at regeringen i London ikke havde

¹⁶ RA, UM 3.E. 92; referat af møde i Nævnet den 3/5-1939, min fremhævning.

¹⁷ RA, UM 5.F. 83, referat fra nordisk udenrigsministermøde i Stockholm 9/5-1938.

¹⁸ RA, UM 3.E. 92; referat af møde i Nævnet den 27/5-1939, orig. fremhævning.

¹⁹ RA, UM, 3.E. 92; referat af møde i Nævnet den 3/5-1939.

²⁰ RA, UM 5.D. 65a, pk. I, skrivelse fra UM til Reventlow 3/5-1939.

²¹ RA, UM 5.D. 65a, pk. I: telegram fra Reventlow den 4. maj med den første beroligelse; Politiske depecher fra London; no. XLIII, XLV, XLVII og XLIX fra 4/5, 5/5, 8/5 og 12/5-1939.

noget imod en pagt, hvis indholdet var i overensstemmelse med de almindelige neutralitetsforpligtelser.²² Denne godkendelse afspejlede dog også, at England nu betragtede Danmark som tysk interessesfære. Hele denne hensyntagen til englænderne viser (sammen med det noget forkølede argument om, at medlemskabet af Folkeforbundet var en tilsvarende aftale, og at Danmark dermed havde ligevægt i forhold til omverdenens grupperinger²³), hvorledes regeringen tillagde opfattelsen af Danmarks neutralitet som upartisk stor betydning. Dette svarede til hensynet til Tyskland og var dermed i overensstemmelse med hele den politiske trusselsdimension, hvilket vi også skal se i diskussionen om indholdet af pagten (se nedenfor side 79ff).

Afgørende for det sene svar var imidlertid hensynet til den *nordisk enighed*. Munch forsøgte lige til det sidste at overtale sine kolleger til at støtte det danske synspunkt. Argumenterne varierede, men centralt stod, at han mente, at de andre lande burde tage hensyn til Danmark. Som omtalt lykkedes det ikke, og man kan så konkludere, at for den danske regering var hensynet til Tyskland vigtigere end hensynet til nordisk enighed.

Men hvorfor var regeringen da så interesseret i støtte fra Norden? Her spiller et begreb som den “nordiske solidaritets troværdighed” en væsentlig rolle som en del af de få midler, Munch rådede over til at styrke landets sikkerhedspolitiske stilling.²⁴ Norden stod samlet om bl.a. fælles neutralitetsregler, og Munch havde jo tidligere (se side 40) søgt moralsk støtte ved en mulig tysk henvendelse vedrørende grænsespørgsmålet. Der er derfor ikke tvivl om, at Norden ifølge Munch gerne måtte opfattes som en fælles neutral og upartisk blok. Denne opfattelse tillagde han stor værdi for tilliden til den danske neutralitet, hvilket også kom til udtryk i en anden sammenhæng. I oktober 1938 foreslog Munch at oprette et fællesorgan for de nordiske stats- og udenrigsministre samt parlamentsrepræsentanter, hvis vigtigste formål skulle være “udadtil [at] give et stærkt Indtryk af Samarbejdet i Norden, og ...medvirke til, at den hjemlige Diskussion om dette Samarbejde kom bort fra den tilfældige Karakter, den har nu”.²⁵ Munch fokuserede med andre ord på det indtryk andetsteds,

²² RA, UM 5.D. 65a.

²³ RA, UM 3.E. 92; referat af møde i Nævnet den 8/5-1939 og 5.F. 83 referat fra nordisk udenrigsministermøde i Stockholm 9/5-1938.

²⁴ Bjøl, In: Historie, 1970 s. 134f og s. 141.

²⁵ Konceptet til brevet til de nordiske kollegaer, skrevet d. 13. oktober 1938, findes i RA, P. Munchs privatarkiv, pk. 52.

som nordisk samarbejde kunne give, hvorimod han ikke brød sig om det ønske, oppositionen havde ytret angående et nordisk forsvarsforbund. Munch var klar over, at det ikke var realistisk (jf. Staunings følere i 1933, se side 26). Men en afsløring af dette ville netop svække det nordiske sammenholds troværdighed på samme måde som et brud i forhold til en fælles nordisk holdning og politik.²⁶ Men det er samtidig lige så indlysende, at Norden for Munch ikke var noget helligt, på hvis alter man burde ofre mere eller mindre nationale hensyn. Hans indstilling var, at fælles nordisk optræden var et *instrument*, der kunne styrke Danmarks position væsentligt, og at man derfor burde lægge megen vægt på det nordiske samarbejde for at få det til at føre en så danskvenlig linje som mulig. Men ændre dansk udenrigspolitik i forhold til de to stormagter, Tyskland og Storbritannien, skulle samarbejdet ifølge Munch ikke.²⁷

I sin indberetning den 1. maj omtalte Zahle fordele og ulemper ved det tyske forslag og kom da også ind på de strategiske perspektiver. Han opfattede forslaget som et tegn på, at faren for et tysk angreb på (dele af) Danmark var meget lille, da han ikke mente, at Tyskland ville inddrage Danmark med henblik på at skaffe sig flybaser i Nordjylland eller besætte kysterne omkring Storebælt og lignende.²⁸ Samtidig ville en ikke-angrebsaftale iflg. Zahle betyde, at englænderne ikke behøvede at frygte at Tyskland ville erobre Danmark, hvorfor de allierede dermed heller ikke ville forsøge at komme først. Spørgsmålet er, i hvilket omfang regeringen tog denne opfattelse til sig? På mødet i Nævnet den 3. maj, hvor regeringen første gang informerede om forslaget, henviste Munch til Zahles synspunkter og fastslog, at de var i overensstemmelse med de indtryk, han tidligere havde fået fra det tyske udenrigsministerium, og de oplysninger, Rechnitzer havde fået med hjem fra sit ophold i Berlin (se nedenfor).²⁹ Derudover gav det ikke anledning til bemærkninger, hvorfor vi må formode, at det var en opfattelse, Munch var enig med Zahle i. Den var da også i overensstemmelse med Munchs tidligere analyser.

²⁶ Bjøl, In: Olesen, 1970 s. 34.

²⁷ Opfattelsen af Tyskland og England som de for Danmark altafgørende stormagter (iflg. Munch) stammer fra Karup Pedersen, 1970 s. 290ff.

²⁸ Politiske depecher fra Berlin, no. XXXV, fra 1/5-1939, fundet i RA, UM 5.D. 65a, pk. I.

²⁹ RA, UM 3.E. 92; referat af møde i Nævnet 3/5-1939.

Overvejelserne om pagtens indhold

Efter godkendelsen af det tyske forslag begyndte forhandlingerne om indholdet af en traktat. Tyskland åbnede den 19. maj med et udkast, som den danske regering kunne forholde sig til. Den havde da også nogle indvendinger, der er ganske interessante. De drejede sig om den første artikels stk. 2, ifølge hvilken man ikke måtte understøtte en tredje parts krig med et underskriverland. Dette ville kunne tolkes som "en *hvilken-sombelst* Understøttelse, saaledes ogsaa den Understøttelse, som de *neutrale* Lande er berettiget og efter Omstændighederne ogsaa forpligtet til at indrømme de krigsførende".³⁰ Denne bekymring afspejler to forhold, nemlig dels risikoen for indskrænkninger i handelen (det man skulle være "berettiget til"), dels for at man ville kunne komme i konflikt med den neutralitet, man ønskede at hævde (det man ville være "forpligtet til"). Førstnævnte er for så vidt et handelsproblem, der ikke nærmere skal behandles her, men det viser endnu engang, at regeringen var optaget af, hvordan krigen kunne få konsekvenser for den danske udenrigshandel. Det andet problem afspejler derimod frygten for at komme til at stå i en situation, hvor der ville kunne blive sat spørgsmålstegn ved den danske neutralitet. Dette kunne ske fra engelsk side, hvilket den britiske gesandt allerede havde meddelt var hans regerings vigtigste interesse (jf. side 76f). Eller det kunne ske fra tysk side i en krigssituation, hvor Berlin med pagten i hånden kunne hævde, at Danmark ikke var tilstrækkelig upartisk. Når regeringen tillagde denne side af sagen så stor værdi, viser det endnu engang, at udenrigsministeren så tilliden til Danmarks neutrale indstilling som det afgørende.

Zahle forelagde tyskerne de danske betænkeligheder, og de gik med til at indsætte forbeholdene i en tillægsprotokol. Det kunne Zahle meddele i et telegram den 25. maj, og allerede små to timer senere svarede regeringen Zahle, at man ville indgå aftalen på de betingelser.³¹ Det viser, hvor vigtigt det var for regeringen, når først indvendingerne var blevet hørt, at få sagen ekspederet. Samtidig er forløbet en klar illustration af, hvorledes neutralitetspolitikken og handelspolitikken blev kædet sammen og reelt fremstod som to sider af samme sag. Det lykkedes derved for den danske regering at påpege overfor Berlin, hvorledes samhandlen med Danmark afhang af mulighederne for at opretholde den danske neutralitet, og at

³⁰ RA, UM 5.D. 65a, pk. I, memorandum i UM fra d. 24/5-1939, orig. understregning.

³¹ Kopi af telegrammerne i RA, UM 5.D. 65a, pk. I.

Danmark for at bevare sin neutralitet havde ret til et normalt handelssamkvem – også med Tysklands fjender under en evt. krig. Værdien af denne sammenkobling skulle vise sig efter krigsudbruddet i september.

Den 31. maj underskrev Zahle pagten. At tyskerne havde foretrukket, at Munch kom til Berlin og deltog i en officiel højtidelighed af propagandamæssige hensyn, er der næppe tvivl om, men her undslog den danske udenrigsminister sig. I et brev til Zahle undskyldte han sig med, at rigsdagsdebatter og statsrådsmøder ville gøre ham "absolut forhindret". I stedet ville han komme *efter* afholdelsen af en ferie og på den måde møde sin tyske kollega, og i øvrigt "var jo Kongens Fuldmagt alene udfærdiget til Dem" (dvs. Zahle).³² Det var gode undskyldninger for Munch, der nok snarere ville undgå at give indtryk af al for stor dansk-tysk overensstemmelse, både af hensyn til udlandet og til den danske opinion.³³

Opfattede udenrigsminister P. Munch og resten af regeringen undertegnelsen af en ikke-angrebspagt med Tyskland som en styrkelse af Danmarks sikkerhedspolitiske stilling? Det er umiddelbart svært at svare på. I sine erindringer understregede Munch, at man ikke var blind for, "at det bestemmende i givet Tilfælde kunde blive rent militære Hensyn, og at intet i saa Fald vilde holde over for disse".³⁴ Det lyder unægtelig som lidt af en efterrationalisering i forhold til de begivenheder, der førte til det tyske angreb. Men alligevel er det sandsynligt, at Munch ikke betragtede situationen som væsentligt forbedret. Alene hans pointering af, at landet ved den blotte henvendelse var blevet en brik i stormagternes spil, peger i den retning. Derudover fokuserede han, som vi har set, næsten kun på ulemperne ved de forskellige svar, og når han endelig omtalte fordele (i forhold til grænseproblematikken) varierede argumenterne en del og det på en meget inkonsekvent måde. Det betyder dog ikke nødvendigvis, at Munch så på forløbet og resultatet med utilfreds mine. Det meget hurtige svar på Zahles telegram angående det nye udkast, hvor regeringen havde opnået, hvad den gerne ville, og især et efterfølgende telegram til Zahle, hvor denne takkes varmt for sin personlige indsats i sagen, kan begge opfattes som Munchs anerkendelse af, at Danmark kom igennem sagen med skindet på næsen.³⁵ Det fremgik også af hans afsluttende indlæg i Nævnet, hvor han redegjorde for det endelige forhandlingsresultat:

"Traktaten vilde være en overordentlig Styrkelse for vor Stilling, hvis den holder" var en rammende bemærkning.³⁶ Den indeholdt både det af Munch i hans erindringer udtalte forbehold og en vurdering af, at traktaten i al fald ikke havde svækket Danmarks stilling overfor Tyskland uden af den grund at have skadet forholdet til Storbritannien. Men samtidig havde hele forløbet understreget Danmarks isolerede stilling i forhold til Tyskland. Det var ikke muligt at overtale de øvrige nordiske lande til at følge det danske synspunkt, og London var på det nærmeste lige glad!

Rechnitzer og With til Hitlers fødselsdag

I forbindelse med Hitlers 50-års fødselsdag den 20. april var de to øverste chefer for værnene rejst til Berlin for at deltage i festlighederne, inviteret af deres tyske kolleger. With fik kun en almindelig høflig behandling, mens der blev viet Rechnitzer stor opmærksomhed. Foruden det officielle besøg hos Hitler mødtes han også med propagandaminister, Joseph Goebbels, storadmiral Raeder og dennes vigtige medarbejder, chefen for operationsafdelingen i krigsmarinens overkommando, Kurt Fricke, med hvem han havde en længere drøftelse. Hans rapport³⁷ om opholdet var dermed baseret på førstehåndsindtryk og blev af beslutningstagerne (dvs. regeringen) tillagt stor værdi i analysen af Danmarks rolle i de tyske planer. Som nævnt henviste Munch også til den i Nævnet. Da With ikke fik noget særligt ud af opholdet, er analysen af hans opfattelse indeholdt i hans forslag til regeringen i marts og april (jf. ovenfor, side 72f)

Hovedkonklusionen for Rechnitzer var, at de tyske synspunkter faldt sammen med, hvad han havde fremført de senere år, og som der er redegjort for i de forrige kapitler. Samtidig er det oplagt, at også denne rapport skal ses som et forsøg på at påvirke forsvarspolitikens udformning, for i sit resumé af opholdet understregede Rechnitzer nemlig behovet for en nyorientering og omlægning af det danske militær. Det skulle i store træk ske i overensstemmelse med de synspunkter, han længe havde forfægtet. Det betyder, at vi skal være opmærksomme på, at hans udsagn om strategiske forhold også skal måles ud fra de forsvarspolitiske ideer, Rechnitzer stod for, og som et led i kampen mellem værnene om de knappe ressourcer.

³² Konceptet til brevet findes i P. Munchs privatarkiv, pakke nr. 52.

³³ Se også Sjøqvist, 1966 s. 295.

³⁴ Munchs erindringer, bd. 6 s. 314f.

³⁵ Telegram fra UM til gesandtskabet i Berlin d. 31/3-1939, RA, UM 5.D. 65a, pk. I.

³⁶ RA, UM 3.E. 92; referat af mødet d. 27/5-1939 i Nævnet.

³⁷ Rapporten findes bl.a. i RA; Munchs privatarkiv, pk. nr. 34. De følgende citater henviser hertil.

Hans møder med Hitler, Raeder og Goebbels rummede ikke langvarige diskussioner, men de gav alle udtryk for Tysklands gode vilje til at respektere dansk neutralitet og store tilfredshed med Danmarks stilling til Tyskland. Disse udsagn bekræftede givetvis Rechnitzer i opfattelsen af, hvor vigtigt det var at føre en politisk linje og en neutralitet, som Tyskland kunne have tillid til, og dermed i vigtigheden af at være fokuseret på den politiske trusselsdimension.

Dette går igen i hans opfattelse af hærens rolle i det danske forsvar. Den skulle "i Relation til Tyskland ses som Udtryk for vor Vilje til i paakommende Tilfælde at ville øve en Indsats for vor Nations Selvhævdelse". Det vil sige, at hærens vigtigste funktion var ikke af decideret militær karakter, men bestod i at skabe tillid til, at Danmark ville hævde og beskytte neutraliteten. Derfor var alle taktiske og strategiske perspektiver udelukkende et maritimt spørgsmål, hvorfor søværnet selvfølgelig ville være hovedfaktoren ved gennemførelsen af Danmarks neutralitetspolitik – helt i tråd med den forsvarspolitiske opfattelse, Rechnitzer havde hævdet det forløbne år. I forhold til England mente Rechnitzer at vide, at Tyskland ikke anså et britisk forsøg på at trænge ned i Østersøen eller en landsætningsekspedition for at være realistisk – og dermed var tyske krav om afspærring af bæltene heller ikke sandsynlige. Generelt synes det som om, Rechnitzer mente, at hverken England eller Tyskland havde strategiske interesser i Danmark overhovedet. Hærens rolle var symbolsk og spærring af gennemsejlingsfarvande mindre sandsynlig med den tyske erkendelse af, at England næppe ville angribe via Østersøen. Derfor anså han også en forstærket beskyttelse af København for at komme i anden række. Han var således ganske uenig med With og Gørtz, der jo argumenterede, at tyskerne via en trussel mod hovedstaden kunne stille ultimative krav. Det betyder alt i alt, at Rechnitzer ikke anså den strategiske trussel som særlig stor.

Dermed var det søværnets rolle at skabe tillid til Danmarks vilje til at holde orden i egne farvande og at undgå de taktisk betonedede krænkelse, hvor de krigsførende ville forsøge at udnytte dansk territorium til egen fordel.

Derimod havde Fricke givet udtryk for, at Sønderjylland kunne give anledning til problemer: "det er muligt ... at ogsaa dette Diktat fra Versailles-Freden en Gang kan blive genstand for Drøftelse", hvilket Rechnitzer i formuleringen må have tolket som en henvendelse på et tidspunkt om en mulig grænseændring. Det er ikke uvæsentligt at notere

sig, at i dette spørgsmål fik Rechnitzer og regeringen bekræftet deres opfattelse af, at tyskerne ved evt. krav til Danmark ikke ville starte med en aggression, men ved at indlede forhandlinger. Samtidig måtte hovedindtrykket være en bekræftelse også af, at det først og fremmest var det uafklarede grænseproblem, der var den umiddelbare trussel.

Alt i alt var Rechnitzers skrift et forsvarspolitisk indlæg, der argumenterede for en ændring af Danmarks forsvar i retning af en mere marineorienteret indretning og bl.a. gjorde opmærksom på, at ekstraordinære indkaldelser, der var i overensstemmelse med almindelige neutralitetshensyn, ikke ville vække uro eller mistænksomhed i Tyskland. Samtidig fremlagde rapporten en analyse af Danmarks trusselsperspektiver, der nedtonede de strategiske risici og i stedet pointerede det politiske hensyn i form af en upartisk og troværdig regeringspolitik, forsvarsindretning og presseholdning, samt det taktiske aspekt, hvor det var vigtigt, at forsvaret (dvs. marinen) var i stand til at forhindre mindre neutralitetskrænkelser.

Et sidste, men ikke uvæsentligt spørgsmål, er, i hvilket omfang Rechnitzer psykologisk lod sig påvirke af besøget i Berlin, de mange samtaler med højtstående folk og alle forsikringerne om den tyske velvilje mod og venskab med Danmark. Det var i hvert fald en del af kritikken imod ham efter den 9. april 1940, at han havde været naiv og for let at dupere. Selv ville han nok hævde, at han vurderede nøgternt og uhildet, men flere notater i hans dagbog antyder, at han var imponeret og smigret.³⁸ Her kredser han flere gange om, hvorledes tyskerne og især den tyske marine og Raeder havde tillid til Danmarks stilling og til ham personligt. Således omtalte Rechnitzer den 16. november 1939 et personligt brev til ham fra Raeder, der "tillige udtrykker en Tak over for mig, for den kammeratlige Holdning den danske Marine gennem Aarene har udvist overfor den tyske og derved ... uddybet det gode Forhold mellem de 2 Mariner" ... "I disse Tider er et saadant Brev ... ikke uden Interesse". Derudover omtaler dagbogen flere gange det gode forhold mellem de dansk-tyske mariner og deres chefer, det positive udbytte af besøget i Berlin og Rechnitzers egen væsentlige rolle i de tilsyneladende forbedrede dansk-tyske forbindelser.³⁹ I samme forbindelse skal det dog nævnes, at man ikke herudaf kan tolke, at Rechnitzer lod sig smigre til en positiv opfattelse af naziregimet som sådan. Da han var jøde, ville dette også undre meget.

³⁸ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for 1/9-1939 – 9/5-1940.

³⁹ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for 1/9-1939 – 9/5-1940, den 25/11-1939 og 8/1, 1/3, 1/4 og 6/4-1940.

Hjalmar Reqnitzer (1872-1953), viceadmiral, direktør for marineministeriet og chef for søværnskommandoen 1932-1940. Hans udnævnelse til øverste chef for marinen vakte vrede blandt søofficererne, fordi han havde været væk fra søen i mange år og derfor opfattedes som en skrivebordsofficer. Reqnitzer var dog en strategisk begavelse, og han beskæftigede sig indgående med Danmarks stilling, primært i forhold til Tyskland. Han mente ikke, at Danmark var umiddelbart truet af Tyskland, der først ville være interesseret i dansk territorium i tilfælde af en stor flådeoffensiv ud i Atlanten, hvilket ville kræve en betydelig tysk flådeoprustning. Ligesom regeringen, som han generelt havde et bedre forhold til end hærledelsen, troede han ikke på værdien af et egentligt eksistensforsvar overfor et stormagtsangreb. Imidlertid mente han, at det ville være af afgørende betydning for Danmark at være i stand til at afvise tilfældige krænkelse af den danske neutralitet, især selvfølgelig til søs. I april 1940 havde han da også dirigeret dele af flåden nordpå med det formål at holde englænderne ude af dansk territorium. Formålet var at vise Tyskland, at Danmark kunne og ville hævde sin neutralitet.

Under sit besøg i Berlin i 1939 fik han bekræftet sit indtryk af de tyske flådeplaner, ligesom han mente at have opbygget et tillidsfuldt forhold til den tyske flådeledelse. Han troede derfor, og fordi henvendelsen om mineudlægningen i november 1939 var kommet til ham, at eventuelle tyske krav angående dansk territorium ville gå via ham. Reqnitzer blev gjort til en af de største syndebukke i forbindelse med det tyske angreb. Dette skyldtes flere forhold: Han havde opfordret regeringen til at undgå at provokere Tyskland, flåden blev pga. en misforståelse ikke sat i det ønskede alarmberedskab, og allerede inden det var besluttet ikke at kæmpe om morgenen d. 9. april, gav han (i modstrid med den gældende forholdsordre) ordre til flåden om ikke at skyde før efter nærmere ordre. Han fik derfor allerede i maj 1940 sin afsked, da en gruppe højtstående flådeofficerer udtalte mistillid til ham.

(Foto fra Det Kongelige Bibliotek)

Groft skitseret kan regeringens (dvs. Munchs), Withs og Rechnitzers opfattelser sammenfattes som følger:

For Munch bestod den største trussel imod landet i, at der kunne blive rejst tvivl om den upartiske neutralitet. En sådan tvivl kunne enten komme til udtryk i form af en hel eller delvis okkupation af landet i krigstilfælde eller ved rejsning af tyske krav om grænseregulering i Sønderjylland. Af disse to vurderedes førstnævnte som langt den alvorligste, bl.a. fordi den også involverede den anden stormagt, England. Det var dog grænseproblematikken, der var den mest umiddelbare. Den økonomiske dimension spillede ligeledes en rolle, for så vidt som Munch i selve indholdet af traktaten var opmærksom på, at blokadekrigen var en særdeles realistisk mulighed. Taktisk og strategisk var regeringen mindre utryg, og især hvad angik Danmarks strategiske placering betragtede den situationen som bedre end tidligere. Taktisk bestod faren for diverse mindre krænkelser stadig væk, men den syntes ikke dominerende i denne sammenhæng.

Den spillede dog en hovedrolle for Rechnitzer, der som argument for sin forsvarspolitiske opfattelse fremførte, at den alvorligste trussel netop ville være, at Danmark ikke kunne løse sine neutralitetsopgaver, når det gjaldt om at kunne forhindre taktiske krænkelser ved gennemsejling, overflyvning og anden misbrug af dansk territorium. Strategisk var Danmark derimod uinteressant for begge stormagterne.

Heri var With ganske uenig. Jylland tilbød Tyskland en strategisk gevinst, ikke mindst i kraft af det ringe danske beredskab, som gjorde det alt for let for tyskerne at tage, hvad de ville have i Jylland, evt. via en trussel imod hovedstaden.

Stormagtskrig – efteråret 1939

Efter den tyske invasion i den resterende del af Tjekkosllovakiet den 15. marts 1939 afgav Storbritannien den 31. marts en garanti til Polen om at ville sikre landets uafhængighed og støtte det mod en tysk aggression. I løbet af foråret og sommeren samme år blev de tysk-polske relationer stadig dårligere pga. uoverensstemmelser om fristaden Danzigs status og oprettelsen af en korridor gennem Polen til Danzig. Da udenrigsminister von Ribbentrop den 23. august sensationelt kunne undertegne en ikke-angrebspagt med Sovjetunionen, var vejen banet, og den 1. september angreb Tyskland Polen. Dette skete dog ikke som lyn fra en klar himmel, som Hitler ellers gerne ville fremstille det, men var forberedt siden april 1939 som reaktion på garantierklæringen. Den 3. september erklærede England og dets allierede Frankrig krig imod Tyskland, og det, der skulle blive til den 2. Verdenskrig var hermed en realitet.

Imidlertid fik den en stille start. Vestmagterne mente sig ikke i stand til at kunne redde Polen og undlod derfor at ofre ressourcer på det. I stedet koncentrerede de sig om den økonomiske krigsførelse og om at opruste med henblik på en offensiv i løbet af et års tid eller to. Indledningsvis foregik krigen derfor mest i form af propaganda med nedkastning af flyveblade og ved mineringer, opbringelser af handelsskibe etc. På den fra 1. Verdenskrig så berygtede vestfront herskede "the phoney war", hvor alt var fredeligt.

Kun i Polen gik det voldsomt for sig. Tyskernes tekniske overlegenhed løb simpelthen polakkerne over ende. Den 17. september blev landet også invaderet østfra af Sovjetunionen som en del af Stalin-Ribbentrop-pagten. Denne havde en for samtiden ukendt tillægsprotokol, der opdelte Østeuropa i tyske og russiske indflydelsessfærer, hvor den østlige del af Polen tilfaldt Sovjetunionen. Det samme skulle bl.a. de baltiske lande og Finland, hvilket disse snart fik at mærke. Men krigen om Polen sluttede den 6. oktober med en tale af Hitler, hvor han tilbød Vestmagterne fred på Tysklands betingelser. Dette afslog de kategorisk. Polen blev delt mellem Hitler og Stalin.¹

¹ Ovenstående efter Poulsen, 1995 kapitel 4 og 5, s. 81-121.

De første vurderinger af den tysk-russiske aftale fra gesandtskaberne i Berlin og London modtog det danske udenrigsministerium straks efter dens offentliggørelse. Zahle skrev, at aftalen nok havde vakt postyr i Tyskland, men han vurderede samtidig, at hvis "man fra et eksklusivt nordisk Synspunkt betragter den Situation, der er skabt ved den tysk-russiske Ikke-Angrebspagt, kan det vel siges, at situationen for saa vidt har forandret sig i gunstig Retning, som Østersøen ikke tilnærmelsesvis i samme Grad kommer i Betragtning som Krigsskueplads".² Dette kan kun karakteriseres som en i forhold til Danmarks stilling helt igennem optimistisk opfattelse. Reventlow forholdt sig ikke i samme omfang til den konkrete betydning for Danmark. Han konstaterede, at den var et alvorligt handicap for Vestmagterne, men for regeringen var det nok en vigtigere oplysning, at Foreign Office ikke mente, at den indeholdt aftaler om Østersøen eller randstaterne.³ At denne oplysning skulle vise sig at være fejlagtig, ændrer ikke på det faktum, at vurderingerne fra både London og Berlin alt i alt var ganske optimistiske.

I Nævnet kom Munch den 26. august ind på Danmarks strategiske stilling, bl.a. i forbindelse med den tysk-russiske aftale. Han fremhævede, at det var Østersøens betydning, der var afgørende for om Danmark kunne blive inddraget i en forestående krig. Den tysk-russiske aftale ville yderligere formindske risikoen for, at Østersøen ville blive krigsskueplads, da den vestlige del i forvejen var tysk domæne, hvor tyskerne "ikke frygtede, at nogen skulde vilde forsøge paa at komme derned".⁴ Dette var med andre ord den samme positive vurdering af virkningen af Stalin-Ribbentrop-pagten på Danmarks stilling i tilfælde af en krig, Munch havde kunne læse i Zahles og til dels Reventlows indberetninger. Historikeren Sven Henningsen har senere hævdet, at traktaten "ud fra historiske erfaringer snarere [måtte] øge end mindske de farer, som den kommende udvikling rummede".⁵ Det synes der ikke ud fra dette grundlag at være belæg for. P. Munch har i al fald ikke givet udtryk for det, og hans informationer pegede heller ikke i den retning. Bagklogskaben har ofte set den overraskende tysk-russiske pagt som et sikkert tegn på de to landes aggressive intentioner, også i forhold til Norden og Østersøen, men det var ikke en opfattelse eller en viden, samtiden delte – i al fald i de danske beslutningsta-

² RA, politiske depecher fra Berlin, 1939; bl.a. no. LVI og LVII fra 22/8 og 24/8. Citatet er fra sidstnævnte.

³ RA, politiske depecher fra London, 1939; bl.a. no. LXXII og LXXIV fra 23/8 og 25/8.

⁴ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet d. 26/8-1939.

⁵ Henningsen, 1967 s. 119.

gende kredse. Som det vil fremgå, var det først, da man i løbet af efteråret 1939 kunne se første konsekvenser af aftalen, at den optimistiske vurdering viste sig uholdbar for den danske regering.

På samme møde i Nævnet vurderede Munch også risikoen for, at en offensiv tysk Atlanterhavsstrategi ville inddrage dansk territorium. Dette, mente han, ville ikke ske inden for den nærmeste fremtid, for først hvis tyskerne fik 5-6 år til at udbygge deres flåde, var der risiko for et tysk forsøg på at etablere sig i Kattegat. Et sådant forsøg kunne føre til, at de også ville anlægge baser på eller udlægge miner ved Læsø og Anholt.⁶

Disse tanker er vi stødt på før. Det er opfattelsen af, at Tyskland, hvis det fik mulighed for og tid til at udbygge sin flåde til tilstrækkeligt niveau, ville forsøge at føre en offensiv søstrategi som foreslået af Wegener, jf. side 42f. Og i overensstemmelse med denne strategiske tankegang, mente Munch altså også, at Tyskland i 1939 ikke ville være i stand til det og derfor ikke ville gå offensivt til værks. Disse strategiske analyser var således de samme såvel i en freds- som en (truende) krigssituation, men førte til den konklusion, at Danmark ikke p.t. var udsat ifølge dette perspektiv.

I stedet beskæftigede Munch sig med et andet trusselsperspektiv. På de nordiske udenrigsministres møde i Oslo den 30. og 31. august omtalte han en henvendelse fra den tyske gesandt i København, Cecil von Renthe-Fink. Denne havde den 28. august meddelt Munch, at Tyskland havde til hensigt at respektere den danske neutralitet, hvis "Neutraliteten blev opretholdt af Danmark selv og ikke krænkedes fra anden Side".⁷ Munch tilføjede, at gesandten helt specifikt havde omtalt den tyske frygt for engelske overflyvninger af dansk territorium. Det tyske udenrigsministerium, der også havde henvendt sig via Zahle, bekræftede på denne måde Munch i hans opfattelse af, at tysk mistillid til Danmarks position var den største trussel.⁸ Dette understregedes i øvrigt også af den engelske regerings holdning. P. Munch gengav nemlig straks den tyske besked til den engelske gesandt i København, og det britiske svar kom kort efter, at England lige så lidt ville bryde dansk neutralitet, "så længe den blev respekteret fra anden side".⁹ Alt i alt kunne disse diplomatiske meddelelser kun af Munch og den danske regering opfattes som en yderligere bekræftelse af den politiske trussels dominans.

⁶ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet d. 26/8-1939.

⁷ RA, UM 5.F. 84; Referat af de nordiske udenrigsministres møde i Oslo d. 30. og 31. august.

⁸ RA, Politiske depecher fra London med genpart af Zahles telefontelegram af 28/8-1939.

⁹ Sjøqvist, 1966 s. 300.

I slutningen af august forsøgte regeringen at udvide sin parlamentariske basis ved at optage repræsentanter for Venstre og Konservative som ministre uden porteføljer. Dette blev ikke til noget, da de to oppositionspartier krævede egentlige fagministerier.¹⁰ Forsøget, der var en gentagelse af den radikale regerings initiativ ved 1. Verdenskrigs udbrud, skal ses på baggrund af regeringens ønske om at opnå størst mulig borgfred og derved sikre indenrigspolitisk ro – et ønske, vi er stødt på før, ikke mindst fra Munchs side, og som også lå bag f.eks. folketingsbeslutningen den 19. januar 1940 (se side 113f). Men regeringen ønskede ikke at betale for dette ved at give oppositionen reel indflydelse.

Krigens udbrud

Efter det tyske angreb på Polen indkaldte regeringen straks 5 årgange med i alt ca. 35.000 mand, således at der både på Sjælland og i Jylland opnåedes næsten fuld sikringsstyrke.¹¹ Disse indkaldelser var allerede forberedt i slutningen af august. Dette, samt forberedelse af militært materiel (primært klargøring af flådens bevogtningskibe) og udførselsforbud for visse varegrupper, var sket i sikker forvisning om, at krigen nu var uundgåelig.¹² Denne opfattelse kunne ligeledes udledes af Zahles og Reventlows stadige strøm af indberetninger og telegrammer om krigens uafvendelighed.¹³ Dog skulle kun to af årgangene i egentlig tjeneste sammen med flåden, mens de tre øvrige skulle mønstre en halv snes dage og derefter hjemsendes med uniform. Ifølge Munchs erindringer var dette betinget af finanspolitiske motiver.¹⁴

Erindringerne redegør endvidere for en uoverensstemmelse mellem udenrigsministeriets opfattelse af forsvarets opgaver og rolle og hærens ditto. Selv ville Munch koncentrere forsvaret om bevogtningsopgaverne for at de krigsførende ikke skulle kunne påpege forsømmelser i den danske neutralitetspolitik, mens hæren hellere ville uddanne styrkerne og træne

¹⁰ Kaarsted, 1984 s. 283f, ministermødeprotokollen, møde nr. 422 d. 29/8-1939 og 425 d. 31/8-1939.

¹¹ RA, FM, A 88; ekstraordinære foranstaltninger i tiden april 1939-40.

¹² Sjøqvist, 1966 s. 298 og Kaarsted, 1984 side 282ff, ministermødeprotokollen for 420., 421., 423. og 424. møde.

¹³ RA, UM 5. E. 54a pk. III og IV m. telegrammer bl.a. fra Berlin fra d. 29/8, 30/8 og 31/8 og fra London fra d. 28/8, 29/8 og 31/8. Endv. RA, politiske depecher fra Berlin, 1939; bl.a. LVII, fra 24/8 og fra London, 1939, bl.a. no. LXXV fra d. 26/8.

¹⁴ Kaarsted, 1984 s. 284 ministermødeprotokollen, møde nr. 426 fra 1/9-1939 og Munchs erindringer Bd. 7 s. 11.

og samle hærstyrker med henblik på kampopgaver.¹⁵ Hvad dette indebærer for analysen af hærens trusselsperception, skal vi vende tilbage til, men Munchs synspunkt svarer ganske til de tanker, Rechnitzer tidligere havde forfægtet, og var i overensstemmelse med den påbegyndte effektivering af flåden. Formålet med de forskellige foranstaltninger var derfor at etablere et først og fremmest flådebaseret neutralitetsforsvar, der ikke nødvendigvis skulle kæmpe, men primært overvåge og derved opfylde de danske neutralitetsforpligtelser.

De følgende dages yderligere forberedelser skal ligeledes ses i forlængelse heraf, bl.a. med udstedelse af neutralitetserklæringer og mineudlægning omkring Københavns red. Men der var dog stadig muligheder for gennemsejling i Øresund, og omkring Storebælt og Lillebælt blev der slet ikke udlagt miner af hensyn til Tysklands ønsker om fri gennemsejling.¹⁶ Dette er uhyre interessant. Det viser nemlig, hvorledes regeringen var indstillet på at tilrettelægge alle forsvarsforanstaltninger efter (formodede) tyske præferencer og i dette tilfælde regnede med, at Tyskland ønskede at kunne bruge dansk territorium som transitområde for aktioner videre ud.

Den 4. september skete der noget, der drejede opmærksomheden fuldstændig mod det, der i denne afhandling er blevet kaldt det taktiske trusselsperspektiv, idet Danmark blev offer for en tilfældig neutralitetskrænkelse med sørgeligt resultat. En engelsk bombemaskine kastede bomber over Esbjerg og dræbte 1 og sårede 3. Det blev første tilfælde i en serie, hvor det sydlige Jylland blev udsat for mere eller mindre tilfældige neutralitetskrænkelser i form af overflyvninger og nedkastning af flyveblade. Dette førte omgående til nye drøftelser, både internt i regeringen og i Nævnet. Sidstnævnte holdt således fire dage i træk fra den 5. september møder om sagen. Baggrunden for den megen opstandelse var dobbelt. For det første medførte tabet af menneskeliv og de senere flyveblade en del uro i befolkningen, som det ses af Rechnitzers dagbog og de Konservatives argument for indkalde Nævnet den 5.¹⁷ For det andet understregede den omtalte tyske henvendelse fra kort før krigen netop, at Danmark skulle forhindre engelsk udnyttelse af dansk territorium.

Overvejelserne i Nævnet drejede sig derfor om at iværksætte en række foranstaltninger, der på den ene side kunne undgå, at der gik panik i

¹⁵ Munchs erindringer, Bd. 7 s. 11f.

¹⁶ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for den 2/9-1939 og Sjøqvist, 1966 s. 300 og s. 335.

¹⁷ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for 8/9-1939 og UM, 3.E. 92, referat af møde i Nævnet d. 5/9-1939.

befolkningen, og på den anden side kunne sikre tysk tillid til Danmarks neutralitetsvilje. Samtidig lod udenrigsministeriet Reventlow i London understrege det "uheldige i de stadig *gentagende* Overflyvninger, der i højeste Grad exponerede Danmark overfor Tyskland".¹⁸ Dette viser både, hvorledes regeringen i truende situationer forsøgte at anvende de diplomatiske muligheder, og at det farlige i overflyvningerne primært var, at de ifølge regeringens opfattelse kunne skade Danmarks forhold til Tyskland.

Straks den 5. september diskuterede Nævnet muligheden for at opstille antiluftskyts i det sydlige Jylland. Samtidig udarbejdede forsvarsministeriet nye forholdsordrer for, hvordan militæret skulle reagere på overflyvninger. Allerede den 6. september blev der til generalkommandoen udstukket en *foreløbig* forholdsordre, efter hvilken man ved tilfældige neutralitetskrænkelser såvel som ved tilsigtede *skulle* indhente nærmere instruktion inden et evt. modangreb.¹⁹ Alene denne formulering viser, hvor anspændt regeringen opfattede situationen, hvor en forkert beslutning kunne blive fatal. Som Alsing Andersen formulerede det, ville det være "logisk at hævde, at enhver Krænkelse af Neutraliteten skulde afvises, men der var i denne Forbindelse meget at overveje, og man havde fundet det betænkeligt straks at give in blanco Ordre til Batterichefer og Skibschefer om at skyde".²⁰ Efter nedkastningen af nye flyveblade udsendtes den 9. september en ny forholdsordre rettet imod overflyvning af fremmede militære luftfartøjer. Den fremhævede, at hvis løse varselskud såvel som faste ikke hjælp, og det gjaldt et fly, der tilhørte en krigsførende magt, skulle overflyvningen forhindres "med alle til Raadighed staaende Midler". Dog blev det i overensstemmelse med forsvarslovene fra 1937 understreget, at hvis det drejede sig om direkte angreb på dansk område, skulle det ske "under fornøden Hensyntagen til de foreliggende Omstændigheder".²¹ Den sidste tilføjelse understregede, at regeringen ikke mente, at man kunne (og derfor heller ikke skulle) forsvare sig mod et decideret storangreb. Men bortset herfra var der tale om en meget klar ordre om *ikke* at tillade overflyvninger, som vi må formode skal ses på baggrund af den tyske henvendelse. Et par lidt kryptiske bemærkninger af Munch i Nævnet kan tolkes i samme retning. Her argumenterede han for at "sondre mellem ufrivillig og tilsigtet Overflyvning af Territoriet" således, at hvor "en virkelig Overflyvning

¹⁸ RA, Politiske depecher fra London, no. LXXXIV fra 12/9-1939, orig. fremhævning.

¹⁹ RA, UM 10.D. 42a, forholdsordre fra forsvarsministeriet af 6/9-1939.

²⁰ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet d. 5/9-1939.

²¹ RA, UM 10.D. 42a, Alm. forholdsordre af 9/9-1939.

fandt Sted, maatte der demonstreres herimod med alle Midler".²² Denne sondring, hvor begivenhederne i Esbjerg hørte til de ufrivillige og tilfældige, viser, hvad Munch opfattede som den store trussel mod Danmark. "Begivenheder som den i Esbjerg anser jeg for lokale, der ikke let kan medføre politiske Følger", udtalte han direkte.²³ De nedkastede bomber var beklagelige, men ufarlige, i forhold til en situation, hvor der var tale om en *virkelig overflyvning*, som kun kan opfattes som Englands forsøg på at udnytte dansk territorium for at skyde genvej til mål i Polen eller Tyskland. Dette skulle der reageres imod, for det var den farlige situation, der kunne skabe mistænksomhed i Tyskland, og det afgørende var for Munch at bevare tilliden i Tyskland til, at Danmark selv kunne hævde sin neutralitet.

Imidlertid betød dette ikke nødvendigvis indsættelse af militær kraft. Som det fremgår nedenfor regnede Munch alligevel ikke med, at man ville kunne ramme flyene, så "alle Midler" kunne snarere betyde at protestere over krænkelsen – hvilket udenrigsministeriet via Reventlow straks havde gjort. Protest var for Munch et fuldgyldigt middel i sikkerhedspolitikken, helt på linje med eller over militære midler.

De ufrivillige krænkelse var primært uheldige, fordi de kunne opskræmme befolkningen. Det viser den anden del af foranstaltningerne, nemlig diskussionen om opstilling af antiluftskyts. Som nævnt var det allerede en del af diskussionen den 5. september i Nævnet. Her fremstod det som et politisk krav, som de militære myndigheder havde visse forbehold overfor. Derfor drejede diskussionen sig om, hvordan skytset kunne opstilles til alles tilfredshed. Det politiske krav var betinget af folkestemningen, for, som Munch sagde, man kunne godt skyde ved overflyvninger, men man ville pga. flyvehøjden næppe ramme, og det var i forhold til opstillingen umuligt at forudsige, hvor overflyvningerne ville finde sted.²⁴ Det var med andre ord ikke, fordi regeringen regnede med, at antiluftskyts havde nogen militær værdi, men snarere for at vise handlekraft overfor en opskræmt befolkning og god vilje overfor Tyskland. Generalerne var da også modstander af at opstille skytset. Det indtryk får man i al fald af Alsing Andersens redegørelse i Nævnet for deres holdning. Både den 5. og den 8. september kom han ind på, hvorledes hærledelsen modsatte sig opstilling tæt på grænsen, fordi det i tilfælde af egentlige tysk-

²² RA, UM, 3.E. 92; referat af møde i Nævnet d. 5/9-1939.

²³ RA, UM, 3.E. 92; referat af møde i Nævnet d. 7/9-1939.

²⁴ RA, UM, 3.E. 92; referat af møde i Nævnet d. 7/9-1939.

engelske luftslag ville være i farezonen. I stedet ville militæret, at skytset skulle "være i Beredskab og træde i Virksomhed, hvis der bliver Brug for det".²⁵

Men det blev nu, som politikerne ville, selvom man holdt sig et stykke fra grænsen, idet antiluftskytset blev opstillet ved Esbjerg, Røde Kro og Løgumkloster.²⁶ Samtidig besluttede forsvarsministeriet at flytte et detachment soldater til Sønderjylland, når den påtænkte hjemsendelse skulle finde sted. (Et detachment er en mindre styrke, der primært fungerer som vagtposter.) Som Rechnitzer skrev i sin dagbog var formålet "at virke bestyrkende for Befolkningen".²⁷ Da denne hjemsendelse så småt forberedtes, blev det den 16. besluttet også at forlægge en bataljon nordenfjords, en beslutning, som historikeren Vilh. la Cour i øvrigt omtaler som "en fuldkommen Taabelighed".²⁸ Men hvis man ikke som la Cour er i det polemiske hjørne, kan beslutningen snarere opfattes som en rationel følge af den politiske trusselsdimension. For hvor dansk militær tilstedeværelse i Sønderjylland kunne vække mistanke i Berlin, kunne en bataljon nordenfjords opfattes som sikring mod engelsk forsøg på at udnytte Nordjylland til at angribe Tyskland. Selv om regeringen ikke selv anså en engelsk besættelse af Nordjylland for at være sandsynlig, havde tanken derom været fremme, og det viser, hvorledes beslutningen i udpræget grad var et eksempel på regeringens politik overfor Tyskland. Hele tiden søgte den at give tyskerne tillid til, at Danmark ikke gjorde forskel i sin behandling af de krigsførende, og det også militært.

Karakteristisk for de militære foranstaltninger i begyndelsen af krigen var generelt, at de dels var betinget af hensynet til Tyskland, dels skulle berolige den danske befolkning ved at vise handlekraft.

Den indenrigspolitiske side af denne politik ser vi også i den henvendelse, regeringen den 8. september rettede til pressen. På dette møde forklarede Munch, at slige uheld (dvs. nedkastningerne af bomber og flyveblade) ikke kunne undgås, og at pressen ikke skulle overdrive, for det kunne vanskeliggøre den danske neutralitetspolitik. Under alle omstændigheder burde man undgå "en Diskussion, som kan egne sig til at svække

²⁵ RA, UM, 3.E. 92; referat af møde i Nævnet d. 8/9-1939, iflg. Alsing Andersen.

²⁶ RA, UM, 3.E. 92; referater af møder i Nævnet, d. 5. og 8. september 1939; RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for samme dage og RA, FM, A 88; ekstraordinære foranstaltninger i tiden april 1939-40.

²⁷ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for d. 8/9-1939.

²⁸ RA, FM, A 88; ekstraordinære foranstaltninger i tiden april 1939-40 og la Cour, 1949 s. 177.

Tilliden til vor Neutralitet".²⁹ Og overfor sine nordiske kolleger understregede Munch på det fælles stats- og udenrigsministermøde i København den 18. og 19. september "endvidere den store Vægt, han lagde paa, at der organiseres et Samarbejde mellem de nordiske Landes Presse særlig med Hensyn til Omtale af Overflyvning eller andre Neutralitetskrænkelser".³⁰ I forhold til den danske presse kan der nok argumenteres for, at Munch primært forsøgte at styre den indenrigspolitiske debat og undgå uro i befolkningen. Men Munch må også have ment, at pressen kunne spille en aktiv rolle i det sikkerhedspolitiske arbejde. Når han ligefrem henvendte sig til de andre nordiske lande, kan det jo ikke blot være for at undgå tilløb til uro i Danmark, som man havde set i forbindelse med overflyvningerne i Sønderjylland. Nej, for Munch måtte også pressen i sin dækning af udenrigs- og forsvarspolitiske forhold på lige fod med alle andre dele af det danske samfund tage hensyn til Tyskland. Også i så henseende kunne nordisk fodslag være et aktiv i Danmarks sikkerhedspolitik.

Efter den russiske invasion i Polen var de polske chancer for at klare sig i krigen forsvundet, og det mærkedes også på den danske diskussion. Spørgsmålet om overflyvninger og neutralitetskrænkelser forsvandt næsten lige så hurtigt, som det opstod, da risikoen for engelske flyvere på vej til Polen ophørte. Til gengæld trådte et nyt problem i forgrunden, nemlig spørgsmålet om udenrigshandelen og muligheden for at opretholde skibstrafikken især på Nordsøen. Det havde baggrund i to forhold, nemlig dels forliset af en række neutrale landes handelsskibe ved miner eller torpedoangreb, dels en optrapning af handelskrigens ikke-voldelige sider i form af kontrabandelister, opbringninger og trusler. I det hele taget kom hele handelsdiskussionen til at præge den danske debat herefter, og regeringen indgik i lange forhandlinger med England og Tyskland.³¹ I denne sammenhæng får det række med en skitse-mæssig fremstilling af de elementer, der har med trusselsperceptioner at gøre.

Den 17. september henvendte Renthe-Fink sig til P. Munch med en meget tydelig advarsel. Hvis Danmark, hed det i Munchs referat til de nordiske kolleger, mere eller mindre frivilligt deltog i den engelske blokade

²⁹ RA, UM 110.D. 11; referat af informationsmøde m. den danske presses repræsentanter d. 8/9-1939.

³⁰ RA, UM 5.F. 85; referat af de nordiske stats- og udenrigsministres møde i København d. 18. og 19. september 1939.

³¹ Sjøqvist, 1966 s. 302-330 har redegjort herfor, hvortil der henvises for en generel orientering. Endv. kan anbefales Seymour, 1982 s. 96-134.

ved at forsøge en indskrænkning i handelen, ville man "fra tysk Side ... betragte det som en neutralitetsstridende Handling" og "at man i saa Tilfælde vilde se sig nødsaget til at imødegaa en saadan Deltagelse i Blokadekrigen med alle til Raadighed staaende Midler".³² Og den 20. september forklarede Munch i Nævnet, at tyskerne ville opfatte alle neutrale lande som én blok, hvorfor de ville modsvare engelske indgreb overfor ét lands handel med Tyskland med tyske ditto overfor andre.³³ Uanset at udtalelserne hævder at bygge på udsagn fra Tyskland, viser de, hvorledes udenrigshandlen efterhånden spillede en stadig større rolle for Munchs opfattelse af sikkerhedspolitikken. Det er således her, vi klare ser, hvorledes den danske udenrigshandel kunne få sikkerhedspolitiske konsekvenser. De danske anstrengelser for bl.a. i forbindelse med ikke-angrebstraktaten at påpege, at neutraliteten afhang af, hvorvidt vi kunne få lov til at fortsætte handlen med både England og Tyskland, blev her vendt mod os selv fra tysk side. Tyskernes argument var, at hvis ikke Danmark handlede med dem, var det en neutralitetsstridig handling, der kunne få konsekvenser.

Men ellers virkede sammenkædningen i realiteten i forholdet til Berlin. Allerede ved krigsudbruddet havde den økonomiske afdeling af Tysklands udenrigsministerium, "Auswärtiges Amt", henvendt sig til den danske regering og meddelt, at man fra tysk side ville respektere Danmarks neutralitet, så længe England gjorde det samme, og at man, med henvisning til traktaten, var indstillet på at tillade den danske handel med briterne.³⁴ Munch skyndte sig her at gentage det argument, at den danske eksport til Tyskland afhang af de tilførsler af foderstoffer, man fik fra England. Ligeledes blev den tyske besked straks viderebragt til London, der kvitterede ved at erklære sig enig i det ønskelige i at opretholde den dansk-engelske handel. Eksemplet illustrerer balancegangen i regeringens handelspolitik og den derved forbundne understøttelse af sikkerhedspolitikken.

Da den tyske marine som svar på Englands kontrabandepolitik indledte den offensive fremfærd mod den nordiske handel, der som omtalt ovenfor førte til flere forlis og opbringninger, viste de danske argumenter sig effektive. Auswärtiges Amt protesterede med henvisning til det nødvendige i, at Danmark fik sine foderstoffer, og efter forhandlinger også med den

³² RA, UM 5.F. 85; referat af de nordiske stats- og udenrigsministres møde i København d. 18. og 19. september 1939.

³³ RA, UM 3.E. 92; referat af møde i Nævnet 20/9-1939.

³⁴ Sjøqvist, 1966 s. 300ff.

danske regering lykkedes det at nå et kompromis i begyndelsen af oktober. Det såkaldte "Malteserkorsarrangement" var resultatet, hvorefter danske skibe, tydeligt påmalet et malteserkors (D.F.D.S.' logo), kunne undgå den tyske marines aggressioner, så længe foderstofimporten og den deraf følgende eksport til Tyskland ikke ophørte.³⁵ Resultatet er det mest bemærkelsesværdige eksempel på, hvorledes regeringen kunne bruge handelspolitikken til at styrke den sikkerhedspolitiske stilling.

I praksis var den engelske regering ikke indstillet på at lade handlen med Danmark fortsætte uændret. Krigen betød store prisstigninger, som englænderne ikke ville betale, da de som tidligere nævnt var til sinds i givet fald at klare sig uden de danske fødevarer. I stedet førte de en hård kontrabandepolitik overfor Tysklands handelspartnere, hvilket medførte langstrakte forhandlinger mellem Danmark og England, der først førte til et resultat umiddelbart før den 9. april 1940. Problemet for Danmark i denne sammenhæng var netop på den ene side ønsket om at sikre fortsat handel, måske især af hensyn til Tyskland, der for at respektere Malteserkors og i bredere forstand den danske neutralitet krævede den normale samhandel opretholdt.³⁶ På den anden side var det ikke ønskeligt at acceptere priser, der reelt betød, at handlen ikke var rentabel for landbruget. Da forhandlingerne efterhånden nærmede sig afslutningen stod det klart, at det var det første hensyn, der havde sejret. Thi i realiteten opfattedes resultatet som en katastrofe for dansk landbrug.³⁷

Handelsforholdenes besværligheder i det hele taget var det konstante emne i Nævnets diskussioner fra midten af september og afspejler overhovedet det økonomiske trusselsperspektivs sikkerhedspolitiske sammenhæng.³⁸ Engelsk blokade og mulige tyske reaktioner herpå synes at være det gennemgående træk i hele debatten.

Til sidst er det værd at komme med et par bemærkninger om trusselsperspektivet i forhold til grænsen og det tyske mindretal. Her er det bemærkelsesværdigt, hvordan dette stort set *ikke* var til stede, hverken i form af diskussion eller militære, økonomiske eller lignende foranstaltninger. Kun to udsagn kan sættes i forbindelse med Sønderjylland, og begge kan tolkes

³⁵ Sjøqvist, 1966 s. 308-312.

³⁶ Seymour, 1982 s. 102ff.

³⁷ Afsnittet bygger på Sjøqvist, 1966 s. 318-330 og Seymour, 1982 s. 96-134.

³⁸ RA, UM 3. E. 92; referater af møder i Nævnet fra d. 16., 20. og 26. september og 4. oktober, og UM 5.F. 85; referat af nord. stats- og udenrigsministres møde d. 18. og 19. september.

således, at den manglende opmærksomhed omkring det nationale aspekt skyldtes, at regeringen nu opfattede denne trussel som mindre. Første gang var på et ministermøde den 29. september, hvor Munch oplyste, at de nazistiske kamporganisationer i Sønderjylland var blevet opløst, og at mindretallet i det hele taget var blevet dikteret en forsigtig holdning overfor Danmark.³⁹ Det andet tilfælde er Hitlers tale den 6. oktober, der i et afsnit om det dansk-tyske forhold påpegede den fredelige sameksistens, og at Tyskland ikke havde krævet revision af grænsen, men i stedet sluttet en ikke-angrebspagt. Som Zahle bemærkede, kunne man kun "med Glæde inkassere de Erklæringer, som Talen indeholdt for disse Landes [Danmark og Belgiens] Vedkommende".⁴⁰ Sammenholdt med, at det tyske mindretals repræsentant i Folketinget, Jens Møller, efter tysk pres måtte afgive en slags loyalitetserklæring over for Danmark den 10. september, havde regeringen tilsyneladende en række informationer, der kunne pege på, at grænsespørgsmålet ikke længere skulle opfattes som den største umiddelbare trussel.⁴¹ Sønderjylland forsvinder tilsyneladende også herefter helt fra regeringens optik.

I det hele taget var der tegn på, at regeringen efterhånden så mere optimistisk på situationen. Således påbegyndtes den 22. og 23. september hjemsendelse af de indkaldte årgange.⁴² Ganske vist var det som nævnt af finansielle årsager planlagt, at de kun skulle være inde i kort tid. Men alligevel var det netop ideen, at de skulle hjemsendes, når det var muligt i forhold til den internationale situation. Derfor må det formodes, at regeringen ved sin beslutning har ment, at nu var muligheden til stede, uden at det ville indebære risici i forhold til udlandets opfattelse af Danmark. Efter mødet med de nordiske ministre udtalte Stauning sig desuden også i meget optimistiske toner. Han sagde bl.a., at de nordiske staters neutralitet var anerkendt og ville blive respekteret. Selv om han fremhævede, at der ville være mange vanskeligheder at overvinde, synes det at fremgå, at disse hovedsageligt ville være af økonomisk og handelsmæssig art. Dette fremgår af hans omtale af det nordiske samarbejde, hvor han gav udtryk for, at dette ville kunne afhjælpe de værste følger – og herefter kom ind på netop handels- og forsynings Samarbejdet. Disse problemer synes

³⁹ Kaarsted, 1984 s. 289f, ministermødeprotokollen 443. møde.

⁴⁰ Sjøqvist, 1966 s. 331 og RA, politiske depecher fra Berlin, no. LXXI fra d. 9-12. oktober 1939.

⁴¹ Sjøqvist, 1966 s. 331.

⁴² RA, FM, A 88; ekstraordinære foranstaltninger i tiden april 1939-40.

med andre ord at have været de alvorligste, mens de mere sikkerhedspolitisk betingede ikke omtales.⁴³ Dette kunne for så vidt også blot være et udtryk for en slags villet optimisme med det velkendte beroligende formål i forhold til den danske offentlighed. Der kan således ikke umiddelbart slutes *e silentio* angående de sikkerhedspolitiske aspekter, blot fordi Stauning ikke omtalte dem. Men man kan som argument for den relativt optimistiske vurdering pege på, at hele mødet havde formet sig på samme måde. Derudover må opmærksomheden henledes på Staunings berømte og stærkt pessimistiske nytårstale nogle måneder senere (se side 113). Her kom han ikke med nogen villet, usand optimisme og afholdt sig ikke fra at komme ind på Danmarks stilling i tilfælde af et angreb. Med dette in mente kan det være svært ikke at opfatte den danske statsministers udtalelser i september 1939 som optimistiske.

Endelig er det også relevant at omtale en episode i november 1939, der på sin vis lå i forlængelse af mineudlægningerne i begyndelsen af september. Den 16. november henvendte den tyske marineattaché i København, Henning, sig til Rechnitzer med krav om minespærring af adgangsvejene til Østersøen.⁴⁴ Kravet blev dagen efter behandlet i Nævnet, hvor Munch redegjorde for ønsket og for problemerne ved det.⁴⁵ Han anså det ikke for uproblematisk at imødekomme kravet, da det kunne vække opsigt og fremstå som en tyskvenlig handling. Men med et afslag kunne regeringen risikere, at tyskerne selv ville foretage udlægningen, hvorefter Danmark skulle rydde dem igen. Dette kunne bringe os i en alvorligere konflikt med Tyskland. Den 20. november vedtog regeringen at etablere minefelterne, reelt uden om Nævnet, der først blev orienteret dagen efter og blot kunne tage beslutningen til efterretning.⁴⁶ Situationen viser, hvorledes regeringen var bekymret for udlandets opfattelse af situationen, men at det vigtigste var at undgå konflikt med Tyskland. Endvidere afspejler det, at regeringen ikke mente at kunne forhindre tyske krænkelse af dansk territorium og derfor foretrak at bøje sig uden diskussion og offentlig omtale (hvorfor Rigsdagen ikke blev involveret i beslutningsprocessen og nævnsmedlemmerne anmodet om ikke at fortælle nærmere om baggrunden for udlæggen-

⁴³ RA, UM 5.F. 85, bilag 2, Staunings udtalelse d. 19 september 1939 efter de nordiske stats- og udenrigsministres møde i København.

⁴⁴ Sjøqvist, 1965 s. 335ff.

⁴⁵ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 17/11-1939.

⁴⁶ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 21/11-1939.

sen).⁴⁷ Pointen var for så vidt den samme som ved mineudlægningerne ved krigsudbruddet, der ligeledes rettede sig efter tyske ønsker: Vi kunne ikke forhindre Tyskland i at gennemføre sine krav, og derfor kunne vi lige så godt indrette os efter dem.⁴⁸ Endelig kunne regeringen i forløbet se sin opfattelse bekræftet, at Tyskland i tilfælde af krav til Danmark ville rette en form for henvendelse til regeringen. Alsing Andersen citerede i Nævnet ligefrem Henning for, at Tyskland ville “undgaa alle Skridt, der kunde krænke dansk Suverænitet” og derfor foretrak en underhåndshenvendelse.⁴⁹ Det var en fremgangsmåde, regeringen hæftede sig ved.

Militærchefernes reaktion på krigsudbruddet

Som omtalt påpeger Munch i sine erindringer, at hæren ville noget andet end regeringen med de militære enheder. Hvor regeringen ville overvåge, ville hæren uddanne og samle tropper til kampopgaver. Denne holdning var i overensstemmelse med hærens grundlæggende opfattelse af, at truslen mod Danmark var af strategisk karakter qua Jyllands beliggenhed, hvorfor der kunne ventes en tysk invasion af Jylland, især hvis landet henlå som et militært tomrum. Hærledelsen ønskede derfor træning for at imødegå en sådan situation bedst muligt, mens den ikke prioriterede de bevogtningsopgaver, regeringen og søværnet anså for vigtige. Allerede i juni måned arbejdede Jyske Division med operationsplaner for sammendragning af tropper i tilfælde af et tysk angreb på Jylland, hvilket da skulle ske enten i Nordjylland eller omkring Vejle Å.⁵⁰ Dette betød under alle omstændigheder, at hæren forberedte en form for et eksistensforsvar omkring et brohoved, og at den var indstillet på at kæmpe uanset angrebets karakter. Begge dele var stik imod den gældende forsvarsordning og regeringens opfattelse. Det kom også til udtryk ved generalkommandoens modstand mod at udlægge et detachment ved Esbjerg, som det blev refereret i Nævnet den 6. september.⁵¹ Her var hensynet til uddannelse til kampopgaver og tilbagetrukne styrker prioriteret i modsætning til regeringens ønske om at sprede tropperne til neutralitetsovervågning. Det kan også forklare

⁴⁷ Sjøqvist, 1965 s. 336f og RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 21/11-1939.

⁴⁸ RA, UM 3. E. 92, referat af møde i Nævnet 17/11-1939.

⁴⁹ RA, UM 3. E. 92, referat af møde i Nævnet 17/11-1939.

⁵⁰ Clemmesen, 1982 kapitel 12, s. 4-6. Iflg. samme, kapitel 11 s. 7-10 havde man allerede ved en øvelse i 1937 arbejdet med planer for en sammendragning i Nordjylland i tilfælde af, at man ikke kunne nå at mobilisere før et tysk angreb.

⁵¹ RA, UM 3. E. 92, referat af møde i Nævnet 6/9-1939.

hærens opfattelse af brugen af antiluftskys, hvor With som omtalt var imod at anvende det ved grænsen. Dette skal sandsynligvis ses på baggrund af flere ting: Først og fremmest mente With ikke, at det kunne gøre nogen nytte ved grænsen. Derfor ville det blot være spild af dyrebart materiel, der i stedet kunne indgå i hærens træning. Men derudover kan det også have spillet en rolle, at hæren længe havde presset på for en udbygning af Københavns luftforsvar. Det var her, With måtte mene, at antiluftskys kunne gøre en forskel og forøge chancen for, at Danmark ville kunne slippe uantastet gennem krigen; skytset skulle øge landets muligheder i tilfælde af et tysk ultimatum mod Danmark og ikke bruges på tilfældige overflyvninger i Sønderjylland. Denne tese må vi dog bygge på et løseligt ræsonnement, idet der ikke kan henvises til en konkret kilde. Ingen af de to militærhistorikere, Ole Isgaard Olsen og Michael H. Clemmesen, har i deres afhandlinger bemærket diskussionen om antiluftskytset i krigens første dage, endsiges gjort sig overvejelser herom. Argumentet bygger derfor først og fremmest på sammenhængen med de udtryk for hærens opfattelser, der tidligere er omtalt.

Materialet for søværnets ledelse er mere sikkert på grund af viceadmiral Rechnitzers dagbog.⁵² Den giver et godt indblik i hans tankegang og i de elementer i verdenskrigens udvikling, han tillagde størst vægt. Han fokuserede heri – naturligt nok hans job taget i betragtning – på mineudlægninger, grundstødte skibe, flådebevægelser og lignende. Det peger dog på, at han netop var meget opmærksom på disse problemstillinger og således opfattede ændringer i forhold hertil som afgørende for trusselvurderingen.

Den 14. september gav han første gang udtryk for mere generelle betragtninger, da han skrev, at Tyskland næppe ville “opgive de mange Fordele, som Danmark kan byde det, naar der ikke lægges større Hindringer i Vejen for vor Eksport og Import end strengt nødvendigt. Noget andet er, naar og hvis den Tid kommer, da Desperationen kommer i Højsædet”. Efter krigens udbrud fastholdt Rechnitzer altså sin opfattelse af, at dansk neutralitet var til tysk fordel, hvorfor tyskerne ikke ville være interesseret i at besætte Danmark. Skulle de strategiske forhold vippe til tysk ugunst, kunne det imidlertid ske.

Nogle uger senere blev problemet med blokadesituationen imidlertid mere akut. Således noterede han den 1. oktober efter tysk opbringning af

⁵² RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog fra 1/9-1939 – 9/5-1940.

danske skibe, at "Stemningen herhjemme [er] uhyggelig", for der var "nærmest ingen Tvivl om, at Indledningen til den store Blokade af England er paabegyndt". "Praktisk talt tror jeg, at hele Samhandelen med England bliver suspenderet", hvilket dog i første omgang ville henvise Danmark til handel med kontinentet. Således var det for Rechnitzer en ubehagelig situation, men i første omgang et handelspolitisk emne, der ikke endnu ville få konsekvenser for vores sikkerhedspolitiske stilling.

Men hvad var så den største trussel mod Danmark ifølge Rechnitzer? Ja, det finder vi i dagbogen et meget sigende udtryk for. Således skrev han den 30. september, at der "synes at være en ikke ringe forøget Virksomhed af tyske Jagere og Luftfartøjer i det nordlige Kattegat, og *da det kan forventes, at der før eller senere sættes engelske Fremstød ind herimod*, er det under Overvejelse at forlægge Niels Juell og 3 Torpedobåde af Dragen Klassen til Frederikshavn samt en Luftjagergruppe til Aalborg Lufthavn".⁵³ Denne kraftige koncentration omkring Kattegat og Nordjylland leder uvægerligt tankerne hen på Rechnitzers handlemåde i forbindelse med april dagene i 1940, hvor han ligeledes lagde væsentlige dele af flåden ved Nordjylland. Det kan derfor være nyttigt at se nærmere på flådens materiel og planlægning.

Ovennævnte initiativ angik faktisk halvdelen af flåden, der bestod af artilleriskibene Niels Juell og Peder Skram, hvor sidstnævnte først stod ud den 20/9 med nye rekrutter, og af 6 torpedobåde, 6 ubåde og 6 luftgrupper (med to fly i hver). Derudover var der kun skibe til minering, stations- og værkestedstjeneste.⁵⁴ Ifølge hovedretningslinjerne for flåden delte man dette materiel op i to grupper. Den ene bestod af stationsskibe ved de vigtigste farvande, der hurtigt kunne reagere i tilfælde af mindre neutralitetskrænkelser, mens den anden var det egentlige militære materiel, der skulle holdes samlet ved Århus Bugt "med det Formaal at have en operationsduelig Styrke, der i paakommende Tilfælde skal kunne være handleedygtig til at *imødegaa Neutralitetskrænkelser af alvorlig Art* – samt saavidt muligt være intakt, saafremt Landet skulde blive inddraget i Krig".⁵⁵ Dette skete også, indtil hovedparten af dens slagstyrke nu blev sendt til Kattegat. I generalrapporten, der blev udarbejdet efter invasionen den 9. april 1940, hed det, at det var som "Følge af de mange tyske Opbringelser og Visi-

⁵³ Min fremhævning.

⁵⁴ RA, FM, V 12. Generalrapport for Sikringsstyrken 1939-40. s. 9f.

⁵⁵ RA, FM, V 12. Generalrapport for Sikringsstyrken 1939-40. s. 19, min fremhævning.

tationer af neutrale Skibe i Kattegat og Skagerak".⁵⁶ Den lille tilføjelse i dagbogen om frygten for, at England ville reagere herpå, var ikke med – i bakspejlet kunne Rechnitzer jo godt se, at det ikke var sket. Denne observation, der bør tillægges stor værdi, kan sammenfattes således: Rechnitzer var bange for at tyske aktioner i nærheden af Danmark skulle tiltrække englænderne, hvorfor han sendte en stor del af flåden op for evt. at gribe ind og forhindre, at dansk territorium blev inddraget. Da det ikke skete, var det ikke nogen god forklaring, hvorfor blot den tyske aktivitet i forhold til neutrale skibe omtales i rapporten. Men reelt skulle Niels Juell og de 3 torpedobåde så at sige holde de krigsførende ude af dansk territorium. Dette var den taktiske trusselskategori i den form, hvor krænkelse af dansk neutralitet i forbindelse med et (sø)slag på dansk territorium sås som den største trussel mod landet.

Det tyske krav om mineudlægning i midten af november blev som nævnt overbragt via Rechnitzer, der derfor også overvejede situationen. Han var ikke i tvivl om, at regeringen burde følge den tyske henstilling, også selv om han afviste den tyske begrundelse, at der skulle have været engelske ubåde i Østersøen.⁵⁷ Hovedproblemet var imidlertid at undgå, at det så ud som om, Danmark gik tyskernes ærinde, fordi situationen kunne give anledning til debat og kritik fra både engelsk side og fra visse kredse i Danmark. Man kan således fastslå, at i denne sammenhæng var Rechnitzer helt enig med regeringen, og de dér nævnte konklusioner kan derfor udstrækkes til også at gælde Rechnitzer. Han kunne derudover få bekræftet sin opfattelse af det gode forhold den danske og tyske marine imellem, og at en evt. tysk henvendelse ville ske igennem ham, hvilket han også gav udtryk for i april 1940 (se side 149f og 161ff).

Konklusionen på dette kapitel er, at for politikerne, især Munch, var den største fare for Danmark, at de krigsførende og primært Tyskland skulle få mistillid til Danmarks vilje til ikke at ville hjælpe modstanderne. Dette mente han allerede inden krigsudbruddet, hvor han blev bekræftet heri af de tyske og senere engelske henvendelser. De strategiske og nationale kategorier syntes til gengæld at forsvinde ud af trusselsperspektivet, hvorimod det taktiske aspekt pludselig blev en alvorlig trussel. Det skyldtes dels stormagternes henvendelser før krigen dels de engelske overflyvninger. Også de to mineudlægninger ved krigsudbruddet og i

⁵⁶ RA, FM, V 12. Generalrapport for Sikringsstyrken 1939-40. s. 53.

⁵⁷ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog fra 17/11-1939.

november afspejler den helt centrale opfattelse, at regeringen i disse forhold ikke så de mulige krænkelser som problemer i sig selv, men først og fremmest som et politisk problem. Dette kunne enten ske, hvis vi ikke gjorde nok for at hindre engelske krænkelser eller stillede os i vejen for tyske ønsker. I forholdet til mineudlægningerne i november er det bemærkelsesværdigt, at regeringen ikke beskæftigede sig med risikoen for en tysk besættelse i direkte forbindelse med mineringen, hvilket var en vigtig del af overvejelserne under den tilsvarende situation i 1914.⁵⁸ I 1939 forholdt man sig udelukkende til de problemer, det ville medføre ikke at føje Tyskland, fordi tyskerne så blot ville udlægge minerne selv. Det ville medføre alvorlige vanskeligheder for Danmark, fordi vi selv skulle fjerne dem og dermed ville havne i en uønsket konflikt med Tyskland. Så hellere bøje sig for tyske ønsker og dermed opretholde det gode forhold.

Endelig var der den økonomiske situation, der efterhånden blev dominerende. Som problemet blev behandlet af både regeringen og Rechnitzer, virkede det dog ikke som om, de frygtede, at Danmark (helt eller delvist) skulle blive besat som følge heraf. Der var snarere tale om handels- og forsyningsmæssige problemer, som man endog i samarbejde med de nordiske lande håbede at kunne undgå de værste af.

For hærens vedkommende peger det spinkle materiale i retning af den strategiske trusselskategori, som den også var kommet til udtryk før. Generalerne ønskede så vidt muligt at forberede sig på at kæmpe, når Tyskland ville besætte i al fald Jylland. Derimod betragtede de ikke de taktiske trusselsperspektiver som alvorlige.

Marinechefen Rechnitzer var mere i overensstemmelse med regeringen end med sine kolleger i hæren, men en vigtig forskel var der alligevel i opfattelsen af den taktiske trusselskategori. Her virkede han meget optaget af risikoen for, at et engelsk-tysk søslag omkring de danske farvande kunne brede sig til dansk territorium og på den måde inddrage Danmark i krigen. For at forhindre dette sendte Rechnitzer betydelige flådestyrker nordpå.

Generelt synes der dog efter de indledende uger i september at have været en vis optimisme med hensyn til Danmarks muligheder for at undgå at blive indblandet i krigen.

⁵⁸ Branner, 1972 s. 210ff.

Norden i søgelyset – Vinterkrigens periode

Som en følge af den tysk-russiske ikke-angrebspagt stillede Sovjetunionen i efteråret 1939 en række krav til de baltiske lande, der for Estlands vedkommende indeholdt militære indrømmelser i form af baser i Østersøen, mens Letland og Litauen måtte underskrive bilstandspagter, der reelt bandt deres udenrigspolitik tæt til Moskva. I oktober 1939 kom turen til Finland, der blev præsenteret for krav om nogle strategisk vigtige områder nær Leningrad og i Østersøen. Bl.a. ønskede russerne at kunne etablere en flådebase ved den finske by, Hangö, i Finlands sydvestlige hjørne, ligesom de krævede et område nord for Leningrad på knap 3000 m². Til gengæld herfor tilbød Stalin et dobbelt så stort, men strategisk mindre vigtigt område længere mod nord. Det afviste finnerne, så den 30. november angreb Sovjetunionen Finland. Overraskende nok var Finland i stand til gennem flere måneder at modstå det russiske angreb, og dette, sammen med det barske vintervejr (deraf navnet: Vinterkrigen), gav krigen en enorm opmærksomhed, ikke mindst i Vesten. Først i februar lykkedes det russerne at gennembryde fronten og fremtvinge en afgørelse, der den 12. marts 1940 tvang finnerne til at give op. De måtte nu acceptere de russiske fredsforhold, der i mellemtiden var blevet strammet yderligere i forhold til de indledende krav.

Da det i løbet af december og over nytåret 1940 viste sig, at Finland var i stand til at holde ud, bredte tanken om at yde finnerne hjælp sig i de vestlige lande. Allerede den 14. december vedtog Folkeforbundsrådet at fordømme det russiske angreb, at udelukke Sovjetunionen af forbundet og at opfordre medlemmerne til at hjælpe finnerne. I de allieredes hovedkvarterer begyndte regeringerne samtidig at overveje fordele og ulemper ved en egentlig militær hjælp til Finland. Den 19. december foreslog Daladier på det øverste allierede krigsråd, at man overførte tropper til Narvik for bl.a. at hjælpe finnerne. Det havde for Vestmagterne flere fordele. Dels så de i sig selv positivt på finernes udholdenhed og viljestyrke, men desuden betød det, at tyskernes nye allierede, Sovjetunionen, var fuldt beskæftiget og således ikke som frygtet ville ekspandere mod Balkan. Samtidig kunne en hjælpeaktion gøre det muligt for England og Frankrig at afskære Tyskland fra den jernmalm, landet fik fra de svenske miner via Narvik i

Nordnorge og svenske havne i Bottenhavet. Endnu en fordel for de allierede ville det være, hvis det kunne lade sig gøre at skabe en anden frontmulighed mod Tyskland til aflastning for den ventede tyske vestoffensiv mod Frankrig. Naturligvis var dette især i fransk interesse, idet Frankrig allerede under 1. Verdenskrig havde oplevet, hvad det ville sige at være skueplads for moderne krigsførelse. Samtidig var den franske regering stærkt svækket pga. offentlig kritik for passivitet i krigen. En aktion, der oven i købet kunne begrundes antikommunistisk, ville uden tvivl styrke den svage centrumregering i det splittede Frankrig. Men også englænderne kunne være interesseret i udfordre Tyskland mod nord. Dette hang sammen med, at militært set var styrkeforholdet mellem Tyskland og England ikke gunstigt for England på landjorden, hvorimod den store engelske flåde var den tyske marine langt overlegen. Det ville således være en fordel, hvis kampen kunne føres i et terræn, hvor flådestyrke spillede en afgørende rolle. Et sådant terræn er Norden, der bortset fra Jylland jo ikke har landegrænse til Tyskland. I London havde man da også den opfattelse, at Tysklands primære interesse var at beskytte Østersøen, bl.a. ved en afspærring af gennemsejlingsfarvandet som under 1. Verdenskrig. Derfor vurderede man i den engelske hovedstad, at Danmarks rolle i den tyske planlægning især var af defensiv karakter i forhold til Østersøen.¹ Således tillagdes Danmark af London ikke nogen selvstændig betydning i forsøget på at lokke tyskerne ud af Østersøen. Det var Sverige og især Norge, der skulle være de allieredes nøgle til at ændre den formodede tyske marinedefensiv.

Ulempen ved at etablere en front i Norden var imidlertid, at de neutrale lande Sverige og Norge ikke ville give den nødvendige tilladelse til transit af tropper til Finland, så en decideret krænkelse af de to landes neutralitet var nødvendig for Vestmagterne, hvis planen skulle blive til noget. Dette betød, at England og Frankrig kunne risikere at støde det neutrale USA fra sig, selv om at de bl.a. hævdede at kæmpe for de neutrale landes rettigheder. Dette skisma mellem på den ene side at ville beskytte de neutrale lande og kæmpe deres kamp, som bl.a. Churchill formulerede det, og på den anden side i den kamp at krænke de samme landes rettigheder spillede i det hele taget en afgørende rolle for især briternes ubeslutsomme holdning til Norden. Derfor blev forslaget nedstemt den 19. december og "sendt i udvalg", da Daladier i februar 1940 endelig fik overtalt englænderne og gennemtrumfede en principbeslutning om en aktion i Norden.

Fredsslutningen i Moskva satte foreløbig en kæp i hjulet på de allieredes planer, thi da forsvandt den flig af legitimitet en sådan aktion krævede. I henseende til neutrale landes rettigheder og spørgsmål om legitimitet havde Tyskland som bekendt ingen skrupler.

Under alle omstændigheder var opmærksomheden for alvor rettet mod de nordiske lande, deres neutralitet og deres evne og vilje til at hævde denne neutralitet. Dette fremgik, både da Sverige og Norge sagde nej til at tillade allierede tropper, da Sverige afviste at hjælpe Finland militært, og især ved den berømte "Altmark"-affære. Den kom til at spille en afgørende rolle for den senere udvikling på trods af dens ret beset begrænsede militære og strategiske betydning. "Altmark" var et tysk fangetransportskib, der med lasten fuld af engelske krigsfanger var blevet jaget fra Uruguays kyst i Sydamerika igennem Atlanterhavet, indtil det natten mellem den 16. og 17. februar 1940 langt inde på norsk territorialfarvand blev angrebet af en engelsk destroyer, der befriede de ca. 300 fanger. Begivenheden fik en enorm symbolsk betydning i verdensopinionen. I England blev begivenheden fejret som den første sejr i krigen, mens Tyskland rasede over ydmygelsen. En del af raseriet rettedes imod Norge, der på trods af, at to torpedobåde fulgte begivenhederne, ikke havde grebet ind, og som det vil fremgå (side 140f) fik episoden betydning for beslutningen om at angribe Norge og Danmark. I det hele taget var opmærksomheden i verdenskrigen indtil det tyske angreb på Frankrig den 10. maj 1940 rettet mod Norden, malmtransporten til Tyskland og landenes neutralitet.²

Da Vinterkrigen brød ud, spurgte gesandtskaberne i Moskva og Washington straks til Danmarks stilling, og om der ville komme en neutralitetserklæring på linje med den, der blev vedtaget efter den tysk-polske krigs udbrud. Allerede den 30. november enedes regeringen om at erklære dansk neutralitet, i fald det skulle komme til egentlig krig, og 2 dage efter aftalte den så, at "en erklæring under en eller anden form burde fremsættes".³ Men samtidig ville regeringen også tage hensyn til Sverige og Norges holdning. Alligevel valgte den som i foråret at fastholde sin egen linje uafhængig af oppositionens opfattelse og meddelelsen om, at Sverige og Norge ikke ville afgive en sådan erklæring. Ganske vist blev det ikke til en officiel meddelelse, da det blev Stauning, der i en tale i Folketinget med partiernes opbakning udtalte Danmarks neutrale holdning.

² Ovenstående efter Poulsen, 1995 s. 125-139.

³ Kaarsted, 1984 s. 320f, ministermødeprotokol for 475. og 476. møde.

¹ Salmon, 1997 s. 334-340.

I mellemtiden var der foregået intense drøftelser om Danmarks stilling og hensynet til den nordiske solidaritet. Både den 1., 2. og 3. december mødtes Nævnet, og som under diskussionen om ikke-angrebsaftalen med Tyskland spillede hensynet til de nordiske landes holdning og mulighed for at hævde samme holdning en vis rolle, især for oppositionspartierne, men også for P. Munch. Det var således Sveriges og Norges afvisende holdning, der gjorde, at der ikke blev tale om en decideret neutralitetserklæring, men både på ministermøderne og i Nævnet lagde regeringen ikke skjul på, at den mente, at det var nødvendigt med en erklæring.⁴ Situationen har i det hele taget visse paralleller til drøftelserne i foråret, og da forløbet således heller ikke i denne situation kunne eller skulle røkke ved regeringens allerede truffne beslutning, er det atter mere interessant at se på regeringens argumenter end på det konkrete hændelsesforløb. Det centrale spørgsmål er med andre ord primært, *hvorfor* regeringen mente, at det var vigtigt at udtale Danmarks neutralitet endnu engang?

I Nævnet forklarede Munch, at det var nødvendigt hurtigt at gøre sin stilling klar for ikke at skabe falske forventninger i Finland, hvilket svarede til det, han på det nordiske udenrigsministermøde i Stockholm i oktober havde fortalt den finske regering. Her ville han ikke ville give finnerne råd, når Danmark ikke var i stand til at bakke disse råd op.⁵ Men selvom hensynet til Finland formentlig ikke blot var på skrømt, er det dog oplagt, at andre hensyn havde højere prioritet. Således udtalte han den 3. december, at man tidligere havde "ræsonneret saaledes, at medens Tyskland laa nær, laa Rusland langt bort, men man maatte gøre sig klart, at Rusland ved de indtrufne Begivenheder var kommet os nærmere end før".⁶ Denne sammenligning med Tyskland er ikke ulogisk, selv om de to staters interesser set fra København kunne synes meget forskellige. P. Munch havde som påvist opfattelsen af, at Danmarks stilling i det internationale samfund først og fremmest var dikteret af de vigtigste stormagters positive indstilling til dansk neutralitet (det der er kaldt den politiske trusselskategori). Det stemmer således også overens med, hvad udenrigsministeren gav udtryk for i Nævnet allerede den 17. oktober, hvor forhandlingerne mellem Sovjetunionen og Finland kun lige var begyndt: "Vi har her et nyt

Problem, idet de ved tidligere Lejligheder i Nævnet fremhævede Grunde til at vise Forsigtighed i Omtalen af Tyskland og tyske Forhold nu maa udstrækkes til Rusland".⁷ Stauning gav i Nævnet den 3. december sin fulde tilslutning til denne holdning, at "man ikke turde fremkalde nogen Mistanke fra russisk og tysk Side med Hensyn til vor Neutralitet."⁸ Han var endnu mere skarp i afvisningen af at tage hensyn til de andre nordiske lande, der selv måtte tage ansvaret for deres udenrigspolitik. Danmark skulle først og fremmest undgå at skabe mistanke i Moskva og Berlin. Derfor pressede Stauning med al sin autoritet og indflydelse på for et hurtigt svar. Han udtalte endog at han ikke kunne tage ansvaret for den "politiske Førelse" ret længe uden et svar.⁹ Om det var en decideret trussel om at gå af, eller snarere et forsøg på maksimalt pres på oppositionen er det umuligt at sige, men et pres var det, der ikke lod tvivl om holdningen til sagen: Både ikke-angrebsaftalen mellem Sovjetunionen og Tyskland og Moskvas generelle stormagtsambitioner gjorde det nødvendigt for Danmark nu også at medregne Sovjetunionen i det politiske trusselsperspektiv.

I flere indberetninger fra gesandtskaberne møder man desuden opfattelsen af, at Tyskland og Sovjetunionen skulle have aftalt at dele Norden imellem sig, således at den sydlige del ville tilfalde Tyskland (Danmark og Sydsverige) og den nordlige del Sovjetunionen eller således, at Tyskland ville angribe Sverige, hvis svenskerne blandede sig på finsk side.¹⁰ Denne strategiske trusselsopfattelse findes ganske vist ikke eksplicit i kildematerialet hos de danske beslutningstagere, men disse gisninger, der også optog pressen, var en del af informationsmaterialet, som de måtte vurdere ud fra. Og en del udtalelser i forskellige sammenhænge synes at hænge sammen med denne opfattelse. Allerede i Stockholm i oktober, hvor de nordiske udenrigsministre og statschefer mødtes til "Kongemødet", fandtes en udbredt følelse af, at der eksisterede en underhåndsaftale mellem Tyskland og Sovjetunionen om Norden. Det var især den finske udenrigsminister Juha Erkkö, der hævdede dette, men også Munch anså det for sandsynligt, at russerne havde fået frie hænder i Østersøen, og i tilfælde af svensk eller norsk hjælp til Finland "Vilde det ogsaa gaa dem ilde".¹¹ Underforstået, at Tyskland ikke ville acceptere nordisk brud på neutraliteten og således ville

⁴ Kaarsted, 1984 s. 320f, ministermødeprotokol for 475., 476. og 477. møde og RA, UM 3.E. 92, referater af møder i Nævnet d. 1. 2. og 3. december 1939.

⁵ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 2. december 1939 og RA, UM 5.F. 86, referat af de nordiske udenrigsministres forhandlinger ved "Kongemødet" i Stockholm 18-19/10-1939.

⁶ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 3/12-1939.

⁷ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 17/10-1939.

⁸ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 3/12-1939.

⁹ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 2/12-1939.

¹⁰ Fra London bl.a. 29/12-1939 og 4/1-1940, fra Moskva 13/12-1939, RA, UM 6.F. 32a pk.I.

¹¹ RA, UM 5.F. 86, referat af de nordiske udenrigsministres forhandlinger ved "Kongemødet" i Stockholm 18-19/10-1939.

hjælpe Sovjetunionen, hvis der blev tale om indblanding på finsk side. Den 21. december omtalte han risikoen ved at hjælpe finnerne med leverance af diverse varer og især militært materiel. Det kunne være farligt overfor russerne og "overfor Tyskland, hvis de to Lande kommer i nærmere Samarbejde".¹² Og i et møde i Nævnet den 5. januar lagde Munch stor vægt på en udtalelse af Renthe-Fink om de følger for Norden, den voksende stemning til fordel for Finland kunne få.¹³ Når en tysk gesandts ord tillagdes værdi i en sag om Finland og Sovjetunionen, må det betyde, at Munch mente, at der var en sammenhæng mellem Tysklands interesser og Vinterkrigens udvikling. Ligeledes kunne de tyske skibe i Østersøhavnene (se side 129) opfattes som en sikring imod svensk indblanden.¹⁴ Denne vurdering af Stalin-Ribbentrop-pagtens mulige konsekvenser var samtidig en ændring af den umiddelbare vurdering i august (se ovenfor side 88f). Dette skyldtes uden tvivl, at man nu kunne se de første resultater i form af de russiske henvendelser til de baltiske lande og Finland og dernæst det militære angreb på finnerne. Problemet i Danmarks forhold til Sovjetunionen var, at russerne kunne opfattes som Tysklands allierede, og regeringen måtte derfor behandle russerne som sådan i henhold til den politiske trusselsvurdering af forholdet til Tyskland.

Men P. Munch frygtede tilsyneladende også mere generelt, at Sovjetunionen militært ville nærme sig dansk interessesfære, jf. bl.a. udsagnet den 3. december om, at Rusland før havde ligget langt bort, men nu "var kommet os nærmere end før" (se side 108). Han omtalte flere gange på møder i Nævnet faren for en hurtig russisk sejr.¹⁵ Hans indlæg på de nordiske udenrigsministres møde i Oslo den 7. december kredsede på samme måde omkring mulige russiske reaktioner på f.eks. resolutionsvedtagelser i Folkeforbundet og engelsk varetransit til Finland via Norden.¹⁶ I det hele taget bar reaktioner og udtalelser præg af stor usikkerhed om Sovjetunionens intentioner. Således udtalte han i Oslo, at "en Forlængelse af Krigen [kunne] føre til en Forening af Tyskland og Rusland sandsynligvis med

kommunistisk Styre i Tyskland".¹⁷ Begivenhederne havde med andre ord for første gang siden den kommunistiske magtovertagelse i Moskva skabt basis for en egentlig sikkerhedspolitisk frygt i Danmark for Sovjetunionen.¹⁸ Det er dog tydeligt, at denne frygt på ingen måde var på højde med situationen i den kolde krigs første 10 år, og, som det vil fremgå, fortøede den sig atter kort efter.

Først og fremmest frygtede regeringen i december 1939 dog, at Sverige og Norge skulle komme i konflikt med Sovjetunionen. Allerede den 1. december måtte Munch afkræfte rygter om, at russerne gjorde krav på nogle isfri havne i det nordlige Norge. Men han erklærede samtidig, at truslen kunne blive en realitet på længere sigt, hvis det lykkedes Sovjetunionen at erobre Finland. Og dagen efter sagde han i Nævnet, at der var en "betydelig Risiko for, at Begivenhederne kunde udvikle sig saaledes, at det kunde blive farligt for Sverige og Norge, særlig hvis det viste sig muligt for Russerne at slaa Finland ned, da man i saa Fald let kunde tilvejebringe Grænseepisoder, som kunde give Paaskud for Angreb paa Sverige og Norge." Denne opfattelse gik igen på et møde den 14. december, hvor Munch om Vestmagternes eventuelle overførsel af materiel via Sverige og Norge til finnerne erklærede, at russerne ville kunne bruge det som påskud, hvis de havde planer om videre fremrykning mod vest.¹⁹

Samtidig forsøgte Munch endnu engang at indskærpe pressen, at den spillede en vigtig rolle i den danske neutralitetspolitik. For voldsomme udtryk i retning af støtte til den ene eller anden part (i dette tilfælde Finland) kunne skabe tvivl om Danmarks officielle holdning og desuden medføre en stemning i befolkningen, regeringen svært kunne styre – især hvis denne stemning kunne tolkes som fjendtlig imod russerne. Det gjaldt f.eks. de demonstrationer ved den russiske ambassade, der havde præget København. Derfor blev såvel chefredaktørerne som de almindelige journalister belært om, hvor vigtigt det var at undgå kommentarer, der kunne give forkert indtryk af Danmarks indstilling.²⁰ Dette er således endnu et tegn på, at pressestyring for regeringen var et vigtigt redskab i udøvelsen af udenrigspolitikken, ligesom det illustrerer den dominerende

¹² RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 21/12-1939.

¹³ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 5/1-1940.

¹⁴ Sådan hævdede Munch det i al fald efter krigen, Munch, 1946 s. 88. Jeg har ikke fundet nogen overvejelser herom nogle steder, så det har næppe vakt stor opmærksomhed i Danmark, jf. også Bjerg, 1985 s. 71. Munchs påstand fungerer uden tvivl også som alibi i forhold til 9. april-diskussionen, men derfor kan den godt være sand, og den synes ikke i modstrid med de øvrige overvejelser, der her er redegjort for.

¹⁵ RA, UM 3.E. 92, referater af møder i Nævnet 2/12 og 12/12-1939.

¹⁶ RA, UM 5.F. 87 Referat af nordiske udenrigsministres møde i Oslo 7/12-1939.

¹⁷ RA, UM 5.F. 87 Referat af nordiske udenrigsministres møde i Oslo 7/12-1939.

¹⁸ Ole Karup Pedersen, 1970 har derfor ikke ganske ret, når han hævder s. 436, at Munch ikke på noget tidspunkt anså andre stormagter end Tyskland for at være interesserede i at true Danmarks sikkerhed.

¹⁹ RA, UM 3.E. 92, referat af møder i Nævnet, 1/12, 2/12 og 14/12-1939.

²⁰ På møder henholdsvis 2/12 og 5/12-1939, referaterne findes i RA, UM 110 D 15 og UM 110 D 11.

sikkerhedspolitiske opfattelse – at stormagterne måtte kunne stole på Danmarks neutralitet.

Disse nye opfattelser af trusselsperspektiverne på baggrund af situationsvurderingen efter krigsudbruddet i Finland var baggrunden for et meget overraskende initiativ. Sammen med sin norske kollega, Halvdan Koht, stod Munch nemlig omkring den 3. december bag en yderst forsigtig henvendelse til Tyskland (via de respektive gesandtskaber i København og Oslo) om muligheden for at mægle mellem Finland og Sovjetunionen.²¹ Det skete på opfordring af den svenske udenrigsminister, Rickard Sandler, og var i direkte modstrid med, hvad Munch tidligere havde givet udtryk for. Således forklarede han så sent som i oktober, at det kunne være decideret farligt med fredsinitiativer, når ingen af parterne mente, at det kunne føre til noget.²² Men nu fandt han det åbenbart uomgængeligt at forsøge, selv om der ikke forelå oplysninger om, at nogen af parterne så positivt herpå. Svaret fra Tyskland var da også negativt, men som et tegn på, hvor usikker Munch opfattede hele situationen, forsøgte han igen, denne gang via England. Han skrev til udenrigsministeriets direktør, O. C. Mohr, der forhandlede i London, og foreslog et fredsinitiativ fra engelsk side, ikke fordi han troede på det, "men det hele ligger jo saaledes, at selv de svageste Muligheder bør prøves".²³ Også i dette brev gav han udtryk for sin frygt for, at Sverige og Norge skulle blive involveret. Endelig spurgte Munch omkring den 17. december den danske udsending ved Folkeforbundet i Genève, William Borberg, om muligheden for et freds- eller mæglingsinitiativ fra forbundets side.²⁴

I al fald tre forsøg gjorde Munch altså på at iværksætte en mægling i Vinterkrigen, hvilket er det klareste tegn på, at han opfattede situationen som ændret til det værre for Danmark (jf. hans grundlæggende modstand mod den slags initiativer). Alle midler skulle nu tages i brug. Samtidig afspejler rækkefølgen i Munchs og Kohts mæglingsforsøg som før fremhævet, at de regnede med en hemmelig forståelse mellem Tyskland og Sovjetunionen. England kom i anden række, mens Folkeforbundet må

²¹ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 3/12-1939.

²² RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 17/10-1939.

²³ RA, UM ad 3.F. London 13; brev til Mohr, dateret 8/12-1939, der befandt sig i Reventlows pengeskab efter krigen.

²⁴ Det fremgår af et brev fra Borberg d. 1. januar, der findes i P. Munchs efterladte papirer fra udenrigsministeriet; RA, UM 99 F 3/19.

have forekommet Munch at være en sidste chance for at påvirke russerne og finnerne.

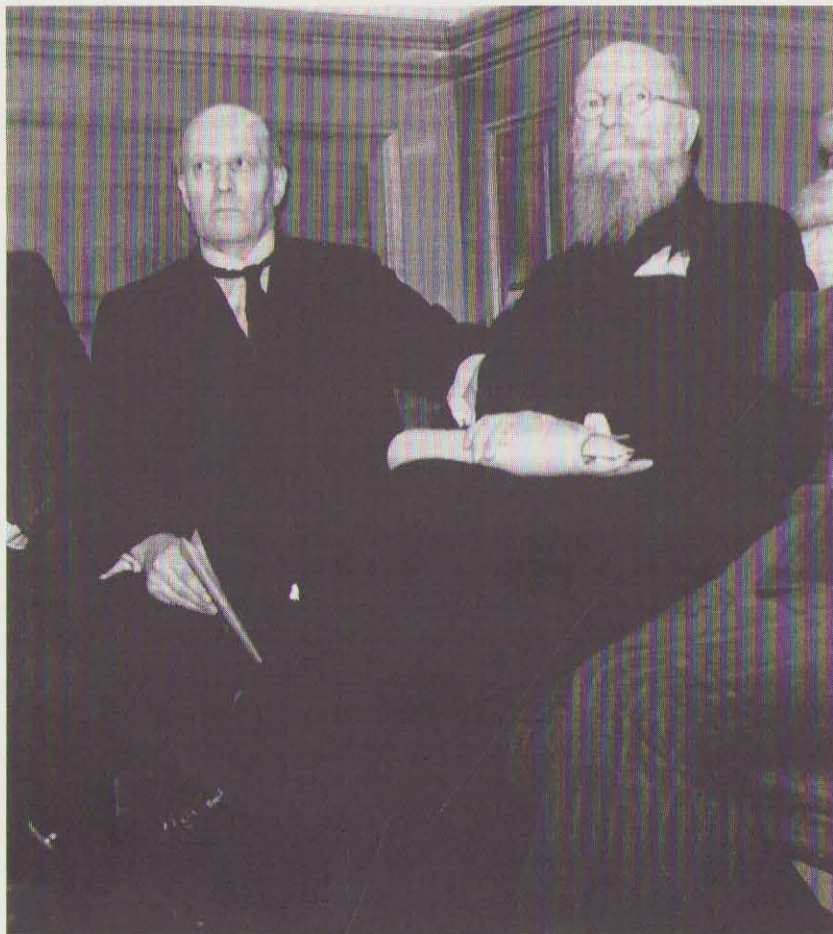
Usikkerheden og bekymringerne slog igennem på mange områder. Således lagde Munch i Det udenrigspolitiske Nævn ikke skjul på, at han mente, at risikoen for Danmark pga. den finsk-russiske konflikt var blevet meget større nu end i 1914, og at det "var langt vanskeligere for os i denne Krig end i Krigen 1914-1918 at opretholde den ønskede Ligevægt mellem de to Parter".²⁵ I dette udsagn finder vi stadig opfattelsen af, at Danmark først og fremmest skulle balancere sin neutralitet, men samtidig indikerer udsagnet den drejning, der skulle blive tydeligere, som tiden og krigen skred frem: Stormagternes stilling til Vinterkrigen kunne ende som et spørgsmål mellem Tyskland og de allierede – og dermed mellem Tyskland og Danmark.

At usikkerheden og utrygheden prægede alle, var også Staunings berømte nytårstale en sikker strømpil på. Som bekendt var den holdt i meget pessimistiske toner, og selv om det mest var den militærpolitiske del, der kom til at stå i centrum og førte frem til folketingserklæringen fra 19. januar om Danmarks vilje og evne til at bruge forsvaret, rummede hele talen en tone af frygt for Danmarks neutrale status, for handelen, for muligheden for at undgå at blive involveret i krigen og i sidste ende for at skulle være den næste lille nation, der blev angrebet. "Vi kunde", sagde Stauning, "paa Grund af Landets Karakter ikke skabe et egentligt Forsvarsvæsen som andre Lande, selvom Viljen havde været til Stede, og disse Forhold i Forening med den Uvilje imod Krig, som efterhaanden er udviklet i Befolkningen, har ført Danmark ind i en Stilling, der umuliggør alle Forestillinger om et effektivt Krigsberedskab".²⁶ Talen kan ikke bruges til en egentlig trusselsanalyse, men snarere til at give et billede af regeringens (eller i al fald dens chefs) pessimisme. Ligeledes kan det indenrigspolitiske spil, der senere fulgte, og som endte med erklæringen den 19. januar 1940, ikke anvendes, da det netop var et spil, hvor regeringen og de Konservative enedes om at lægge låg på den forsvarspolitiske debat ved at vedtage en intetsigende erklæring. Den udtalte "at landets Neutralitet skal opretholdes, og at de Midler, der raades over, om fornødent skal anvendes for at hævde Rigets Fred og Uafhængighed".²⁷ Ved at tage de militære udtryk ud

²⁵ RA, UM 3.E. 92, referat af møde i Nævnet 14/12-1939.

²⁶ Her citeret efter Christiansen, 1999 s. 54.

²⁷ Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget. 92de ordentlige Samling 1939-1940, sp. 2132.

Thorvald Stauning (1873-1942), socialdemokratisk statsminister 1924-26 og 1929-42. Fra 1910 var Stauning en stærk leder af Socialdemokratiet og førte partiet i en klar pragmatisk retning, hvilket bl.a. betød et brud med partiets principper, da han blev minister uden portefølje i 1. Verdenskrigs samlingsregering fra 1916. I 1929 dannede han sammen med P. Munchs Radikale Venstre en flertalsregering, der holdt til dannelsen af en samlingsregering d. 10. april 1940. Om regeringssamarbejdet er det ofte blevet sagt, at Stauning tog sig af det indenrigske og Munch af det udenrigske. Det er ikke helt forkert, men underspiller dog det faktum, at der stort set var enighed de to ministre imellem om politikken i begge henseender. Stau-ningens tilsyneladende mere forsvarsvenlige og aktivistiske politik i midten af 1930'rne skal således først og fremmest ses i sammenhæng med bekymringen for, at tyske SA-tropper skulle lave ballade i Sønderjylland, og i et videre perspektiv at der skulle ske en nazificering af det danske samfund. Egentlige forskelle imellem Stauning og Munchs opfattelse af den danske sikkerhedspolitik og af truslen imod Danmark har denne afhandling således ikke kunnet påpege. Heller ikke Stauning troede på værdien af et stærkere forsvar overfor Tyskland. Hans nytårstale 1. januar 1940 udstrålede så megen pessimisme, at det på konservativ foranledning førte til den intet-sigende folketingsbeslutning 19. januar om forsvaret af Danmark. Stauning fortsatte til sin død i maj 1942 med at være en afholdt statsminister, og hans begravelse blev en af besættelsestidens store nationale manifestationer.

(Foto af Stauning (t.h.) sammen med P. Munch, måske 9. april 1940, fra Frihedsmuseets billedarkiv)

af den konservative John Christmas Møllers oprindelige forslag og indføje det tvetydige "om fornødent" havde Stauning og Munch sikret sig, at den ikke bandt regeringen til nogle forsvarspolitiske ændringer, men erklæringen som sådan var dog en indrømmelse til de Konservative.²⁸ Den skabte da også grobund for den udbredte forestilling, at Danmark havde et eksistensforsvar, der skulle kæmpe i tilfælde af et overfald som det tyske den 9. april. Derfor blev udtalelsen også en væsentlig faktor i den efterfølgende ansvar-skyld-debat, hvorom bl.a. den parlamentariske kommissions fyldige afhøringer vidner.²⁹ Forløbet bekræfter derfor endnu engang, hvorledes regeringen prioriterede den indenrigspolitiske ro meget højt som middel i sikkerhedspolitikken – også selvom det måtte medføre urealistiske forventninger i oppositionen, i de militære værn og i befolkningen.

I øvrigt var også Munchs nytårstale præget af samme pessimisme, om end mere neddæmpet: "Den Utryghed, der tynger ogsaa paa vort Folk er stærkt skærpet ved Krigen i Finland. Ulykkerne er rykket os nærmere derved, at Krigens første Udvidelse er sket i Norden. ... Indtil nu er intet Tegn paa Fredsmuligheder til at øjne. Det gamle Aar gaar ud uden Tegn paa Lysning."³⁰

Vinterkrigen ændrede med andre ord dramatisk på regeringens opfattelse af de sikkerhedspolitiske trusler. Den i forbindelse med stormagtskrigens udbrud ganske optimistiske vurdering spores der ikke mange rester af. I stedet bar især de første par uger af krigen i Finland præg af stor usikkerhed om Sovjetunionens intentioner i forhold til hele Norden, om hvor langt russerne ville gå mod Sverige og Norge, om graden af det tysk-russiske samarbejde og de konsekvenser, det ville få for Danmark. Men efterhånden viste begivenhederne, at russerne ikke var så frygtindgydende endda, og at Finland evnede at stå imod det russiske pres. Til gengæld dukkede nye perspektiver op, der i lige så høj grad vakte bekymring i København.

²⁸ Emnet er behandlet af Viggo Sjøqvist, In: *Hilsen til Hæstrup*, 1969 s. 206-231.

²⁹ Den parlamentariske kommission, bd. 1, stenografiske referater fra afhøringerne af bl.a. Rechnitzer spalte 150-153, Gørtz sp. 478, Munch sp. 581-588, og Alsing Andersen sp. 627-629.

³⁰ Manuskriptet til talen findes i RA, P. Munchs privatarkiv, pk. 34.

1940 – fokus skifter

Før nytår kom de første oplysninger fra London om en vis engelsk interesse for at hjælpe Finland.³¹ I takt med stormagternes øgede interesse for Nordkalotten blev nye trusselsperspektiver altdominerende: Det taktiske, der således for første gang (bortset fra kortvarigt i begyndelsen af krigen) blev højaktuelt, og det økonomiske. Risikoen for krigsførelse tæt på Danmark øgede risikoen for, at Danmark skulle blive inddraget på den ene eller anden måde. Samtidig forsvandt truslen fra Sovjetunionen ud af de danske aktørers optik stort set lige så hurtigt, som den var kommet. I stedet blev truslerne fra England og Tyskland de altdominerende. Fra England (og Frankrig) frygtede regeringen, at interessen for at komme finnerne til hjælp, få skabt en anden front mod Tyskland og afskære tyskernes malmforsyninger skulle føre til krænkelse af især Norges neutralitet, men derigennem også af Danmarks. Reventlow var som omtalt allerede fra slutningen af december 1939 opmærksom på begivenhederne i Finland og berettede igennem hele vinteren om forskellige engelske/allierede planer for at hjælpe Finland, genere malmtransporten og evt. tvinge de nordiske lande til at vælge (allieret) side. Ligeledes citerede han mange britiske politikere og embedsmænds opfattelser af, at Tyskland var i nært samarbejde med Sovjetunionen og forberedte aktioner mod nord.³² Samtidig fik Munch af Reventlow også informationer om, at Danmark ikke var en del af engelsk interessesfære, men tværtimod fra Londons synspunkt helt var underlagt tyske interesser. Den berømte tale i publicistklubben, hvor Churchill ikke ville påtage sig at garantere Danmark, der ikke havde en "Grav over hvilken de kan fodre Tigeren", var et eksempel, men Reventlow gav i sine indberetninger flere.³³ I forhold til tyskerne frygtede man (lidt mindre konkret, som det vil fremgå) for, hvad Hitler kunne finde på som modsvar på ovennævnte, især hvis de svenske malminer skulle falde i allierede hænder.

Men der herskede i København generelt en betydelig større usikkerhed omkring Tysklands intentioner. Det kan meget vel tænkes, at årsagen hertil skal findes hos den danske gesandt i Berlin, Zahle. For igennem hele peri-

³¹ RA, Politiske depecher fra London, 1939, no. CXI fra 29/12.

³² RA, politiske depecher fra London, 1940; bl.a. no. I, V, VI, XII, XV, XVI, XIX og XXI fra 4/1, 10/1, 16/1, 22/1, 3/2, 5/2, 15/2 og 17/2 og andre. Angående Tysklands planer især no. I, XVI og XXI.

³³ RA, politiske depecher fra London, 1940, no. XV og XXV, fra 3/2 og 22/2. Citatet er fra førstnævnte.

oden omkring den finsk-russiske vinterkrig skænkede han ikke denne krig megen opmærksomhed, ikke engang omkring "Altmark"-affæren i februar, hvor han blot konstaterede, at omtalen af Danmark var sparsom, men positiv.³⁴ I stedet vendte han gentagne gange tilbage til et helt andet emne: Mulighederne for en kommende tysk vestfrontsoffensiv. Denne, mente han, ville finde sted i forbindelse med et storstilet luftangreb på England. Det er af pladshensyn umuligt at citere alle de indberetninger, hvori han beskæftigede sig med dette emne. Derfor blot nogle få eksempler: Allerede den 28. oktober skrev han: "Hvis der virkelig er Planer oppe om et Hovedangreb ved Vestfronten fra tysk Side i Løbet af indeværende Aar, kan et saadant af Hensyn til de klimatiske Forhold vel ikke opsættes ret længe"; i januar skrev han, at en mulig dato for en "tysk Offensiv paa Vestfronten" ville være 8. februar, og i marts hed det: "Rygterne om Storoffensiven har atter taget Fart ... om Angrebet for 8. Gang afblæses, vil Tiden vise. Offensiven skulde vel finde Sted med en hidtil uset Anvendelse af Flyvevaabnet, men først efter Fremstød mod den hollandske Nordsøkyst".³⁵ Om forholdet i Norden skrev Zahle blot ganske kortfattet den 17. januar, at hvis "England paatænker paa norsk Søterritorium at angribe de tyske Malmskibe – eventuelt under norsk eller tysk Konvoj – forekommer det mig her at være et Fareelement, som maaske er det i Øjeblikket stærkeste".³⁶

Problematikken i forhold til stormagterne var altså klar ifølge de informationer, Munch havde til rådighed fra London og Berlin. De allierede kunne være på vej til at ofre Danmark ved en aktion imod Norden, der ville krænke de neutrale landes rettigheder og gøre Danmark til en frontzone med øget risiko for egentlig krigsførelse på dansk territorium. Derimod var Tyskland primært interesseret i at gennemføre et

³⁴ RA, politiske depecher fra Berlin, no. XIII fra 20/2-1940. Marineattachéen i Berlin, Kjølens, sendte d. 21/2-1940 ligeledes en beretning hjem til marineministeriet, hvori han konstaterede, at episoden havde vakt stor opmærksomhed i aviserne, men at den skarpe tone hurtigt fortog sig. Han rettede en forespørgsel til Seekriegsleitung for at høre, om der ville være tale om en ændret tysk politik, f.eks. i form af en uindskrænket ubådskrigsførelse. Svaret var, at man ville fortsætte efter hidtil fulgte retningslinjer og altså ikke ændre politik. Dog undrede man sig over den norske marines optræden. Den burde have forsøgt at gøre noget, "om ikke andet for i alle Fald at markere et Forsvar af det norske Territorium", som Kjølens citerede en tysk officer for at have sagt. Rapporten findes i RA, UM, 10. H. 35c, Indberetning M.L. no. 20.

³⁵ RA, Politiske depecher fra Berlin, 1939, bl.a. no. LXXV, LXXIX, LXXX, LXXXIII og LXXXVI fra 28/10, 18/11, 23/11, 9/12 og 20/12. Fra 1940, bl.a. no. IV, VI, VII, VIII, X, XI, XIII, XV, XVII, XVIII og XIX fra 19/1, 27/1, 30/1, 31/1, 7/2, 14/2, 20/2, 2/3, 9/3, 13/3 og 15/3. Citaterne er fra no. LXV i 1939 og no. VI og XVII fra 1940.

³⁶ RA, politiske depecher fra Berlin, 1940 no. II fra den 17. januar.

angreb vestover og ville først udgøre en fare, hvis de allierede overskred grænserne for, hvad Tyskland kunne acceptere i forhold til Nordens neutralitet.

Dette perspektiv kom især til udtryk i en situation i midten af januar. Efter sænkning af bl.a. to engelske skibe ud for Norges vestkyst meddelte briterne den 6. januar, at de nu ville se sig nødsaget til at foretage aktioner på norsk territorialfarvand – hvad der tolkedes som et forsøg på at foretage aktioner mod malmtransporterne.³⁷ Dette foruroligede Munch så meget, at han den 16. januar udfærdigede et telegram til Reventlow og bad ham erklære overfor den engelske regering, at Danmark var dybt foruroliget over konsekvenserne af en eventuel aktion mod Norge. Telegrammet indeholdt bl.a. følgende udsagn med Munchs gennemstregninger:

~~"Med Kendskab Tysklands Reaktioner maa meget befrygtes at saadan Krænkelser neutral Stats elementære Suverænitet kan medføre tyske Modforholdsregler ogsaa overfor Danmark og maaske endda videregaaende hvorved ikke blot vor neutrale Stilling og Handel med England og Oversø kan blive stærk truet med deraffølgende forøget Afhængighed af Tyskland, men tillige risikere etablering tyske militære Positioner der formentlig langt opvejer den eventuelle Værdi af paatænkte engelske Aktion".~~³⁸

Telegrammet blev dog ikke afsendt, da udenrigsministeriet samme dag fik besked om, at England havde afblæst aktionen, men det indeholder en række meget sigende udsagn, foruden at det i sig selv vidner om, hvorledes Munch anså det at protestere som et vigtigt udenrigspolitisk våben.

Rettelserne, som Munch foretog, må vi tolke som hans forsøg på at undgå ethvert tilløb til, at England skulle kunne opfatte det som om, Danmark gik Tysklands ærinde og på anden måde var afhængig af tyskerne, jf. også synspunkterne i forbindelse med mincudlægningen i november 1939. Det er endvidere værd at bemærke, at hele Munchs argumentation drejede sig om konsekvenserne i forhold til Tyskland. Syns-

³⁷ RA, UM 3. E. 92, referat af møde i Nævnet 18/1-1940. Det fremgår, at det også var nordmændenes opfattelse af et brev fra udenrigsminister Koht til Munch d. 19. januar (som var den første gang nordmændene orienterede Danmark), RA, UM 99 F 3/19, 4; i Munchs efterladte papirer i ministeriet.

Munch blev i stedet orienteret via gesandtskabet i Sverige. Sverige fik en lignende, men dog noget svækket note fra England. RA, UM 10. H. 35b; indberetning nr. IV, fra 9/1-1940.

³⁸ RA, UM 10. H. 35b, Koncept til chifffertelegram til London fra 16/1-1940. Orig. gennemstregning.

Eduard Reventlow (1883-1963), ansat i udenrigstjenesten i 1909, hvor han i 1922 blev direktør for ministeriet. Denne post havde han til 1932, hvor han på eget ønske fik gesandtposten i Stockholm. 1. januar 1938 overtog han posten i London, hvor han kom til at sidde indtil 1953. I denne stormfulde periode i Danmarks udenrigspolitiske historie spillede han således en væsentlig rolle. Indtil besættelsen bidrog han til, at den danske regering fik et ganske godt indtryk af de engelske overvejelser vedrørende Danmark. Vinterkrigens udbrud betød, at Norden kom i de allieredes søgelys, hvilket også Reventlows indberetninger afspejlede. Dette var med til at give regeringen det indtryk, at det først og fremmest var Vestmagterne, der var interesserede i at inddrage Norden i krigen, hvilket bl.a. fremgår af den protest, som P. Munch var tæt på at sende til den engelske regering i januar 1940.

Efter det tyske angreb afviste Reventlow at følge gesandten i USA, Henrik Kauffmanns, brud med den danske regering og samarbejdspolitikken. Dette skete først efter undertegnelsen af Antikominternpagten i slutningen af 1941. Som følge heraf fratrådte han officielt sin stilling, men fortsatte i London som anerkendt af den engelske regering og arbejdede loyalt overfor den danske regering. Han udviklede sig dog samtidig til at være et vigtigt midtpunkt for de forskellige danske, uafhængige grupperinger i de allierede lande, hvorfor han stort set uden sværdslag kunne genudnævnes efter krigen. Han udgav i 1956 sine erindringer.

(Foto af Reventlow i London, fra Frihedsmuseets billedarkiv).

punktet var i øvrigt i overensstemmelse med Zahles indberetning fra den 17. januar som citeret ovenfor – på trods af, at udenrigsministeriet først modtog depechen den 19., hvilket endnu engang understreger hvorledes Zahle og Munch ofte så ens på Danmarks stilling. Ifølge Munchs udkast var det tilsyneladende ikke fra engelsk side, der var noget at frygte i denne sammenhæng. Men telegrammet var stilet til den engelske regering og argumenter for en given politik. Der ville derfor næppe være idé i at lade en frygt for engelske hensigter komme til udtryk. Tværtimod gjorde telegrammet opmærksom på, hvordan de evt. engelske aktioner kunne få konsekvenser for Danmarks neutralitet og handel med England og dermed skade England selv!

Derfor er det, man især skal hæfte sig ved, Munchs opmærksomhed på to trusselsperspektiver: Muligheden af, at Danmarks handel over Nordsøen skulle blive ramt og risikoen for etableringen af militære positioner. Det er, for at begynde med sidstnævnte, første gang, vi er stødt på et så direkte tegn på, at Munch anså Danmark som militært truet. Viggø Sjøqvist tillægger i sin bog om Besættelsen 1940 dette ikke-afsendte telegram afgørende værdi som vidnesbyrd om, at Munch i april 1940 havde samlet tilstrækkelig viden om, at tyskerne “i forbindelse med et stort anlagt fremstød ville kræve baser på *dansk territorium*”.³⁹ Spørgsmålet er dog, om der helt er belæg for denne påstand. For det første skrev Munch jo, at der var tale om reaktioner på allierede aktioner, hvor Sjøqvist her udelukkende gør det til et spørgsmål om tyske fremstød. Dernæst blander Sjøqvist det sammen med Rechnitzers redegørelse fra 1938, der analyserede tyske strategiske interesser i Danmark med udgangspunkt i Wegeners ideer, et trusselsperspektiv, såvel Rechnitzer som Munch jo afviste pga. den tyske flådes manglende evner til at matche den engelske. Munchs uro i januar drejede sig ikke om, at tyskerne pludselig ville foretage fremstød for at komme ud i Atlanterhavet, men om, at de ikke ville tolerere engelske fremstød, og at Danmark på denne måde kunne blive frontzone. De eventuelle positioner, der skulle etableres på dansk territorium, ville da heller ikke dreje sig om offensivt strategisk betingede baser, men om områder til brug dels for kampen om Norden, dels for et forsvar mod videre allieret fremrykning. Netop det faktum, at telegrammet ikke blev afsendt, da englænderne afblæste aktionen, vidner om, hvorledes Munch opfattede truslen imod den nordiske neutralitet og dermed imod Danmark som kommende fra engelsk side.

³⁹ Sjøqvist, 1978 s. 61, orig. fremhævning. Se også sst. s. 33-37.

Det andet element i telegrammet – frygten for den danske udenrigshandel – var nok det mest aktuelle af de to. Telegrammet kan dermed føjes til rækken af eksempler på brugen af det handelspolitiske aspekt. Det var for Munch en del af truslen imod Danmark, hvis det engelske marked ikke kunne beholdes. I så fald ville han jo også miste sit gode argument overfor Tyskland, at dansk eksport til Tyskland var afhængig af den oversøiske handel og dermed af dansk neutralitet. Samtidig kan telegrammet ses som et forsøg på at overbevise englænderne om, at de ikke kunne klare sig uden de danske fødevarer og derfor hellere måtte undlade at blande det neutrale Norden ind i stormagtskonflikten.

Problemet (der altså både havde sikkerhedspolitiske og økonomiske sider, som næppe helt lader sig adskille) spillede en stor rolle i den kommende tid. I løbet af efteråret og vinteren var flere danske skibe blevet opbragt, torpederet eller sænket pga. miner. I løbet af januar og februar intensiveredes denne del af krigsførelsen, hvilket bl.a. kom til udtryk i det usendte telegram, men også i et nyt initiativ, Munch tog. Han opfordrede den 28. januar sine nordiske kolleger til endnu en fredsappel, som især den nye svenske udenrigsminister, Christian Günther, var positiv overfor. Koht var derimod mere forbeholden.⁴⁰ På det dertil indkaldte udenrigsministermøde den 25. februar i København drøftede udenrigsministrene forslaget nærmere. I mellemtiden havde Munch dog fået negative svar på sine forespørgsler hos de engelske, tyske og franske gesandter, og tonen fra ikke mindst engelsk side var blevet endnu hårdere, også over for de neutrale lande.⁴¹ Derfor besluttedes det på mødet i København ikke at forfølge spørgsmålet yderligere.⁴² Munch havde imidlertid igen vist sig villig til at forsøge at skabe en mægling.

Det kan også hænge sammen med de informationer, han fik fra Moskva. Gesandten dér, L.B. Bolt-Jørgensen, skrev mange gange, at Finland for at opnå fred måtte gå via Berlin, at der var visse muligheder for, at både Tyskland og Sovjetunionen var interesseret i at skabe fred i det nordlige Europa, og at alternativet hertil ville være en engelsk/fransk indgriben, der kunne involvere resten af Norden. Således skrev Bolt-Jørgensen allerede

⁴⁰ Svarbrevene fra Günther og Koht fra d. 3/2-1940 med omtale af Munchs forslag, findes i Munchs efterladte papirer i udenrigsministeriet, RA, UM 99 F 3/19, 4.

⁴¹ Sjøqvist, 1966 s. 348. De engelske verbaludfald stod især Churchill for, bl.a. med opfordringen til de neutrale lande om at slutte sig til de allierede, RA, politiske depecher, 1940; no. XII fra 22/1.

⁴² RA, UM ad 5. F. 89; referat af nordisk udenrigsministermøde i København 25/2-1940.

den 3. januar og gjorde opmærksom på, at den fortsatte finske modstand ville gøre Berlin og Moskva mere lydhøre overfor et mæglingssinitiativ, "og jeg tillader mig derfor at mene, at Kontakten med Berlin i dette Spørgsmaal bør opretholdes".⁴³ Den 4. februar gentog han, at det var nødvendigt at få tyskerne med, men at det burde ske fra Danmark via Auswärtiges Amt. "Hvad i øvrigt Mæglingsspørgsmaalet angaar, da synes det, efter de mig kommuniserede politiske Beretninger, at vinde i Aktualitet".⁴⁴ Ikke mindst pointeringen af, at konflikten kunne involvere de allierede, kan være en vigtig del af baggrunden for det genoptagne mæglingforsøg, jf. situationen omkring telegrammet i januar. Men i slutningen af februar, dvs. samtidig med, at forsøget blev opgivet af P. Munch, resignerede Bolt-Jørgensen og skrev, at med den ændrede situation i Finland var øjeblikket for et aktivt mæglingforsøg forpasset.⁴⁵ I stedet måtte finnerne underkaste sig Sovjets meget hårde fredsforhold den 12. marts.

Spørgsmålet om chancerne for at kunne opretholde sejladsen på Nordsøen fortsatte med at optage regeringen, og på de efterfølgende møder var dette det centrale tema i den udenrigspolitiske diskussion – i modsætning til spørgsmålet om frygten for tyske aktioner imod Danmark. Således omtalte Munch på mødet i Nævnet den 18. januar (hvor han omtalte den engelske henvendelse til Norge) slet ikke denne sidstnævnte risiko. Det viser naturligvis også, at historikeren ikke kan afvise en konkret trusselsperceptions tilstedeværelse, blot fordi den ikke blev omtalt i kilderne. Ligeledes afspejler det, at Munch var meget opmærksom på ikke at skabe unødigt uro eller give indtryk af, at der var tale om en situation, oppositionen kunne udnytte til at kræve militære foranstaltninger – og at han af og til godt kunne skabe en "villet" optimisme, der muligvis ikke var så klippefast.

I stedet koncentrerede han sig altså om risikoen for, "at Tyskerne vil gribe til Modforanstaltninger, som kan komme til at genere vor Landbrugseksport".⁴⁶ Det blev dette problem, der primært optog regeringen og udenrigsministeren i den efterfølgende periode: At tyskerne og englænderne ved deres opmærksomhed på Norden, handelskrigen og mulige forsøg

på at bremse malmtransporten, kunne afskære Danmarks forbindelser til søs. I de næste møder i Nævnet og på mødet i København med de nordiske kolleger kredsede Munch om denne problemstilling og mulige løsningsmodeller.⁴⁷ Forskellige forslag, såsom at protestere til de krigsførende, anmode om forhandlinger, det allerede omtalte forsøg på en fredsappel, påmaling af særlige kendetegn på danske skibe og konvojsejls fra Bergen, blev alle diskuteret, men lige meget hjalp det. Danske søfolk, skibe og værdier gik vedblivende tabt. Når man alligevel kredsede så meget om dette emne fremfor frygten for en tysk besættelse af dele af landet, hvis englænderne aktionerede i Skandinavien, skyldtes det flere forhold. Først og fremmest var udenrigshandlen et konkret her-og-nu problem, hvor en tysk okkupation var en mulig risiko, som Munch trods alt i telegrammet havde placeret som en yderste konsekvens. Dernæst var der som omtalt hensynet til opinionen, og endelig er der ikke tvivl om, at Munch følte, at der i denne sag trods alt var forskellige handlingsalternativer, jf. de omtalte forslag og diskussioner. Som omtalt tidligere troede han ikke på, at man kunne gøre noget som helst, hvis en stormagt ville sikre sig positioner i Danmark. Der var derfor ikke grund til at ofre så meget tid og energi på dette spørgsmål, som han reelt ikke havde indflydelse på. Så var det unægteligt mere oplagt at beskæftige sig med den meget aktuelle og mærkbart hensynsløse søkrig, hvor han dog kunne forsøge at påvirke begivenhederne.

I enkelte tilfælde kunne Munch dog ikke undgå at komme ind på, om Danmark ville blive besat. Således gav han i Nævnet den 28. februar udtryk for, at man reelt ikke kunne ane, hvad der ville ske, og at det hele stod hen til Hitlers beslutning. Endnu mere klart måtte han erkende den 8. marts, at selv om han ikke selv troede, "at Tyskerne vilde gaa ind i Danmark", kunne ingen reelt vide det.⁴⁸

Disse ytringer fandt imidlertid også sted efter en yderligere tilspidsning af situationen, nemlig "Altmark"-affæren den 17. februar (se ovenfor, side 107). Den blev omtalt konkret i Nævnet den 23. og 28. februar. Det er bemærkelsesværdigt, at Munch ikke beskæftigede sig med, om Danmarks situation hermed var ændret, hvad der næppe kan tolkes som andet end Munchs almindelige beroligelsespolitik for at undgå yderligere forsvars-

⁴³ RA, UM 6. G. 97, fortroligt brev til afdelingschef Bent Falkenstjerne, der d. 10. svarede positivt, "at Deres Saakorn ikke er faldet paa Klippegrund". Dette brev findes også i denne journal og er et tegn på, at gesandens ord blev hørt i Danmark.

⁴⁴ RA, UM 6. G. 97, politisk depeche fra Moskva, nr. III fra 4/2-1940. I samme journal findes andre eksempler, såsom et chiffrerogram fra 10/1 og et brev fra 3/2-1940.

⁴⁵ RA, UM 6. G. 97, Fortroligt brev fra 19/2-1940 til Nils Svenningsen, der 1/2 havde afløst Falkenstjerne som afdelingschef.

⁴⁶ RA, UM 3 E.92; referat af møde i Nævnet d. 18/1-1940.

⁴⁷ RA, UM 3 E.92 referat af møder i Nævnet, bl.a. d. 9/2, 16/2 og 28/2 og RA, UM ad 5. F. 89; referat af nordisk udenrigsministermøde i København 25/2-1940.

⁴⁸ RA, UM, ad 3.E. 92, lb. nr. 8; referater af møder i Nævnet 28/2 og 8/3-1940.

og sikkerhedspolitiske diskussioner. I stedet fokuserede han på spørgsmålet om, hvorvidt det var fornuftigt eller ej, at nordmændene ikke havde grebet ind. Han anerkendte, at Norge ifølge Folkeretten havde pligt til at gribe ind, men "i dette Tilfælde vil man kunne sige, at en Indgriben paa Forhaand havde været formaalsløs, saaledes at Tyskland ikke kan have Grund til at bebrejde Norge noget".⁴⁹ Afgørende for Munch var, at neutralitetsforpligtelser ikke krævede militær aktion, hvis denne hverken kunne gøre fra eller til. Det var således et klart signal om opbakning til Norge, der straks protesterede til England, men også om, at Vestmagterne ikke skulle stille krav til danske foranstaltninger. Dermed sagde Munch også, at det ikke var evnen til for enhver pris at vise sin forsvarsvilje, der betød noget for andre landes tillid til dansk neutralitet. Dette var en holdning, der var helt i modstrid med Rechnitzers, som det vil fremgå, men også med det, Munch selv havde givet udtryk for under de britiske overflyvninger i starten af september (se side 92f). Her havde han skelnet mellem tilsigtede og utilsigtede taktiske krænkelser af neutralitet, og om de førstnævnte udtalt, at man måtte reagere med alle midler. Dette gjaldt tilsyneladende kun, hvis der eksisterede en reel chance for at kunne forhindre den, og hvis ikke dette var tilfældet, ville *protesten* være et fuldgyldigt middel på linje med neutralitetsforsvaret. Det er værd at have i erindring i vurderingen af regeringens beslutning om at indstille kampen og blot protestere den 9. april.

Til gengæld kommenterede udenrigsministeren atter de mulige konsekvenser af en intensiveret søkrigsførsel, og gentog, at englænderne ville gå målrettet efter malmtransporterne. Tyskernes reaktion herpå ville være svær at forudsige, men Munch udtalte (i endnu et forsøg på "villet" optimisme?), at de måske ville undgå at give England anledning til at angribe disse transportere.⁵⁰ Det var ved denne lejlighed, han "afslørede" sin ovenfor citerede usikkerhed m.h.t. Hitlers planer.

Tilsyneladende ændrede "Altmark"-affæren ikke ved regeringens trusselsopfattelse, men den øgede usikkerheden og accentuerede de neutrale landes voksende problemer med at holde sig ude af konflikten, ikke mindst med militære midler.

Hovedindtrykket er derfor, at regeringen ikke vidste, hvad der ville ske, men at Danmarks stilling med stormagternes interesseforskydning mod nord var blevet meget mere udsat. Det informationsmateriale, beslutnings-

tagerne havde til rådighed fra hovedmodstanderne i storkonflikten, gav et meget diffust billede. Fra London pegede al opmærksomhed mod nord, mens Berlin fokuserede mod vest. Når Hans Branner i sin bog om den 9. april kan hævde, at regeringen i løbet af vinteren og foråret "havde modtaget nye underretninger, der klart pegede på en øget militær trussel fra tysk side mod Skandinavien", synes det ikke sandsynliggjort. Hovedkilden, Zahle, havde i al fald ikke leveret dem, og en del af Branners materiale består da også af indberetninger fra det svenske gesandtskab i Berlin til Stockholm!⁵¹

Denne informationsbaggrund gør samtidig Munchs overvejelser og usikkerhed mere forståelig. Når han trods alt fastholdt sin manglende tro på, at tyskerne ville gå imod Danmark, skyldtes det bl.a. det indtryk, Zahle havde givet ham af, at Berlin kun arbejdede med vestfrontsplaner – og derfor eksempelvis ikke ville give englænderne anledning til et angreb på malmen. Derfra er der ikke langt til at udlede, at Nordens (og Danmarks) skæbne i høj grad afhang af, hvad England kunne finde på, og at Tyskland kun ville reagere, hvis England ville agere med aktioner imod Norge (eksempelvis minering) eller Sverige (imod malmen). På den baggrund kan Munchs støtte til den norske protest overfor neutralitetskrænkelsen ved "Altmark"-affæren også forstås. Det var en logisk følge af det ikke-afsendte protesttelegram til London i januar. Munch frygtede ikke (og havde heller ikke oplysninger, der kunne pege i retning af) et tysk storangreb imod Danmark/Norden, men han var alvorligt bekymret for konsekvenserne af Englands stadig stigende interesse i Norden. Derfor også den almindelige lettelse over Moskvafreden den 12. marts, trods de barske betingelser for finnerne.

Chefskifte i generalkommandoen

I hærens ledelse skete der næsten samtidig med det russiske angreb en personudskiftning, idet With gik på pension og blev afløst af W. W. Prior. Denne havde allerede i november gjort forsvarsministeren opmærksom på de store mangler i forsvaret, der efter hans mening var. Først og fremmest ville han forøge beredskabsstyrken betragteligt "navnlig af Hensyn til Udlandets Vurdering af vor militære Evne og Villie til at varetage vore

⁴⁹ RA, UM, 3. E. 92; referat af møde i Nævnet 23/2-1040.

⁵⁰ RA, UM, ad 3. E. 92, lb. nr. 8; referat af møde i Nævnet 28/2-1940.

⁵¹ Branner, 1987 s. 161ff. Citatet er fra side 165. Ang. de svenske indberetninger konstaterer han da også s. 174f, at der herskede betydelige kommunikationshuller i det nordiske samarbejde, og at informationsudvekslingen havde ringe intensitet. Det modsiger unægteligt hans påstand.

Pligter som neutrale”, idet der ellers ville være tale om “Styrker som af udlandet ikke vil blive opfattet som en saadan militær Anstrengelse, at den kan give Tryghed for vor Evne til at værge Neutraliteten.”⁵² Han tillagde med andre ord udlandets vurdering af det danske forsvars evner afgørende betydning og lagde sig i sin argumentation for et stærkere forsvar således tæt på sin forgængers. Prior havde imidlertid tidligere været chef for Sjællandske Division, hvad der kom til udtryk allerede kort efter hans tiltrædelse. With havde, som omtalt under kraftig påvirkning fra Gørtz, agiteret for en ligelig fordeling af tropperne mellem landsdelene, men ved årsskiftet forsøgte Prior at ændre dette, således at hovedvægten blev lagt på Sjælland. Historikeren Ole Isgaard Olsen mener, at dette skyldtes, at Prior opfattede Sjælland som mest interessant for stormagterne.⁵³ At Prior skulle mene dette i den konkrete situation, er der dog ikke meget, der tyder på. Det er muligt, at han havde denne opfattelse som strategisk grundpræmis, men hærledelsens handlinger de følgende måneder afspejlede, at hovedvægten fortsat var lagt i forberedelser til at imødegå et tysk angreb imod Jylland. Derfor må der snarere være tale om, at Prior forsøgte at dreje hele regeringens forsvarspolitik i retning af et eksistensforsvar – som bekendt argumenterede Prior som den eneste om morgenen den 9. april også for en fortsættelse af kampen mod tyskerne på Sjælland (se side 174).

I den følgende tid støder vi på en del eksempler på, at hæren opfattede Jylland som det område, der var mest udsat for en konkret trussel. Den 21. december skrev Generalkommandoen således til krigsministeriet for at iværksætte etablering af en række forstærkninger af feltbefæstninger, hovedsageligt i Sønderjylland omkring Haderslev-Gram og Løgumkloster-Åbenrå, da “de seneste erfaringer tyder på, at der ikke vil blive levnet nogen tid mellem de diplomatiske forhandlingers ophør og fjendtlighedernes begyndelse.”⁵⁴ Nok ville Prior gerne have ændret hele den danske forsvarsordning, men i den øjeblikkelige situation var det i Sønderjylland, der primært skulle udbygges.

Derudover kan man se, at også Prior regnede med “diplomatiske forhandlinger” inden et evt. angreb: En form for tilspidsning af situationen og et ultimatum eller en henvendelse af en eller anden art. Just som i krigsspillet i 1938 og i de forskellige, allerede omtalte henvendelser og betragtninger.

⁵² RA, FM, 5. Kontor, pk. A 214. Skrivelse no. G.O. 91/974 fra 4/11-1939.

⁵³ Isgaard Olsen, 1986 s. 112ff.

⁵⁴ Clemmesen, 1982 s. 12-11.

23. december senere meldte hærledelsen til krigsministeriet, at der i de tyske Østersø-byer samlede sig tropper og skibe, men at der i området mellem Hamburg og den danske grænse ikke var tegn på militære foranstaltninger. Det blev ved efterretningen, og hærledelsen fandt ikke anledning til at reagere med foranstaltninger af nogen art. Dette er først og fremmest bemærkelsesværdigt, når man sammenligner med situationen godt to uger senere. Her fik Generalkommandoen informationer om, at der fandtes betydelige tropper i bl.a. Flensborg, Husum, og Rendsborg. Uden at orientere forsvarsministeren besluttede man derfor den 8. januar 1940 at alarmere garnisonerne i Sønderjylland.⁵⁵ Det viste sig senere at bero på en misforståelse, men alarmeringen medførte opstandelse, befolkningen blev opskræmt og folk begyndte at tage penge ud af bankerne, pressen blev alarmeret etc.⁵⁶ Episoden belyser flere forhold: For det første kan vi se, at hæren var så fokuseret på det mulige angreb via Sønderjylland, at disse (ubekræftede og forkerte) rygter var nok til at man mente, at der måtte handles, før ministeren havde kunnet give sit tilsagn.⁵⁷ For det andet afslører det faktum, at når hærledelsen ikke havde reageret på oplysningerne den 23. december om flådestyrkerne ved Østersøen, skyldtes det ikke mangel på handlekraft. Derfor må det først og fremmest hænge sammen med, at hæren ikke tillagde de tyske skibe så stor betydning for Danmark, når der blot ikke var optræk til noget i forbindelse med Jylland. Begge disse kendsgerninger slår fast, at hærledelsens perception i konkrete situationer hang tæt sammen med den generelle trusselopfattelse, der tog udgangspunkt i forestillingen om et tysk angreb på Jylland. Og for det tredje må det konkluderes, at regeringen fik bekræftet sin beroligelsespolitik. Frygten for, at udsagn om direkte trusler imod Danmark og militære foranstaltninger i den anledning kunne medføre uro i befolkningen, viste sig ikke at være ubegrundet. I Nævnets næste møde rasede socialdemokraterne da også mod hærledelsen, mens Munch dog forsvarede hærens ret til en vis handlefrihed.⁵⁸

⁵⁵ Isgaard Olsen, 1986 s. 114.

⁵⁶ Svensson, 1965 s. 30f.

⁵⁷ Hvis der ikke ligefrem var tale om en provokation i forhold til regeringen og debatten i forbindelse med statsministerens nytårstale. I så fald må man dog konstatere, at provokationen trods den efterfølgende folketingserklæring fik bagslag ved at udstille generalerne som skydegale og paranoide, hvis handlinger blot medførte yderligere uro og dermed fare for landet. Episoden var da også med til at øge den i forvejen store afstand mellem regering og hærledelse. Det skal dog understreges, at der heller ikke er dokumentarisk belæg for tanken om den bevidste provokation. I forbindelse med den ophedede forsvarsdebat i januar 1940 kan tanken dog heller ikke ganske afvises.

⁵⁸ RA, UM 3. E. 92, referat af møde i Nævnet 11/1-1940, bl.a. J.P. Nielsens indlæg.

William Wain Prior (1876-1946), dansk officer. Prior blev i 1937 generalmajor og chef for Sjællandske division, indtil han i december 1939 afløste With som kommanderende general. Han agiterede for en betydelig ændring af Danmarks forsvarspolitik, ligesom han i forbindelse med udnævnelsen forsøgte at ændre hele politikken i retning af et eksistensforsvar. Den umiddelbare fare anså han dog som sin forgænger for at være en tysk strategisk interesse i Jylland, hvilket var baggrunden for, at han i januar 1940 temmelig overilet satte garnisonerne i Sønderjylland i forhøjet beredskab. Dette var med til at udbygge den afgrundsdybe forskel i politisk opfattelse, temperament og mentalitet politikerne og Prior imellem. I april 1940 tog hærledelsen tilsyneladende let på udviklingen, for så vidt at både Gørtz og Prior ikke mente, situationen var mere truende, end den hele tiden havde været, selvom Prior gentagne gange anmodede om indkaldelse af sikringsstyrken. Han havde imidlertid siden sin tiltrædelse set ulven komme så ofte, at han selv om aftenen d. 8. april kunne køre hjem for at sove! D. 9. april om morgenen advokerede han som den eneste for at føre en kamp af hensyn til nationens ære og omdømme. Under besættelsen kom han i konflikt med samarbejdspolitikken, da han ikke ville stille soldater til rådighed til bekæmpelse af engelske faldskærmssoldater. Han søgte derfor sin afsked i efteråret 1941.

(Foto af Prior fra Det Kongelige Bibliotek)

Hærens fokus på Sønderjylland kom igen til udtryk allerede den 16. januar, hvor Prior endnu engang (som følge af forsvarsdebatten?) advokerede for indkaldelse af fire årgange. Dette motiveredes ved, at der i Slesvig-Holsten befandt sig tyske tropper svarende til 1-2 divisioner, der var i stand til at gennemføre et angreb, inden Jyske Division kunne nå at mobilisere.⁵⁹

Den 2. februar mødte Prior frem for Rigsdagens 8-mandsudvalg (et underudvalg af det officielt eksisterende, men reelt hedengangne 21-mandsudvalg).⁶⁰ Det skulle nu primært tage stilling til de mulige ekstraordinære forsvarsbevillinger, der efter folketingserklæringen den 19. januar var foreslået af Alsing Andersen til anskaffelser. På mødet gentog Prior, at Sjælland var stedet, hvor der var de bedste *betingelser* for et forsvar, hvorfor man burde opstille de fleste tropper her (i dette udsagn ligger implicit: Til at føre et eksistensforsvar – ellers måtte begrundelsen være, hvor der var mest *brug* for dem), og at han gerne ville have anlagt nogle spærrestillinger i Sønderjylland. Derudover ønskede han mere materiel, flere tropper og uddannelse af folk til overvågning og til luftforsvar. Der lå i Priors udsagn det forhold, at han gerne så hele Danmarks forsvarspolitik omlagt, men derudover var der ingen ændring i forhold til det, hærledelsen havde fremført siden 1938.

I begyndelsen af marts understregedes dette igen, da Generalkommandoen foreslog at sammendrage størstedelen af den jyske styrke i Sønderjylland fra midten af april.⁶¹ Nok var Prior tilhænger af et forsvar, der var baseret på en førsteprioritering af Sjælland, hvilket var helt i modstrid med det synspunkt, Gørtz forfægtede, men den mest truede del af Danmarks territorium i øjeblikket var også ifølge Prior Jylland.

Rechnitzers standpunkter

Den 8. februar var det viceadmiral Rechnitzers tur til at møde for 8-mandsudvalget. Til det formål udarbejdede han en ny redegørelse, dateret

⁵⁹ Clemmesen, 1982 kap. 12, s. 14. Denne skrivelse omtales endv. i Oversigt over Generalkommandoens skrivelser vedr. hærens beredskab 1939-1940, RA, FM, pk. A, 205.

⁶⁰ Der findes ikke noget referat af disse møder, hvorfor det følgende stammer fra Svensson, 1965 s. 32ff og la Cour, 1949, s. 250f. Hvor de har deres oplysninger fra, fremgår desværre ikke, men da de er nogenlunde enslydende (det kan dog skyldes, at Bjørn Svensson har sine oplysninger fra la Cour) og i øvrigt i overensstemmelse med analysens generelle resultater, har jeg fæstet lid til dem.

⁶¹ Clemmesen, 1982 kap. 13, s. 2.

den 5. februar 1940.⁶² I denne gentog han i store træk sine argumenter fra den store redegørelse i 1938 og fra indberetningen efter Berlinturen i 1939. Således mente han fortsat, at en besættelse af Sjælland og København kun kunne finde sted, hvis søværnet var besejret, og at man derfor burde satse på flåden i stedet for på hæren. Derudover påpegede han vigtigheden af, at Danmark ved et alvorligt angreb imødegik et sådant med alle midler. "På forhånd at give op eller indskrænke sig til protest, ville efter hele den nugældende verdensopinion kunne medføre de alleralvorligste følger for vort lands beståen som selvstændig stat ud i fremtiden". Dette har Viggo Sjøqvist tolket som en tilslutning til eksistensforsvaret, men det er der nu ikke belæg for.⁶³ Først og fremmest argumenterede Rechnitzer for, at det var omverdenens *opfattelse* af begivenhederne, der var det afgørende. Men det er ikke det samme som et eksistensforsvar, der i al fald i princippet opererer med muligheden for hjælp fra en allieret eller et så stærkt (land)forsvar, at man reelt kunne stå imod et angreb fra en stormagt. Det var ikke det, Rechnitzer gik ind for. I al fald stillede han ikke store krav på mødet den 8. februar. Han ønskede ikke at øge flådens styrke, men først og fremmest at iværksætte et skibsbygningsprogram til udskiftning af materiellet, som under den af regeringen krævede vagttjeneste blev udsat for betydelig slitage. Og at marinechefen lagde stor vægt på vagtberedskabet og vigtigheden af uanset modstandens karakter altid at forsøge at forsvare sig overfor neutralitetskrænkelser, vil det følgende med al tydelighed vise.

Som omtalt i forrige kapitel er Rechnitzers dagbog en glimrende kilde til hans opfattelse og forståelse af forskellige situationer. Samtidig giver flådens konkrete foranstaltninger i løbet af vinteren 1939-1940 et udmærket billede af, hvilke situationer han orienterede sig efter og tillagde betydning.

I perioden op til og umiddelbart efter det russiske angreb på Finland delte Rechnitzer stort set regeringens opfattelse af Sovjetunionen og dets forhold til Tyskland. Således skrev han den 7. december, at "Tyskland har givet Sovjet frie Hænder i Finland", og allerede i oktober havde han udarbejdet en note til forsvarsministeren, hvori han advarede om de mulige

⁶² Ang. mødet i udvalget støtter jeg mig igen til la Cour, 1949 s. 206f. Rechnitzer omtalte også mødet i sin dagbog, RA, Rechnitzers privatarkiv, for 8/2-1940. Redegørelsen har, til dels på grund af Sjøqvists mangelfulde kildehenvisning, ikke kunnet lokaliseres, så jeg støtter mig til dennes referat, 1966, s. 350f. Det er stort set i overensstemmelse med, hvad Rechnitzer selv noterede i dagbogen om mødet.

⁶³ Sjøqvist, 1966 s. 350.

russiske ambitioner i retning af at gå mod vest i Skandinavien.⁶⁴ Men det er nu især to synspunkter i hans optegnelser under krigen, der vækker opmærksomhed. Det første er, at Rechnitzer, som vi allerede så i forrige kapitel, hæftede sig meget ved det vigtige i at have et upåklageligt og venskabeligt forhold til Tyskland. Derfor tog han eksempelvis afstand fra at yde støtte til Finland i form af leverancer af bl.a. ammunition (16/12-1939), han kritiserede hærens alarmering i Sønderjylland den 8. januar, der kun var egnet til at "ødelægge vort Forhold til Tyskland" (8/1-1940), og han afviste tanken om konvojsejlds, der "ganske og aldeles vilde kompromitere Forholdet til Tyskland med deraf følgende Konsekvenser" (17/2-1940). Rechnitzer delte med andre ord også her regeringens opfattelse af, at det var afgørende at holde sig gode venner med Tyskland.

Derimod skiltes vandene i vurderingen af "Altmark"-affæren, der således er det andet interessante synspunkt i denne sammenhæng. For her noterede Rechnitzer den 17. februar: "Kun sørgeligt, at de 2 norske Torpedobaade, hvor underlegne de end har været, ikke har søgt at gøre Modstand, saaledes som de burde have gjort det", og dagen efter: "Bedrøveligt er det kun, at de norske Torpedobaade selv om de var smaa ikke gik i Aktion". Rechnitzer lagde afgørende vægt på marinens pligt og evne til at svare på enhver neutralitetskrænkelse, og for ham var disse tilfældige, taktisk betonedede neutralitetskrænkelser, den *afgørende trussel* for de små lande, da de kunne udstille det pågældende lands manglende evne og vilje til ikke at håndhæve egen neutralitet. På dette punkt adskilte han sig også klart fra Munchs opfattelse af militæret, idet Rechnitzer anså det for essentielt at have et militært beredskab, der kunne forhindre den slags situationer og gribe ind, hvis de alligevel skulle opstå. "Det er ikke for at være bagklog, men jeg har skrevet og talt, maaske til Trivialitet, om Faren for Danmark ved ikke at have fornødne Midler til Neutralitetens Sikring paa Søterritoriet", som han skrev den 17. februar, og alle disse bemærkninger understreger, at Sjøqvist næppe har ret i, at Rechnitzer var blevet tilhænger af eksistensforsvaret. En situation en måned senere, hvor en tysk damper, "Edmund Hugo Stinnes", blev sænket af en engelsk ubåd ud for den jyske vestkyst og en anden tysk damper torpederet ved Skagen, giver et tilsvarende billede. Rechnitzer besluttede nemlig da i slutningen af marts 1940 at sende store dele af hovedflåden fra Århus til Kattegat og

⁶⁴ RA, Rechnitzers privatarkiv. Dagbog for 1/9-1939-9/5-1940. Noten til ministeren omtalt d. 19/10-1939.

Frederikshavn.⁶⁵ Præcis som i efteråret 1939. Med tanke på Tysklands reaktion på "Altmark"-affæren, der førte til beslutningen om at iværksætte "Operation Weserübung", må man konstatere, at den ellers så udskældte Rechnitzer havde en vigtig pointe i vurderingen af "Altmark"-affæren.

Endelig er Rechnitzers reaktion på folketingsbeslutningen den 19. januar bemærkelsesværdig. Den opfattede han tydeligvis som en beslutning om, at Danmark skulle forsvare sig i tilfælde af et angreb, hvilket han så som "særdeles glædeligt, at Værnepligten bliver fastslaaet. ... Naar man saa blot havde noget mere effektivt Krigsmateriel" (19/1-1940), og at man nu ville komme væk fra det "uldne Standpunkt om Konstatering og Protestering som det eneste Saliggørende" var et "Gode, ikke mindst for Værnene, der nu kan arbejde og uddanne paa en ren og klar Linie" (20/1). Rechnitzer var ikke tilhænger af Munchs protestpolitik, men anså militære midler som altafgørende for Danmarks stilling. Det var først og fremmest nødvendigt at reagere militært på de tilfældige krænkelser af dansk territorium, der ellers kunne true tilliden til vor neutralitet. Derfor glædede han sig også over, at forsvarsviljen i landet nu blev styrket og værnenes arbejde anerkendt. Dette gør ham dog ikke til tilhænger af et forsvar, der skulle kunne tage kampen om mod et stormagtsangreb. Som 9. april viste, var dette et helt andet spørgsmål for Rechnitzer.

Derudover indeholder dagbogen et par andre interessante notater. Det er allerede antydnet, at Rechnitzer ikke så med milde øjne på hærens alarmering; faktisk fandt han den "ganske hen i Vejret, uden nogen virkelig Betydning" (8/1-1940), hvilket er et markant udtryk for, at han ikke var enig i, at trusselen mod Danmark bestod af en tysk interesse i Jylland. Således gentog han flere gange, at det var til Tysklands fordel med et neutralt Danmark, der kunne handle med både Tyskland og England (bl.a. 25/11 og 9/12-1939). I denne sammenhæng skal de to advarsler, marineattachéen i Berlin, kommandørkaptajn Kjølens, kom med i vinterens løb, kort omtales.⁶⁶ De er ofte refereret, da de kan opfattes som de første advarsler, Danmark fik om et tysk angreb på landet. Den første kom den 8. januar (samtidig med hærens alarmering i Sønderjylland, men uden sammenhæng hermed). Den omtalte som Zahles indberetninger et tysk angreb på vestfronten i løbet af foråret, men at Tyskland samtidig ved et pres på Danmark ville forsøge at få tilladelse til at oprette tyske luftbaser

⁶⁵ RA, FM, V 12. Generalrapport for Sikringsstyrken 1939-40 s. 104ff.

⁶⁶ De omtales mange steder, bl.a. Svensson, 1965 s. 59f og Sjøqvist, 1966 s. 343f og 351, og findes bl.a. i RA, FM, V 12. Generalrapport for Sikringsstyrken 1939-40, s. 163.

i Nordjylland med det formål at få kontrol over den nordlige del af Nordsøen. Den næste kom den 13. februar, og satte ligeledes angrebet i forbindelse med en vestfrontsoffensiv. Målet i Danmark skulle være at indrette støttepunkter for den tyske flåde og flyvevåbenet på Jyllands vestkyst (og ligeså på den norske vestkyst). Dette synes at være helt i forlængelse af det, hærledelsen havde pointeret igennem hele den undersøgte periode. Begge indberetninger satte med andre ord et angreb på Danmark i sammenhæng med den vestfrontsoffensiv, gesandtskabet i Berlin var så fokuseret på. Men der er ikke grund til at tro, at advarslerne har vakt den mindste smule opmærksomhed. De er ikke omtalt nogen steder af politikerne, og Rechnitzer gjorde heller ikke noget ud af dem. I stedet noterede han efter mødet med Kjølser den 8. januar, hvor han modtog rapporten, at marineattachéen havde haft et møde med Raeder, "der i meget hjertelige Ord gav Udtryk for samarbejdet mellem de 2 Mariner".⁶⁷ Flådens chef fokuserede på forholdet til Tyskland, ikke på en påstået tysk, strategisk interesse i Jylland!

Beskeden om fred i Finland blev alle vegne modtaget med lettelse, om end også med medfølelse med finnerne pga. de hårde betingelser. P. Munch var ganske vist fraværende, men ifølge hans erindringer og udenrigsministeriets direktør, O.C. Mohr, var han lige så lettet som andre.⁶⁸ Som Rechnitzer formulerede det i dagbogen 13/3-1940: "nægtes kan det ikke, at Fredsslutningen ogsaa for Danmark er ensbetydende med en ikke ringe Afspænding." Lettelsen afspejler samtidig, hvor prekær alle havde følt, stillingen havde været for Danmark under Vinterkrigen.

En kortfattet delkonklusion på dette lange kapitel med de mange forskellige elementer må se ud som følger: For udenrigsminister P. Munch spillede forholdet til Tyskland og dermed den politiske trusselopfattelse igen en afgørende rolle. Især i den indledende fase, hvor det blev diskuteret, hvorvidt der skulle afgives en neutralitetserklæring eller ej, var det afgørende argument for regeringen, at der i Tyskland ikke måtte herske tvivl om Danmarks holdning, og da Sovjetunionen var Tysklands allierede, måtte det udstrækkes til også at gælde russerne.

Samtidig herskede der en betydelig usikkerhed om Sovjetunionens planer. Denne frygt gjaldt især Sverige og Norges skæbne, men udstraktes

⁶⁷ RA; Rechnitzers privatarkiv, for 8/1-1940.

⁶⁸ Munchs erindringer, bd. 7 s. 17, og udenrigsministeriets direktør, Mohr, på mødet med chefredaktørerne d. 16/3-1940, iflg. referat i RA, UM, 110. D.15.

til Danmark i det omfang, at man ikke vidste, om Tyskland havde en aftale med Sovjet om en deling af Skandinavien eller en indgriben på russisk side, hvis Sverige eller Norge skulle finde på at hjælpe finnerne. Denne strategiske opfattelse af situationen gjorde sig primært gældende den første måneds tid.

Op til julen 1939 begyndte de allierede at interessere sig for Norden, Vinterkrigen og malmen, hvilket pludselig gjorde den skandinaviske halvø og de omkringliggende farvande til en potentiel krigszone i stormagternes krig. Dette vakte for alvor Munchs nervøsitet, hvilket var baggrunden for den henvendelse til England i januar, der ikke blev til noget, og for det mæglingsforsøg, der blev opgivet i februar. "Altmark"-affæren samme måned understregede de neutrale landes, inkl. Danmarks, udsatte position, hvilket indebar faren for ved den blotte tilstedeværelse i nærheden af krigszonen at blive involveret. Dette kan opfattes som den taktiske trusselopfattelse, der for alvor var blevet aktuel og var den store fare, også hvis de allierede ville forsøge en transit gennem Norge eller Sverige med tropper til Finland. Når den forekom så prægnant skyldtes det utvivlsomt, at politikerne ikke følte, at de kunne gøre meget for at forhindre det. Denne situationsopfattelse holdt sig helt til freden i Finland, og den store lettelse kan primært tilskrives, at dette trusselsperspektiv nedtonedes en del.

Det kan man imidlertid ikke sige om det perspektiv, der for så vidt var dominerende igennem hele perioden, nemlig det økonomiske. Det hang heller ikke så meget sammen med Vinterkrigen som med søkrigen mellem England og Tyskland. Den gik ud over danske skibe, og regeringen overvejede løbende, hvordan man skulle forhindre, at den danske udenrigshandel blev indstillet med de deraf følgende konsekvenser for samfundsøkonomien og neutraliteten. Det blev tydeligvis sværere og sværere at overbevise England og Tyskland om det for de krigsførende lande fordelagtige i at opretholde Danmarks udenrigshandel.

Det nationale trusselsperspektiv spillede derimod ingen rolle for regeringen. Det var nedtonet efter krigsudbruddet i september og var i Vinterkrigens epoke helt gledet ud af aktørernes optik.

Hæren og søværnet var enige om, at det var en stor trussel, hvis udlandet ikke kunne have tillid til det danske forsvars evner, men her skilte vandene også. Hæren fik ny chef, der nok så principielt anderledes på styrkefordelingen mellem Øst- og Vestdanmark, men alligevel konkret reagerede og

argumenterede ud fra, at Jylland var det sted, Tyskland kunne tænkes at have en strategisk interesse. Flåden, derimod, opfattede i lighed med regeringen den taktiske trussel som den alvorligste og planlagde derfor sine aktiviteter ud fra denne opfattelse. Det gjaldt om, at flåden var til stede dér, hvor risikoen for en krænkelse à la "Altmark"-affæren fandtes. Til forskel fra Munch mente Rechnitzer dog, at man ved neutralitetskrænkelser skulle gribe ind uanset situationens karakter, netop pga. opfattelsen af, at det var vigtigt, at udlandet havde tillid til, at man ville værne neutraliteten.

8. KAPITEL

April 1940

Operation Weserübung

Baggrunden for det tyske angreb på Norge og Danmark

Da Finland og Sovjetunionen sluttede fred i marts 1940, stoppede det de allieredes planer for at inddrage Norden i krigen med Tyskland. Men tankerne om at åbne en anden front eksisterede stadig i London og Paris. Ikke mindst franskmændene var interesserede i at fjerne noget af det forventede tyske tryk på vestfronten. Problemet var imidlertid stadig at det ville indebære en krænkelse af Norges og Sveriges neutralitet. Efterhånden var det dog tydeligt, at dette hensyn langsomt måtte vige for de overordnede hensyn til krigens udfald.¹ Den britiske flåde foretog stadig flere aktioner i norsk territorialfarvand, og den 5. april overrakte Vestmagterne to identiske noter til Sverige og Norge. De mindede om noterne fra 6. januar 1940, idet de truede med allierede aktioner, hvis Tyskland fortsat kunne nyde godt af de to landes neutralitet. Men tonen var noget mere neddæmpet, hvorfor de generelt blev opfattet som afspændende. Samtidig havde det øverste allierede krigsråd på et møde den 28. marts besluttet at udlægge miner i norsk territorialfarvand. Dette skete den 8. april. Formålet var at tvinge Tyskland til at agere, evt. til at besætte det sydlige Norge, hvilket ville give de allierede den nødvendige begrundelse for at intervenere i Nordnorge og derfra afskære tyskerne fra malminerne i Sverige. I London, hvorfra aktionen blev ledet, havde man dog ikke fantasi til at forestille sig, at Tyskland allerede var i gang med en aktion og med sin beskedne flåde ville driste sig til at erobre hele Norge. Derfor kom de allierede for sent af sted, og mineudlægningen den 8. april blev lige præcis det argument Tyskland manglede for at legitimere overfaldet på de neutrale lande.

Indtil vinteren 1939-40 var Hitler stort set interesseret i et neutralt og venligtsindet Norden. Udgangspunktet herfor var både ideologisk,

¹ Denne oversigt støtter sig til en lang række fremstillinger, bl.a.: Hubatsch, 1960; Ottmer, 1994; Fure, 1996; Poulsen, 1995; Svensson, 1965; Gemzell, 1965 og 1990; Kirchhoff, 1979 og 1987; Branner, 1987 og andre.

strategisk og økonomisk. I de nazistiske forestillinger om racernes indbyrdes forhold blev den nordiske race opfattet med en vis sympati, men vigtigere var det dog at Hitler opfattede det som en fordel med et neutralt Norden. I den tyske militære planlægning ønskede man ikke at sprede sine styrker og kæmpe på flere fronter, og Hitler og hans generaler udarbejdede derfor hovedsageligt planer for et storstilet og altafgørende vestfrontsangreb. Samtidig importerede Tyskland som nævnt betydelige mængder jernmalm fra Sverige, og i vintermånederne kunne denne jernmalm kun transporteres via Norges atlantehavskyst – en transport, der således kunne foregå i ly af den nordiske neutralitet.

Som allerede nævnt havde man imidlertid i den tyske flådeledelse arbejdet med andre strategiske planer inspireret af Wolfgang Wegener. Som i de danske værn foregik der i Tyskland ligeledes en stadig kamp om politikernes (i dette tilfælde Hitlers) gunst og penge til oprustning. I denne kamp stod flåden svagt, ikke mindst fordi Hitler som omtalt satsede entydigt på en landkrig på vestfronten. Raeder forsøgte således flere gange at overtale Hitler til via en kraftig flådeoprustning at satse på en Atlanterhavsoffensiv. Den omtalte Z-plan i 1939 var et, om end beskedent, resultat heraf. Ved krigsudbruddet i 1939 blev flådeoprustningen atter nedprioriteret, og Raeder måtte imødesee en krig, hvor flåden som under 1. Verdenskrig blot skulle se passivt til. Derfor udarbejdede han forskellige forslag til Hitler om at sikre flåden baser i Norge, der kunne udvide ubådernes aktionsradius og derved ramme de engelske forsyningslinier i Atlanten. Således også i december 1939, hvor han lod Hitler møde den norske nazi-fører, Vidkun Quisling, der tilbød at gennemføre et kup i Norge med tysk hjælp. I første omgang var Hitler dog ikke indstillet på en sådan aktion.

Vinterkrigen skabte imidlertid en betydelig interesse for Norden, og ligesom Vestmagterne kunne se fordelene i at sikre sig positioner i Norden, åbne en anden front og afskære tyskerne fra den svenske malm, stod det for Berlin klart, at en sådan situation ville være uholdbar for de tyske interesser (jf. ovenfor). Det afgørende ville da være, hvorledes de nordiske lande ville stille sig, og her havde Quisling påpeget, at den norske regering var meget probritisk og derfor kunne tænkes at ville "lukke englænderne ind". Uanset hvor megen tiltro Hitler måtte have til den norske nazifører i første omgang, fik han bekræftet denne opfattelse, da "Altmark" blev angrebet. Allerede tre dage efter gav Hitler ordre til general von Falkenhorst om at udarbejde en egentlig plan for et angreb imod Norge. Det blev

til "Operation Weserübung", der godkendtes af Hitler. Formålet var klart: At forhindre de allierede i at komme først, hvad der ellers ville fratage Tyskland malmen og basemulighederne og åbne en front, hvorfra den engelske flåde kunne stramme blokaden yderligere.

Planen indebar et amfibiebaseret overraskelsesangreb støttet af luftvåbenet. Da den tyske flåde ikke var særlig stor og skulle operere i engelskdomineret farvand var det en højrisikabel affære, der blev planlagt, idet den reelt blotlagde hele den "bløde" tyske Østersøfront. Det betød dels, at Luftwaffe skulle spille en vigtig rolle over Skagerrak, dels at aktionen måtte hemmeligholdes og således gennemføres uden de traditionelle krigserklæringer, ultimatummer etc.

Danmark havde indtil dette tidspunkt ingen rolle spillet i hverken tysk eller allieret krigsplanlægning. I både Berlin og London var generaler og politikere ikke i tvivl om, at Danmark var en del af den tyske interessesfære, som Tyskland til enhver tid kunne sætte sig i besiddelse af. Men Luftwaffes betydning for aktionen betød, at kravet om at inddrage Aalborg flyveplads til mellemlandinger blev tilgodeset. Da aktionen samtidig var afhængig af den maksimale overraskelseeffekt, valgte Hitler at besætte hele Danmark i stedet for forhandlinger om brug af flyvepladsen, evt. transit osv.

For at blive i den her anvendte terminologi blev Danmark besat af taktiske årsager, dvs. i forbindelse med tyske aktioner andetsteds. Derimod blev Norge angrebet af både offensive og defensive årsager, som det ikke er muligt at adskille. Der spillede således både politiske (frygten for at Norge ikke selv kunne eller ville forhindre allieret besættelse eller anden misbrug af norsk territorium), strategiske (Raeders håb om at kunne etablere baser for aktioner ud i Atlanten og imod England), økonomiske (sikre malmen) og måske også ideologiske faktorer ind (Quislings tilbud om et nazikup). Afgørende var dog ubetinget frygten for, at Vestmagterne skulle komme først.

Den 2. april gav Hitler endelig ordre til angrebet, der af hensyn til nymåne, fredsftalen imellem Finland og Sovjetunionen og isforholdene i de danske farvande var blevet udskudt nogle gange. Den 3. april begyndte tyske transportskibe at sejle nordpå med forsyninger og tropper til brug for angrebet imod Norge, og den 9. april klokken 4.15 gik det som bekendt løs. To divisioner rykkede ind i Danmark, og Aalborg flyveplads blev erobret med faldskærmsoldater. I Norge angreb fem divisioner, men her mislykkedes det at erobre Oslo i første omgang. Det gav tid til regeringen,

der således valgte at kæmpe. Med allieret hjælp lykkedes det at holde Nordnorge og generobre Narvik. Efter den tyske lynoffensiv på vestfronten valgte den engelske regering imidlertid at opgive Norge og trak sine styrker hjem i slutningen af maj. Herefter overgav den norske hær sig i begyndelsen af juni, mens kongen og regeringen tog til Storbritannien for at fortsætte krigen. I Norge indsatte Hitler den tyske nazist, gauleiter Joseph Terboven, som rigskommissær og lod de norske nazister med Quisling i spidsen komme til magten (Quisling blev selv ministerpræsident i februar 1942). Terboven stod for et hårdhændet terrorregimente, der herhjemme blev kendt under betegnelsen "norske tilstande".

Perceptionen i Danmark fra den 4. til den 7. april

Som en konsekvens af problemstillingen bliver dette kapitel af en noget anden karakter end de forrige. Hvor disse har bestået af en analyse af primære kilder og ikke kan siges nævneværdigt at hvile på andres resultater, vil dette kapitel støtte sig til den allerede righoldige forskningsresultater om dagene fra Zahles første advarsel indløb til P. Munch den 4. april 1940 og til tyskernes angreb på og besættelse af Danmark i de tidlige morgentimer den 9. april. Det er som forventet ikke lykkedes at finde nyt og ubrugt materiale om disse dage, så der vil blive taget udgangspunkt i forskningens almindelig anerkendte positioner.² Dette vil da blive forsøgt sammenstillet med de resultater, undersøgelsen har dokumenteret i de foregående kapitler.

Derfor vil hovedvægten ligge på to elementer: Regeringen og militærchefernes informationer og deres handlinger, bl.a. i erkendelse af, at stort set alt andet materiale er frembragt efter den 9. april, hvor de implicerede jo vidste, hvad der skete, og dermed pludselig fik bagklogskaben at udtale sig med. Samtidig skal man ikke forvente en detaljeret gennemgang af det konkrete begivenhedsforløb fra den 4. til den 8. april. Der må læseren søge til de værker, der allerede findes desangående. De fleste begivenheder vil dog fremgå i et eller andet omfang nedenfor, men med henblik på bestemmelse af trusselsopfattelserne.

Regeringens første meddelelse om, at Tyskland forberedte en aktion mod

² Jeg støtter mig hovedsageligt til Svensson, 1965 s. 86-156; Sjøqvist, 1978 s. 53-63, Branner, 1987 s. 149-212, Bjerg, 1985 s. 58-78, Kirchhoff, 1979 s. 5-17 og Kirchhoff, 1990 s. 16-36.

Danmark i løbet af en uges tid, var Zahles berømte og af Kjølens konciperede indberetning, der nåede Munch den 4. om aftenen.³ At regeringen ikke tog meddelelsen lemfældigt, viste dens foranstaltninger: Allerede samme aften mødtes Munch med Stauning og kongen til en drøftelse af situationen, og Munch foreslog her at indkalde de årgange, der var hjemsendt med uniform, sammenkalde Nævnet og partiformændene og evt. optage repræsentanter for oppositionen i regeringen. Dette blev dog afvist, da de besluttede først at undersøge sagen nærmere. Derfor afholdtes næste dag to ministermøder; udenrigsministeriet spurgte til Stockholms og Oslos opfattelse af situationen og forsøgte telefonisk at få Zahle til at uddybe og konkretisere sin advarsel; Munch forsøgte at overtale Erik Scavenius til at rejse til Berlin for at spørge sig for (hvilket han dog afviste med det velkendte udsagn, at Zahles advarsel var noget vrøvl!); Alsing Andersen og senere Munch rådførte sig med Rechnitzer og dagen efter med både hærens og marinens chef.⁴ Denne opremsning turde være rigeligt til at konstatere, at regeringen tog advarslen særdeles alvorligt. Men hvad var egentlig depechers indhold?

Zahle advarede i indberetningen om, at Tyskland forberedte en aktion først på Danmark og Holland (og evt. Belgien) og senere på det sydlige Norge. Formålet skulle "være at skaffe Støttepunkter for Undervandsbaade og Luftbaser på Jyllands Vestkyst". Der er to afgørende ting at hæfte sig ved. For det første satte Zahle en aktion mod Danmark i forbindelse med den aktion på vestfronten, han som omtalt i forrige kapitel konstant vendte tilbage til i sine indberetninger. Gesandten havde således ikke ændret opfattelse af, at det var vestfronten, der havde tysk interesse. Dernæst er advarslen en strategisk advarsel, dvs. den opgiver målet med aktionen til at være egentlig udvidelse af muligheden for militære operationer med inddragelse af dansk territorium. Den var således helt i overensstemmelse med det, hærledelsen igennem hele den undersøgte periode havde advaret imod. Derudover er det værd at bemærke, at den kun omtalte dele af Danmark, og at den nok talte om en "Aggression" mod landet, men ikke decideret om et militært angreb, ligesom forbindelsen til angrebet imod Norge ikke fremgik klart. Som det også ofte er konstateret, indeholdt den altså en række forkerte eller i al fald tvetydige informationer i forhold til det, der faktisk skete den 9. april.

³ RA, Politiske depecher fra Berlin, 1940, no. XXII, fra d. 4/4, den blev reelt udarbejdet af Kjølens; Svensson, 1965 s. 63.

⁴ Ovennævnte efter Svensson, 1965 s. 86-114.

Det var denne trusselsopfattelse, regeringsledelsen reelt havde at forholde sig til, og alene de ovennævnte aktiviteter viser, at den ikke negligerede den. Men når det må konkluderes, at regeringen indtil i al fald den 7. april om aftenen endte med at nedtone truslen, spiller en del forhold en afgørende rolle.

For det første de efterfølgende informationer: Fra de skandinaviske lande modtog regeringen beroligende oplysninger, idet den svenske og norske regering hævdede ikke at kende til sagen, og de kommende dage sendte Zahle to nye indberetninger, hvis hovedindhold var, at de tyske militære forberedelser i Østersø-havnene kunne være "Forberedelse til et kraftigt Fremstød mod norsk Territorium, hvis Allierede Stridskræfter skulde sætte sig fast paa dette Lands Sø- eller Landterritorium".⁵ Samtidig kunne oplysningerne være bevidste lækager fra den tyske militære top med det formål "at fremkalde visse Reaktionen, der forventes at kunne være af Interesse"⁶, dvs. forsøge at vildlede Vestmagterne m.h.t. de tyske planer og samtidig afprøve den danske vilje til neutralitet; ville Danmark mobilisere, forsøge at hidkalde allieret hjælp eller foretage lignende antityske handlinger. Derimod kunne Zahle ikke selv se fordelene ved et strategisk betinget angreb på Danmark: "Dansk Territorium er ikke synderligt lovende under hensyn til manglende egnede Havne og – ialfald i Øjeblikket – Flyvepladser ... Det forekommer mig, at Anvendelse af Tonnage ikke er nødvendig af hensyn til en eventuel 'Aggression' mod Danmark, hvor Landforbindelsen frembyder en nem og ikke hindret Adgang i al Fald til den Del af Landet som under den nu foreliggende Situation synes naturligt at kunne komme i Betragtning".⁷ I disse udsagn fremkommer to nye trusselsperspektiver, nemlig dels en aktion mod Norge, *i tilfælde af en allieret aktion herimod*, dels en mistillid til eller i al fald en afprøvning af Danmarks neutralitet. Samtidig lagde Zahle betydelig afstand til sin oprindelige advarsel.

Den 6. april modtog regeringen derudover besked om de allieredes noter til Sverige og Norge, der mindede om noten til Norge den 6. januar (se side 119), men var noget mildere i deres tone. Derfor kunne Munch på endnu et ministermøde samme dag oplyse om, at det var ensbetydende med en afspænding af situationen.⁸ Marineattachéen i Berlin, Kjølsten,

⁵ RA, Politiske depecher fra Berlin, 1940 no. XXIV, fra d. 6/4; min fremhævning.

⁶ RA, Politiske depecher fra Berlin, 1940 no. XXIII, fra d. 5/4.

⁷ RA, Politiske depecher fra Berlin, 1940 no. XXIV, fra d. 6/4.

⁸ Kaarsted, 1984 s. 323, ministermødeprotokollen, møde nr. 539.

havde allerede 1. april informeret Munch om, at Tyskland frygtede et engelsk angreb på malmlejerne i Sverige og planlagde sine modforholdsregler derefter. Han havde imidlertid hverken nævnt sine indberetninger fra januar og februar, eller at Danmark skulle være involveret i de tyske planer, og det er tvivlsomt i hvilket omfang disse oplysninger gjorde indtryk på Munch, da de ret beset ikke kunne ændre hans opfattelse fra januar. Han bad dog Kjølsten understrege i Berlin, at de nordiske lande naturligvis ville forsvare sig mod englænderne.⁹ Under alle omstændigheder var det blot endnu et element, der kunne nedtone trusselsvurderingen efter de allierede noter. Var truslen fra de allieredes side imod Norden mindre, ville den tyske ligeledes blive mindre.

Ligeledes den 6. april mødtes regeringen med Rechnitzer, Prior og Gørtz. Rechnitzer havde allerede dagen inden afvist, at Tyskland kunne være interesseret i at besætte Danmark, der intet – end ikke bedre flybaser end i Tyskland – kunne tilbyde, men derimod som neutral stadig var en fordel for tyskerne. Skulle det alligevel komme på tale, bemærkede han, ville det kun dreje sig om f.eks. Læsø eller tilsvarende baser, og det ville i så fald ske i form af en henvendelse netop til ham. Han advarede derfor stærkt imod at foretage militære foranstaltninger. Dette gentog han den 6. april.¹⁰ Hæren, der med Zahles første indberetning havde fået bekræftet sit trusselsbillede, udtalte på samme møde, at helhedsbilledet ikke var hverken mere eller mindre alarmerende, end det havde været siden midten af december. Prior foreslog dog indkaldelser af 5 årgange til en kortvarig 14-dages øvelse!¹¹

Alt i alt havde regeringen således én oplysning (Zahles indberetning den 4. april), der talte om en drastisk ændring af Danmarks stilling inden for kort tid, men mange forskellige, der talte imod denne opfattelse, inkl. fra den, der havde bragt den første oplysning.

Men dertil kommer for det andet regeringens almindelige opfattelse, som den var kommet til udtryk før Zahles indberetning. Som nævnt drejede denne sig om en strategisk trussel. Munch havde ofte beskæftiget sig med de strategiske forhold, men det i sammenhæng med en offensiv tysk Atlanterhavsstrategi, hvilket ville kræve en helt anden flådestørrelse, end den Tyskland rådede over på daværende tidspunkt. Derimod havde

⁹ Svensson, 1965 s. 75f og Bjerg, 1985 s. 71f.

¹⁰ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for d. 5/4-1940, Svensson, 1965 s. 112f og Branner, 1987 s. 189.

¹¹ Branner, 1987 s. 191 og Svensson, 1965 s. 120.

regeringen afvist hærens opfattelse af, at Danmark var interessant i kraft af, at Jylland kunne tilbyde fly- og flådebaser mod England. Det, som regeringen da kunne frygte, var, at det var den Wegener'ske tankegang, der kom til udtryk, hvilket kunne betyde tysk brug af baser ved Læsø, Anholt eller lignende steder. Men meldingerne om, at Holland og Belgien var inddraget, passede ikke ind i denne opfattelse.

I stedet havde regeringen beskæftiget sig med det politiske og det taktiske trusselsperspektiv. Det politiske havde igennem hele den analyserede periode været det dominerende og synes da også i disse dage at spille den afgørende rolle. Det var den tankegang, der lå bag forestillingen om en evt. vildledningsaktion (der kunne siges at være blevet bekræftet af, at Sverige og Norge afviste at kende til den påståede aktion) og bag Rechnitzers advarsel mod at foretage sig noget. Når regeringen således afviste at indkalde ekstra mandskab til militæret og i det hele taget opretholdt, hvad Viggo Sjøqvist meget rammende har kaldt "officiel tavshed",¹² ved at undlade at orientere rigsdagen og pressen, lå det således i forlængelse af denne opfattelse. Ethvert skridt, der kunne vække mistanke i Tyskland, kunne være katastrofalt ifølge regeringens optik. Når P. Munch den 4. og 5. april alligevel kunne foreslå indkaldelser, kan det vække undren. Hans Branner mener, at det måtte skyldes indenrigspolitiske hensyn og således skal ses i sammenhæng med forslaget om at indkalde Nævnet og partiformændene, dvs. at Munch prioriterede hensynet til den nationale enighed og øget legitimitet i forhold til de beslutninger, der måtte forestå, højere end den risiko, evt. militære foranstaltninger kunne indebære. I samme perspektiv skulle inddragelsen af kongen i beslutningsprocessen (mødet den 4. april om aftenen) også opfattes.¹³ Dette forekommer ganske fornuftigt. Men det hører dog med til billedet, at den 4. og 5. april syntes der at være tale om at vurdere en strategisk trussel. Her kunne Danmark risikere en henvendelse, der fordrede beslutninger af en sådan rækkevidde, at det ville kræve det bredest mulige grundlag og legitimitet i forhold til partier, andre grupperinger og befolkningen (jf. at regeringen allerede ved krigens udbrud havde søgt at få oppositionen med i regeringen). Efterhånden som dette trusselsperspektiv nedtonedes til fordel for det politiske, spillede hensynet til Tysklands opfattelse af mulige indkaldelser en større rolle og dermed opretholdelsen af ro og undgåelse af alle tilløb til panik og/eller forsvarspolitisk pres mod regeringen. Derfor talte

¹² Sjøqvist, 1978 s. 53.

¹³ Branner, 1987 s. 199f og ang. kongens rolle s. 155f.

Munch ikke længere om indkaldelser, og det ellers indkaldte partiformandsmøde blev udsat.¹⁴

Når den resterende del af regeringen afviste indkaldelser, skyldtes det næppe heller en større fokus på den politiske trussel, men derimod især socialdemokraternes uvilje mod foranstaltninger, der kunne føre til uroligheder i befolkningen, jf. reaktionerne oven på hærens alarmering i Sønderjylland den 8. januar 1940 (se side 129). Modviljen mod indkaldelser kunne samtidig hænge sammen med en frygt for at komme til at stå i en situation, hvor en tilfældig hændelse eller skududveksling kunne provokere tyskerne. Jo færre indkaldte, jo lettere kunne den slags tilfælde undgås. Det bekræfter, at Munch indledningsvis forholdt sig til den strategisk trusselopfattelse, som Zahles indberetning afspejlede, men i løbet af den 5. april erstattede den med en politisk.

Som omtalt havde regeringen ligeledes opereret med en taktisk trusseldimension. Det var kommet til udtryk allerede ved de engelske overflyvninger i september og for alvor blevet accentueret ved den britiske note til Norge den 6. januar 1940 og det ikke afsendte telegram ti dage senere. Zahles omtale af muligheden af forberedelse til et svar på en allieret aktion mod Norge inddrog dette aspekt i Munchs vurdering. Men igen skal man være opmærksom på et par væsentlige forhold. Allerede i telegrammet i januar havde Munch forestillet sig, at tyskerne primært ville reagere på Storbritanniens aktiviteter i Norden. Zahles indberetninger i løbet af vinteren og foråret gav heller ikke belæg for at forudse en af England uafhængig offensiv tysk fremfærd mod nord. Og ifølge den her citerede depeche afhang de tyske planer også af de allieredes aktioner. Derimod havde Reventlow berettet om engelsk interesse for aktiviteter i Skandinavien. Når Munch således opfattede de nye noter som en afspænding og et oplæg til forhandling, måtte dette forhold få afgørende betydning for hans vurdering af risikoen for en tysk aktion mod Norge; var England ikke på vej mod Norge, ville Tyskland ifølge denne tankegang heller ikke være det.

Et andet karakteristisk træk i regeringens analyse af de taktiske trusselsforhold er, at den især beskæftigede sig med de situationer, der kunne opstå ved konkrete krigshandlinger stormagterne imellem, f.eks. ved overflyvningerne af Sønderjylland eller misbrug af neutralt søterritorium i forbindelse med søkrigen (som ved "Altmark"-affæren). En henstilling til Rechnitzer om at udlægge yderligere flådemateriel ved den

¹⁴ Ang. partiformandsmødernes funktion, se Kirchhoff, 1990 s. 29.

jyske vestkyst som svar på de i forrige kapitel omtalte engelske angreb på tyske skibe i dansk farvand afspejler samme holdning. Marinechefen afviste dog henstillingen med henvisning til manglende materiel.¹⁵

Fra den 4. april, da Munch modtog Zahles indberetning, til den 7. april synes det oplagt at fastslå, at regeringen skulle forholde sig til en strategisk trusselopslysning, men – som følge af oplysningens manglende sammenhæng med de øvrige informationer og regeringens generelle opfattelse af Danmarks stilling – efterhånden ikke kunne fæste lid til denne og i stedet fastholdt sin politiske trusselopfattelse. Samtidig kunne regeringen drage paralleller til situationen i januar, men på et mindre spændt niveau. Dette tilfælde var således en taktisk trusselvurdering, hvor Danmark ved et tysk-engelsk opgør om Norge kunne blive inddraget, ikke mindst hvis de krigsførende ville udnytte dansk territorium i opgøret. Regeringens informationer pegede dog ikke på en øjeblikkelig skærpselse af dette scenarium, tværtimod.

De militære chefer blev orienteret om Zahles indberetning på forskellige tidspunkter, Rechnitzer allerede den 5. april og Prior og Gørtz den 6. Som vanlig vil vi her begynde med at se på hærledelsens opfattelse.

Den blev officielt informeret den 6. april, men allerede inden da havde Generalstabens Efterretningssektion skaffet informationer, der kunne pege i samme retning. I løbet af februar og marts havde den samlet oplysninger om skibsansamlinger og efterfølgende troppekonzentrationer i de tyske Østersøhavne. Ligeledes havde den modtaget meldinger om troppeforskydninger i retning af Hamburg, og fra Holland havde den fået besked om en forestående tysk aktion imod Skandinavien.¹⁶ Det er disse oplysninger, som i al fald Gørtz må have været i besiddelse af (men som han næppe i vid udstrækning lod gå videre til Prior og slet ikke til regeringen), der har fået mange historikere til at rette det tunge skyts imod hærledelsen.¹⁷ Bjørn Svensson bruger ord som "ejendommeligt", "ubegribeligt", "overraskende" etc. om at hærledelsen kunne mene, at billedet ikke var ændret siden december 1939. Hans Kirchhoff konstaterer, at der blev kludret "ikke mindst af generalerne" og A.R. Jørgensen bruger udtrykket "fatal fejl-

¹⁵ RA, FM, V 12, generalrapport for sikringsstyrken 1939-1940 s. 107.

¹⁶ Bjerg, 1985 s. 70 og Svensson, 1965 s. 118f.

¹⁷ Det er dog uklart, præcis hvem der blev informeret om hvad, da efterretningssektionerne brændte deres papirer d. 9. april om morgenen, Bjerg, 1985 s. 70.

vurdering".¹⁸ Det er da også svært at undgå en vis undren over generalernes og især Gørtz' opfattelse af, at helhedsindtrykket ikke havde ændret sig, men det kan jo kun skyldes det faktum, at informationerne pegede i den retning, Gørtz hele tiden havde skuet!

I alle deres indberetninger og analyser havde generalerne advaret om, at Tyskland var interesseret i Jylland til brug for fly- og flådeangreb på England og i øvrigt betragtede Danmark som et militært tomrum, der indbød til tyske militæraktiviteter. I samme lys skal Priors opfordring til indkaldelse af de 5 årgange forstås. En 14-dages øvelse kunne nok gøre dem klar til med kort varsel at øge den danske forsvarsevne, men skulle samtidig fjerne en del af indtrykket af Danmark som et militært vakuum. At forslaget også behændigt nok gav hærledelsen et alibi i tilfælde af, at Tyskland skulle angribe før, ændrer for så vidt ikke ved, at de 14 dage afspejlede, at hæren ikke opfattede situationen som akut farlig. Det betød ikke nødvendigvis, at generalerne opfattede situationen som ufarlig, men det blev paradoksalt nok den besked, regeringen fik ud af mødet.

Flåden blev orienteret dagen før hærledelsen, men Rechnitzer var også med på mødet den 6. april. Han fik således flere muligheder for og dage til at komme med sit syn på sagen, men dette ændrede sig nu ikke af den grund. Hans opfattelse er i store træk allerede skitseret i det foregående. Den havde tre hovedelementer. For det første: Danmark havde intet at tilbyde Tyskland, men var tværtimod en fordel som neutral stødpudezone og forsyningskammer; for det andet: Skulle Danmark alligevel blive involveret, ville det dreje sig om mindre baseområder som Læsø efter en underhåndshenvendelse via ham selv; og for det tredje: Indkaldelser og mobilisering var det farligste, man kunne gøre. I disse tre udsagn kan vi aflæse stort set hele Rechnitzers trusselopfattelse, sådan som den også var kommet til udtryk igennem den her undersøgte 2-årige periode.

Hans grundlæggende strategiske analyse sagde ham, at Tyskland ikke havde interesse i at besætte Danmark, når bortses fra de tanker, Wegener havde givet udtryk for, og som Rechnitzer tydeligt havde taget til sig.

Det var disse tanker, der lå bag den anden del af hans opfattelse. Skulle det være den Wegener'ske strategi, der alligevel var på vej til at blive udført på trods af den manglende flådekapacitet, ville det dreje sig om et fremstød mod Atlanten, hvor eksempelvis Læsø som flådebase og muligvis Anholt som basis for et mineområde kunne komme på tale. I forlængelse heraf

¹⁸ Svensson, 1965 s. 118-121, Kirchhoff, 1990 s. 24 og Jørgensen, 1990 s. 41.

genfinder vi også hans opfattelse af det gode personlige forhold, han mente at have til den tyske marine. Dette skulle betyde, at den ville henvende sig til *ham*. At han forventede en henvendelse og ikke et angreb understreger det strategiske aspekt i hans tankegang, efter hvilken Tyskland kunne opnå, hvad det ville efter blot få dages blokade af Danmark. For den strategiske tankegang spiller tiden ikke i samme grad en rolle, som ved f.eks. den taktiske – havde tyskerne brug for Læsø eller lignende mindre områder for at konsolidere deres stilling i Kattegat, ville de have haft tid til forhandlinger som under 1. Verdenskrig. Men dette var ikke tilfældet med flyvepladsen i Aalborg, da det kunne have væltet hele operationen mod Norge.

Det tredje element svarer til regeringens opfattelse af den politiske trussel, at dansk militæraktivitet kunne give Tyskland grund til mistro og dermed bane vejen for en tysk besættelse af større dele af eller hele landet. I forlængelse af denne opfattelse finder vi samtidig grunden til, at den danske flåde var blevet forlagt til Nordjylland, hvor den blev liggende til 9. april.

Dette medfører imidlertid ikke, at Rechnitzer ikke var fuldt på højde med, at noget var undervejs fra tysk side. Også Marinestabens Efterretningssektion havde meddelt, at der fandt troppekonzentrationer sted i Østersøhavnene, og Rechnitzer havde ligeledes talt med Kjølens den 1. april og fået besked om de tyske bekymringer (jf. side 144f), suppleret med den (forkerte) oplysning, at der lige syd for grænsen befandt sig tyske tropper.¹⁹ Men han havde også fået tilsendt en indberetning fra Kjølens den 5. april, der som Zahles fra samme dag tog forbehold for, at der kunne være tale om bevidst vildledning fra den tyske overkommandos side.²⁰ Dette kunne kun bekræfte viceadmiralens opfattelse af, at det kunne være endog meget farligt at foretage indkaldelser el.lign.

I Rechnitzers dagbog genfinder man da også tydeligt denne opfattelse.²¹ Allerede efter mødet med Kjølens skrev han, at der formentlig forestod en krænkelse af Norges neutralitet, men at "Indstillingen overfor Danmark fortsat [er] yderst venskabelig" (1. april). Den 4. april noterede han, at iflg. rygterne skulle tropperne i de tyske havne anvendes i en aktion mod Norge; det "stemmer jo i nogen Grad med de Oplysninger, Kjølens medbragte i mandags fra Berlin – Noget maa der vist være om det"; den 5.

¹⁹ Bjerg, 1985 s. 70 og Svensson, 1965 s. 75f.

²⁰ Bjerg, 1985 s. 72f.

²¹ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog fra 1/9-1939 til 9/5-1940.

april betroede han dagbogen: "At der kunde være Planer i Gang mod Norge som Modtræk mod en eventuel engelsk Aktion, havde adskillig mere Sandsynlighed for sig, men paa en oplyst krænkelse af dansk Højhedsomraade troede jeg ingenlunde", og efter mødet med generalerne i forsvarsministeriet skrev han, at "meget vilde naturligt afhænge af Arten af de Skridt England vilde foretage sig overfor Norge". Dette kan sammenfattes til: Rechnitzer var overbevist om, at en tysk aktion imod Norge var i gang/under forberedelse, men også at den afhang af Englands næste træk; han så ingen grund til en "oplyst" krænkelse af dansk neutralitet (hvad der må betyde en bevidst og åbenlys krænkelse), men netop i forbindelse med den kommende udvikling ved Norge kunne vi risikere en tilfældig, jf. hans placering af flåden ved Kattegat; og ifølge Rechnitzer stod Danmark på venskabelig fod med Tyskland, hvilket ville være dumt at sætte over styr, da det kunne medføre forøget fare for landet.

Trusselopfattelsen den 8. april 1940

Den 7. april klokken godt halv syv om aftenen modtog udenrigsministeriet et chiffratelegram fra gesandtskabet i Berlin om, at den tyske transportflåde havde forladt Stettin og forventedes fremme ved ukendt destination 11. april.²² Ministeriet søgte straks at få meddelelsen verificeret hos generalstaben og marinestaben, men de kunne ikke bekræfte den. Først den 8. april om morgenen begyndte meldingerne til Søværnskommandoens Meldecentral at indløbe om hektisk tysk flådeaktivitet i Storebælt.²³ Samtidig modtog udenrigsministeriet meddelelse om den engelske mineaktion ved Norges kyst i de tidlige morgentimer, og der indløb meldinger om, at en motorkolonne af ca. 60 kilometers længde nærmede sig den danske grænse. Dermed havde regeringen og de militære chefer en helt ny situation at forholde sig til.

I løbet af den 8. april foregik der så meget, at det ikke kan hævdes, at regeringen tog let på situationen. Tværtimod syntes det alene af den grund som om, regeringen følte den meget truende. Opgaven på de følgende sider bliver således at klarlægge, *hvilke(n)* trussel/trusler, regeringen mente at kunne se.

Men først foranstaltningerne: Der afholdtes hele fire ministermøder (det ene dog inden meddelelsen om tropperne syd for grænsen), et møde med

²² RA, Telegrammet findes blandt de politiske depecher fra Berlin, 1940.

²³ Svensson, 1965 s. 131 og Bjerg, 1985 s. 74.

partiformændene og to med de militære chefer, hæren blev sat i højeste alarmberedskab, der genindkaldtes 400 mand til Niels Juel (grundet en misforståelse blev flåden ikke sat i alarmberedskab), og P. Munch førte samtaler med de udenlandske gesandter i København. Det skulle han nu have gjort under alle omstændigheder, men gennemførelsen af dem blev i sig selv en del af regeringens foranstaltninger den dag. Samtalerne havde således i al fald to formål for Munch, nemlig dels at få situationen til at fremstå så normal som mulig i forhold til indland såvel som udland, dels at få givet de forskellige lande besked om den danske holdning og selv styrke sit informationsniveau.

For at begynde med førstnævnte kan det klart siges at være et led i beroligelsespolitikken, der som fremført ovenfor var i direkte forlængelse af den politiske trusselopfattelse. Jo mere normal, situationen kunne fremstå, jo mindre uro risikerede man. Det kan derfor synes mere interessant at se på, hvad møderne med de enkelte gesandter egentlig indeholdt.²⁴

Mødet med den tyske gesandt er det mest interessante. Renthe-Fink advarede her Munch i meget stærke vendinger imod at foretage indkaldelser eller mobilisere, og skulle begivenhederne komme til at berøre Danmark, appellerede han til dansk forståelse. Omvendt svarede Munch, at de danske tropper havde ordre til at yde modstand. Samtidig henviste han til situationen under 1. Verdenskrig, hvor den danske marine havde afbrudt en kamp mellem en engelsk u-båd og tyske skibe på dansk territorium, underforstået at den slags opgaver kunne komme på tale igen. Munch mente ikke, at Værnemagten ville opfatte det ilde, men det så gesandten anderledes på.

Også overfor den svenske gesandt sagde Munch, at Danmark ville og burde forsvare sig, men gav udtryk for at dette næppe ville blive effektivt. Overfor de øvrige gesandter lod Munch endnu mere skinne igennem, at Danmark ikke ville forsvare sig i tilfælde af et tysk angreb. Her kom han endvidere i flere tilfælde ind på muligheden af en tysk indmarch i Jylland, men ikke mod København, og overfor den italienske gesandt omtalte han desuden frygten for, at et tysk fremstød ville stoppe al søtrafik mellem Skandinavien og England.

Skal disse iagttagelser sammenfattes, er det oplagt, at P. Munch regnede med muligheden af en tysk aktion imod Jylland. Men det er en konstatering, der samtidig skal præciseres en kende. For det første afspejler

²⁴ Det følgende bygger på Kirchhoffs analyse, 1990 s. 25ff og Svenssons, 1965 s. 149ff.

Munchs forskellige udtalelser det interessante, at Tyskland som det eneste land åbenbart skulle have at vide, at Danmark ville forsvare sig. Det kan tolkes som et tegn på, at Munch har anset det for vigtigt, at denne viden blev bragt videre netop til Berlin, hvilket også fremgik af hans svar til Kjølser den 1. april. Formålet kunne dels være ikke at svække en dansk forhandlingsposition i tilfælde af et tysk krav, dels at fortælle, at Tyskland ikke behøvede at frygte for, at Danmark som Norge ikke ville forsvare sig i tilfælde af engelske overgreb. Omvendt fik de andre lande at vide, at de ikke skulle regne med, at provokationer mod Danmark ville føre til, at vi ville føre krig mod Tyskland (hvilket Stauning og Munch eksplicit udtalte på partiformandsmødet om aftenen). Samtidig lagde udenrigsministeren altså ikke skjul på, at han frygtede en tysk interesse i Jylland, men tilsyneladende ikke i resten af landet. Og at det ikke var det eneste trusselspekter, han opererede med, viser udtalelsen til den italienske gesandt. Endelig kan den tyske gesandts advarsler imod at mobilisere eller lignende aktioner ikke undgå at have gjort indtryk på Munch, hvilket da også understregedes af, at de blev stærkt fremhævet på mødet med partiformændene og de to sidste ministermøder.²⁵ Advarslerne kunne kun bestyrke den politiske trusselopfattelse, samtidig med at bemærkningen om at vise forståelse kunne pege på, at Tyskland, hvis det havde krav på Danmark, ville fremføre dem i form af en henvendelse og ikke militært.

Derudover kan det faktum, at gesandten ikke fremførte nogen krav på det tidspunkt (mandag den 8. april om eftermiddagen), have medvirket til, at Munch kunne få opfattelsen af, at Danmark ikke nødvendigvis ville blive inddraget i første omgang. Udenrigsministerens redegørelse for mødet med Renthe-Fink på det efterfølgende ministermøde peger også i denne retning: "Ud fra sin opfattelse måtte han fraråde skridt, der kunne blive forkert opfattet af den tyske regering m.h.t. Danmarks stilling under konflikten med Norge".²⁶ Dette afspejler klart essensen for regeringen af Renthe-Finks udtalelser. Danmark var ikke egentlig inddraget, det drejede sig om en konflikt med og om Norge, hvor Danmark kun på en eller anden måde spillede en mindre rolle, og hvor det altafgørende var: Ikke at genere tyskerne!

Fra de militære ledere fik regeringen yderligere informationer, der kunne

²⁵ Kirchhoff, 1990 s. 30f og Kaarsted, 1984 s. 324f, ministermødeprotokollen, møde nr. 542 og 543.

²⁶ Kaarsted, 1984 s. 324f, ministermødeprotokollen, møde nr. 542.

styrke denne opfattelse. Rechnitzer gentog sine advarsler imod at gribe til indkaldelser. Samtidig kunne han meddele, at flådestyrkerne i Storebælt alle syntes at begive sig mod nord, dvs. at de kunne have Norge som mål, og at alt i Øresund var roligt.²⁷ Prior og Gørtz advokerede derimod for indkaldelser af den fulde sikringsstyrke og for, at hæren blev sat i alarmberedskab. Det betød imidlertid en mobiliseringstid på 2-3 dage, og da Prior samtidig gav udtryk for, at tropperne endnu ikke havde krydset grænsen, og at det kunne betyde, at de kun var ved at stille sig op mod Danmark, betød det reelt en besked til forsvarsministeren om, at heller ikke hærledelsen mente, at faren var akut. Om aftenen indløb der meddelelse om, at tropperne var stoppet og gjorde klar til natten i Flensborg og længere sydpå.²⁸ De militære informationer, regeringen fik, gav altså samme billede.

Den sidste information, regeringen fik den dag, var sent på aftenen, hvor endnu en indberetning fra Zahle nåede Munchs bord. Den indeholdt imidlertid ikke meget nyt. Transportflådens afgang tydede på Narvik som mål, skrev gesandten, hvilket pegede på, at tyskerne nu havde taget sagen i egen hånd og foretog "et Præventiv mod et allieret Fremstød mod de nordlige Vestkyster". Tanken for Zahle var dog stadig, at målet gjaldt "Udfaldspunkter mod den britiske Østkyst. Den norske Vestkyst synes dog hertil at egne sig i højere Grad end Jyllandskysten med dens Mangel paa havne og Læ". Med andre ord havde Zahle ikke ændret synspunkt siden den 4. april i forhold til, at Danmark kunne blive involveret – det handlede om Jyllands strategiske muligheder, hvorfor han måtte tage en masse forbehold. Han tilføjede dog i et P.S., at den svenske gesandt i Berlin, Richert, mente at vide, at de "tyske Planer skulde gaa ud paa en hel eller delvis Besættelse af Danmark og Norge"²⁹

Indberetningen kom så sent, at den ikke nåede med på partiformandsmødet og det sidste ministermøde, men om den ville have ændret noget er tvivlsomt. Dels var den ikke meget anderledes end den første, om end den ikke nævnedes vestfronten, dels var den sidste bemærkning ukonkret i forhold til mål og midler, og som påvist var den delvise okkupation allerede en del af regeringens samlede trusselsanalyse.

²⁷ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for 8/4-1940 og Kaarsted, s. 324f, ministermødeprotokollen, møde nr. 543.

²⁸ Jørgensen, 1990 s. 42 og Svensson, 1965 s. 148f.

²⁹ RA, politiske depecher fra Berlin, 1940, no. XXV fra d. 8/4.

Tilbage står så at vurdere partiformandsmødet om aftenen den 8. april for at se, hvilket billede af regeringens trusselsopfattelse det giver.³⁰ En væsentlig del af mødet var en orientering fra regeringen om, at situationen var alvorlig, men ikke akut kritisk, hvilket næppe i sig selv kan tages for gode varer. Det skal nemlig forstås i sin rette sammenhæng, dvs. som en del af regeringens beroligelsespolitik, der igen stod i direkte forlængelse af den politiske trusselsperception. Som allerede nævnt lagde Munch stor vægt på Renthe-Finks advarsel, men nævnedes også, at han ikke havde nogle instrukser fra Berlin (jf. ovenfor), og at regeringen ville undgå indkaldelser netop for ikke at genere Tyskland. Dernæst diskuteredes udviklingen omkring Norge, og Munch sagde, at situationen nok ville betyde, at handlen med England ville blive afbrudt. Det afgørende spørgsmål var imidlertid, om de danske tropper skulle yde modstand i tilfælde af tyske overgreb på dansk neutralitet eller ej. Hertil svarede Munch, at det netop var modstand, Renthe-Fink havde advaret imod, hvilket må tolkes således, at Munch tænkte på en mindre krænkelse af vores territorium – indmarch i Jylland for at transitere tropper til udskibning imod Norge eller overgreb mod øer el. lign. for at oprette baser. Gjaldt det hele landet, ville det jo under alle omstændigheder være den værste konsekvens, hvorfor modstand ikke ville have nogen betydning.

Beskeden fra regeringen var klar: Der skulle ikke ydes modstand i tilfælde af, at Tyskland brød ind på dansk territorium.

Herefter gik regeringen til dagens sidste ministermøde, der gentog de vigtigste oplysninger: Renthe-Finks advarsel mod indkaldelser, de tyske skibes kurs mod nord, og de tyske troppers standsning i Slesvig. Samtidig fik ministrene nu at vide, at Prior havde beordret nedsat alarmberedskab, undtagen i Sønderjylland.³¹ Derefter udfærdigede Munch et svar til Renthe-Fink, hvori han bl.a. fremhævede, at Danmark håbede, at man kunne klare evt. vanskeligheder via forhandlinger – et tegn på, at Munch regnede med en slags ultimatum, eller var det snarere et desperat signal til Hitler om, at han kunne få, hvad han ville uden at behøve at angribe Danmark?³² Endelig underrettede forsvarsministeren generalerne om, at der ikke ville blive foretaget indkaldelser, Munch læste Zahles sidste indberetning, og så sluttede den dag.

³⁰ Kirchhoff, 1990 s. 28-36 analyserer mødet, og jeg støtter mig til denne analyse i det følgende.

³¹ Kaarsted, 1984 s. 324f, ministermødeprotokollen, møde nr. 543.

³² Telegrammet findes i den Parlamentariske Kommission (PK), bd. 1, bilag, Aktstykker, s. 29.

Skal regeringens trusselopfattelse den 8. april 1940 koges ned til et ord, må det være: Forvirring! Som ovenstående har vist, var der nemlig mange forskellige perspektiver indblandet i de vurderinger og handlinger, regeringen foretog sig i løbet af dagen. Der er som allerede fremhævet næppe tvivl om, at regeringen opfattede Jylland som særdeles udsat i forbindelse med en tysk aktion imod Norge. Det afspejlede Munchs udtalelser til gesandterne og mødet med partiformændene, og allerede i januar 1940 frygtede Munch, at en engelsk aktion i Norge (hvad den engelske mineudlægning kunne tolkes som) kunne føre til en tysk reaktion, der også kunne gå ud over dansk territorium (se side 119ff). Men dette var langt fra den eneste trussel, regeringen så for sig den 8. april, hvilket kan kædes sammen med de to forhold, der har domineret denne analyse – regeringens informationsniveau i dagens løb og de opfattelser, der igennem de sidste to år var kommet til udtryk i de forskellige sikkerhedspolitiske situationer.

I tilfælde af, at Tyskland ville inddrage Jylland i sin operation mod Norge, forventede Munch (og håbede på?) en henvendelse af en eller anden art – det viste svaret om aftenen til Renthe-Fink og hele det element af ikke-provokation, der gennemsyrede alle overvejelserne. Oplysningerne om, at tropperne syd for grænsen var stoppet, og gesandstens opfordring til at vise forståelse kunne alt andet lige kun bekræfte denne formodning.

På samme måde måtte den opfordring og troppernes standsning pege på, at denne henvendelse ikke nødvendigvis var lige på trapperne (det vil her sige i løbet af natten, hvor det tyske overfald fandt sted) – Renthe-Fink havde jo også haft mulighed for både under audiensen og ved afleveringen af regeringens svar senere på aftenen at frembringe de tyske krav, men havde i stedet opfordret til at se tiden an. Priors beslutning om at nedsætte alarmberedskabet må have bekræftet regeringen i denne opfattelse, der ligeledes bestyrkedes af meddelelsen i telegrammet fra Berlin den 7. april om, at transportflåden først ville nå sit (ukendte) mål den 11. april. Noget kunne for en regering, der med lys og lygte ledte efter opmuntrende signaler, tyde på, at en aktion ikke nødvendigvis var forestående på dette tidspunkt, dvs. natten til den 9. april.

Omvendt var det et af hovedargumenterne bag opfattelsen af, at en mobilisering ikke ville gøre nogen forskel, men blot ville gøre ondt værre, at situationen kunne udvikle sig hvert øjeblik, det skulle være. Og på partiformandsmødet talte flere af oppositionspolitikerne da også om muligheden for, at Tyskland ville krydse grænsen i løbet af natten, uden at regeringen for alvor argumenterede herimod, om end den foreslog en

pressemeldelse, efter hvilken situationen ikke var foruroligende.³³ Men at natten *kunne* bringe en tysk aktion imod Danmark synes at have været den generelle opfattelse. Så kunne man blot håbe, det ikke ville ske.

Overordnet set var det største trusselsperspektiv det politiske: At tysk mistillid til Danmarks upartiske neutralitet og vilje og evne til at beskytte denne kunne føre til det store angreb på Danmark. Derfor blev nøgleordene i regeringens politik ikke-provokation over for udlandet/Tyskland og beroligelse over for de politiske partier og den danske befolkning. Men regeringen havde også flere informationer, der antydede, at Danmark evt. ville slippe helt eller med et *begrænset* misbrug af neutraliteten. Igen skal den tyske gesandts ord fremhæves som den vigtigste information i forhold til denne opfattelse, men også Rechnitzers advarsler og beskederne om de militære bevægelser – alle skibe syntes på vej mod Norge, mens tropperne i Slesvig var standset op. Og i Øresund var alt roligt, så København kunne ikke være truet. Det er også værd at huske på, at P. Munch i januartelegrammet omtalte begrænsede tyske baser i Danmark. I baghovedet lå også diskussionerne fra de foregående dage, hvor man havde vurderet, at der kunne være tale om bevidst vildledning – var det bare et bluff-nummer i forhold til Danmark? Derudover havde det i næsten alle sammenhænge igennem de seneste to år været det sikkerhedspolitiske kardinalpunkt ikke at gøre noget, der kunne svække tilliden til Danmarks neutrale indstilling, så det synes også af den grund oplagt at mene, at dette gik igen i regeringens opfattelse også den 8. april. Hvad der derudover kunne pege på, at begivenhederne ville gå uden om Danmark, var paradoksalt nok Zahles advarsel fra den 4. april og til dels igen den 8. Det var de eneste oplysninger, der entydigt pegede på, at Danmark ville blive mål for en aktion. Men Zahle havde siden krigsudbruddet i september 1939 konsekvent skrevet om en tysk offensiv på vestfronten og kædede i sine advarsler Danmark sammen med en sådan aktion. I løbet af den 8. april tydede alle oplysninger på, at det ikke var en vestfrontsaktion, der var i vente, og dermed faldt Zahles oplysninger fra hinanden. Skulle regeringen da tro på, at Danmark ville blive involveret? Samtidig syntes det, som også Zahle selv bemærkede det, ikke troligt, at Tyskland skulle bruge en stor flåde, hvis Jylland var det strategisk interessante – det kunne jo klares via landegrænsen, hvad også hærcheferne ofte havde påpeget som argument for en udbygning af grænseforsvaret.

³³ Kirchhoff, 1990 s. 32.

Et andet element så vi også gentaget denne dag – frygten for, hvad der ville ske med Danmark i det tilfælde, at al vores handel med England måtte ophøre som følge af søkrigen. Det kom til udtryk både på partiformandsmødet og i samtalen med den italienske gesandt og lå i forlængelse af opfattelsen af, at Danmark som sådan ville gå ram forbi, idet aktionen var beregnet mod Norge. De samme informationer som ovenfor nævnt kunne uden tvivl kun underbygge denne opfattelse, og igen kan det påpeges, at P. Munch både før og efter krigen udbrud havde fremhævet, at en krig mellem stormagterne i høj grad også ville blive en forlængelse af den økonomiske krigsførelse til søs, som 1. Verdenskrigs sidste år havde budt på. Det økonomiske trusselsperspektiv, at blokadepolitikken også ville ramme dansk handel og dermed hele det økonomiske fundament, landet hvilede på, var således ikke en ad-hoc overvejelse, men en integreret del af regeringens trusselsvurdering, der derfor heller ikke syntes fjern den 8. april.

Som før nævnt stod denne opfattelse ikke langt fra de strategiske analyser, regeringen havde foretaget, og dermed vender vi tilbage til den mulige besættelse af dansk territorium. For et stort tysk angreb ud imod Kattegat, Skagerrak og Atlanten var jo også en mulighed. Det krævede baser i Sydnorge og evt. i Danmark. Det havde P. Munch i al fald ofte diskuteret, og selv om han ikke anså det for sandsynligt foreløbig, kunne informationerne sagtens pege i den retning. Zahle havde advaret om en strategisk betinget trussel imod Danmark og Sydnorge, men kædede det sammen med vestfronten, hvilket begivenhederne jo klart dementerede. Imidlertid kunne man så at sige "oversætte" advarslerne til denne Wegener'ske teori, og i regeringen kunne det heller ikke afvises, at det tyske krav ville omfatte Læsø eller Anholt, som Munch tidligere havde beskæftiget sig med. I denne sammenhæng var en henvendelse også sandsynlig, for så ville de pågældende områder være et mål for en aktion, hvortil midlerne set med tyske øjne kunne være underordnet. Dette perspektiv stod i forlængelse både af den opfattelse, at et tysk krav var at vente, hvorfor man ikke skulle provokere og dermed risikere større krav eller et decideret angreb, og af den økonomiske trusseldimension, og det synes således som om, der i regeringens handlinger og perceptioner var en indre logisk og rationel sammenhæng.

Nu blev det i stedet et helt andet perspektiv, nemlig det taktiske, der var baggrunden for det tyske angreb på Danmark. Danmark blev ikke besat

pga. af landets egentlige strategiske betydning, men fordi vi lå som bro for Tysklands angreb på Norge.

Som ovenfor beskrevet var dette også inde i analyserne i form af spørgsmålet om transit igennem Jylland, og regeringen havde tidligere forholdt sig til de situationer, der kunne opstå af en sådan karakter. Både i marts 1938 og i januar 1939 (side 41 og 64) havde Munch jo fremhævet, at der kunne blive tale om tyske krav om sejlads og evt. flypassage igennem dansk territorium, og at Danmark ikke kunne modsætte sig dette, da Tyskland ville gennemføre sine ønsker under alle omstændigheder, hvorfor dansk modstand blot ville bringe os i en alvorligere konflikt med tyskerne. På samme måde afspejlede mineudlægningen ved krigsudbruddet hensynet til den tyske trafik i Øresund. Regeringen havde altså tilsyneladende gennemspillet en sådan situation før og indstillet sig på at føje de tyske krav.

Dette havde dog ikke stået alene i regeringens betragtninger. Denne havde også i flere situationer opereret med muligheden af mindre, tilfældige krænkelse, og bemærkningen til Renthe-Fink om situationen under 1. Verdenskrig og i det hele taget om, at Danmark ville forsvare sig, kunne tolkes således, at dette var en vigtig overvejelse for regeringen. Den danske flåde lå allerede ved Nordjylland for at forhindre, at Tyskland og England i kampen om Norge skulle lade sig friste til at misbruge dansk territorium. Henstillingen til marinen om at forlægge yderligere materiel til det nordvestjyske, viser også, at regeringen havde dette i tankerne. Endelig diskuterede politikerne på partiformandsmødet sågar at opstille antiluftskyts på Rømø med det formål at (vise Tyskland, at Danmark kunne) forhindre engelske fly i at udnytte dansk territorium på vejen mod Tyskland.³⁴

Alt i alt var der derfor så mange muligheder, regeringen skulle overveje (pga. informationernes tvetydige og mangelfulde karakter og som følge af regeringens/Munchs i forvejen fasttømrede opfattelser), at billedet kan – og kunne – synes uoverskueligt. Derfor må vi ud fra regeringens handle-måde den 8. april konkludere, at den i forvirringen og uvisheden tyede til det faste grundprincip i sikkerhedspolitikken: Undgå at provokere Tyskland og derved risikere mere end de begrænsede tyske krav, der kunne være undervejs. Hvad disse ville indebære, havde regeringen nok overvejet uden nærmere at præcisere det.

³⁴ Svensson, 1965 s. 201. Forslaget var Alsing Andersens, men også de Konservative ønskede det på mødet.

Ebbe Gørtz (1886-1976), dansk officer, der fra 1930-1951 satte sit afgørende præg på forsvarets udvikling. I 1937 blev han generalstabschef bl.a. med ansvar for efterretningstjenesten. Han udarbejdede en række redegørelser, hvis hovedtanke var, at Tyskland kunne have strategiske interesser i Jylland med det formål at sikre sig baser til angreb på England, men at den største fare i virkeligheden ville være, hvis Danmark henlå som et militært tomrum, som begge sider kunne tænkes at ville forsøge at udnytte. Han var hovedkraften bag den ændring af hærledelsens opfattelse, der efter den tysk-engelske flådeaftale i 1935 flyttede opmærksomheden fra Sjælland til Jylland. I april 1940 afviste han, at situationen var ændret til det værre, og om aftenen d. 8. april kørte han hjem for at sove, hvorfor han ikke nåede at deltage i det afgørende morgenmøde på Amalienborg dagen efter.

Gørtz overtog Priors stilling i 1941, hvor han arbejdede loyalt for regeringen og politikerne både før og efter august 1943. I "den lille generalstab" spillede han en hovedrolle i det efter august 1943 begyndende samarbejde mellem modstandsbevægelse, hær og politikere, og i oktober året efter blev han af Frihedsrådet udnævnt til øverstkommanderende over modstandsstyrkerne i tilfælde af regulære krigshandlinger mod tyskerne. Efter krigen deltog han som chef for hæren i genopbygningen af det danske forsvar, indtil han i 1951 søgte sin afsked.

(Foto af Gørtz fra Det Kongelige Bibliotek)

Tilbage den 8. april står de militære chefers trusselsopfattelse, der ikke forekommer nær så kompleks og præget af forvirring som politikernes. Generalerne Prior og Gørtz anbefalede indkaldelse af den fulde sikringsstyrke på formiddagsmødet med regeringen. Senere på dagen bad Prior om troppeforskydninger fra Fyn til Sønderjylland, om fremrykning af tropper til støtte for grænsegendarmene og om, at antiluftskytset fra at varetage forebyggelse af taktiske krænkelser i form af engelske overflyvninger (jf. side 92ff) kunne overgå til beskyttelse af tropperne.³⁵ Efter beskeden om motorkolonns standsning besluttede han imidlertid at nedsætte beredskabet, undtagen for grænseområdet, og hen på aftenen kørte både han og Gørtz hjem for at sove!

Hæren havde jo længe ventet, at Tyskland ville vise sig interesseret i Jylland, hvorfor dagens vigtigste oplysning givetvis var, at motorkolonnen nærmede sig – det var dette faktum, og ikke f.eks. transportflådens tilstedeværelse i og afrejse fra Østersøhavnene eller mineudlægningerne ved Norge, der var baggrunden for, at hæren ville mobilisere. Som Prior ifølge afhøringerne i den parlamentariske kommission udtalte, var det ikke skibene i sig selv, men sammenhængen med motorkolonnen, der gjorde, at man kunne tro, de var beregnet på Sjælland.³⁶ Ifølge dette udsagn ventede Prior også denne dag et angreb på Sjælland, men det modsagdes til dels af beslutningen om at nedsætte beredskabet og sove i hjemmet på Kastellet. Det svarede derimod godt til hans vægtning af forsvaret af Sjælland (jf. side 128). Hvad der i hvert fald kan slås fast er, at generalen ikke så sammenhængen overhovedet med begivenhederne i Norge, og at han derfor først kunne opfatte Sjælland som truet i det øjeblik, Jylland blev truet. Det tyder på, at han som tidligere påpeget stadig så den umiddelbare trussel imod Danmark som bestående i en tysk strategisk interesse i Jylland. Forslaget om at mobilisere hænger tilsvarende sammen med både det tidligere fremhævede ønske om en eksistenskamp (som han også argumenterede for den 9. april) og opfattelsen af, at et militært tomrum kunne tiltrække Tyskland – mobilisering, kunne han så håbe, ville standse et evt. angreb eller i det mindste bedre Danmarks forhandlingsposition. At han regnede med, at der ville opstå en sådan forhandlingssituation synes åbenbart; det havde hæren i al fald hyppigt argumenteret med. Beslutningerne om at nedsætte beredskabet og tage hjem for natten og i det hele taget forsøget på at få en mobilisering kunne tyde på, at hærcheferne

³⁵ Svensson, 1965 s. 148f.

³⁶ Branner, 1987 s.191f.

mente, at der fra forhandlingernes indledning til et evt. angreb var tid til den slags foranstaltninger. Begreber som krigserklæringer og overholdelse af tidsfrister spillede vel sagtens ligeledes en rolle, hvad generalernes udtalelser efter krigen indikerede.³⁷ Krigsspillet i 1938 havde da også opereret med en tilstundende kriseperiode og dermed tid til at mobilisere.

Om Prior rent faktisk vurderede, at Sjælland var umiddelbart truet, kan være svært at vurdere. Den ovennævnte udtalelse faldt efter krigen og kan være efterrationalisering, men hæren havde omvendt også argumenteret for, at Tyskland i tilfælde af krav ville bruge en trussel mod København som våben, men dette først og fremmest i form af luftangreb. Det kan ikke afvises, at Prior så skibene som en del af denne trussel imod København.

Endelig er det værd at bemærke, at hærledelsen atter nedvurderede faren ved de taktiske krænkelser, her i form af overflyvninger, og i stedet ville bruge antiluftskyts sammen med infanteriet. Det afspejler igen, at hærledelsen fokuserede på de strategiske aspekter i Danmarks forhold til Tyskland.

Rechnitzer ændrede heller ikke opfattelse i løbet af den mandag. Han frarådede ekstraordinære skridt, der kunne vække mistillid i Tyskland, og f.eks. reagerede han på en tysk protest over de danske telegraferinger om tyske flådebevægelser ved, ifølge dagbogen, at beklage det og lade det ophøre.³⁸ Dette er et udmærket eksempel på, hvorledes Rechnitzer tillagde det efter hans mening gode forhold til Tyskland afgørende betydning – det er da også signifikant, at han tydeligt hæftede sig ved Renthe-Finks advarsel. Der var således ikke tegn på, at Rechnitzer så situationen meget anderledes end de andre dage – han tolkede skibsbevægelserne som tegn på, at Tyskland var på vej til at foretage modforanstaltninger til de allieredes skridt og evt. sætte sig fast i det sydlige Norge: “En saadan Basis i Syd Norge vilde sikkert være kærkommen for Tyskerne” skrev han i dagbogen. Samme aften noterede han endvidere, at “Muligheden for større Antal engelske Undervandsbaade og andre Enheder i Skagerak er vist ikke udelukket”, hvilket ligger helt i tråd med den opfattelse, han tidligere havde givet udtryk for, og som også kom til udtryk i placeringen af den danske flåde ved Nordjylland. Det gjaldt om ved et kommende slag at holde den danske sti ren og undgå de taktiske krænkelser, et sådant slag

³⁷ Se bl.a de stenografiske referater fra afhøringerne af Prior i PK, bd. 1, bilag, Stenografiske referater, st. 429 og 433.

³⁸ RA, Rechnitzers privatarkiv, dagbog for 8/4-1940 de øvrige citater stammer, hvor andet ikke fremgår, også herfra.

kunne påføre Danmark. Der er således ikke tegn på, at Rechnitzer tog let på situationen, idet der tydeligt var ved at ske det, han igennem lang tid havde advaret mod, nemlig at større slag kunne involvere Danmark, hvis vi ikke var vel forberedte. "Alt i alt er Stemningen ikke hyggelig efterhaanden som Tiden gaar", men disse bemærkninger var ikke udtryk for, at han opfattede situationen som truende for Danmark i første omgang.

Det er ikke lykkedes at finde udtryk for Rechnitzers opfattelse af de tyske styrker syd for grænsen, der ikke stammer fra efter invasionen. Det er derfor med et vist forbehold, at vi må nøjes med at benytte marinestabens generalrapport. Heri hedder det, at selvom "Situationen var alarmerende – navnlig paa Grund af den tyske Troppekolonnes tilstedeværelse tæt syd for Grænsen" var den ikke akut, da Rechnitzer havde "den Opfattelse, at Formaalet med disse var en Demonstration eller en Sikringsforanstaltning over for alle Eventualiteter (f. Eks. et eventuelt britisk Landgangsforsøg paa Vestkysten – evt. ved Esbjerg)".³⁹ Når vi kan anvende dette udsagn, skyldes det, at det ikke synes i modstrid med det, der i øvrigt er fremført. Heller ikke i dagbogen ser det ud til, at Rechnitzer beskæftigede sig med de tyske tropper som en trussel imod Danmark (de konstateres blot uden overvejelser om konsekvenserne etc.). Men viceadmiralen havde jo den fejlagtige opfattelse, at der havde været opstillet tropper allerede 1. april, hvorfor han naturligvis ikke kunne opfatte de nye oplysninger som en afgørende nyhed. Tropperne kunne da enten være en demonstration i tilfælde af den henvendelse, han regnede med at få, hvis Tyskland ville kræve noget af Danmark, eller et modtræk mod et engelsk forsøg på at udnytte dansk territorium til et angreb mod Tyskland. Han paralleliserede med andre ord stort set sin egen trusselsforestilling med de tyske handlinger, der i så fald skulle være en foranstaltning på samme måde som den danske flådes placering. På denne måde synes der at være en indre sammenhæng mellem den nævnte bemærkning og hans øvrige tilkendegivne opfattelser.

Situationen var nok alvorlig, dels fordi man let kunne komme til at genere Tyskland og derved risikere en aktion imod Danmark, dels fordi det ville kræve store anstrengelser at holde dansk territorium ude af evt. stridigheder ved Norge. Men Rechnitzer mente stadigvæk, at Tyskland helst ville undgå at krænke Danmark. Og skulle der imod hans forventning alligevel være tale om den store offensive satsning, der krævede baser på

³⁹ RA, FM, V12, Generalrapport for Sikringsstyrken 1939-1940, s. 180.

Læsø, Anholt el. lign., ville tyskerne uden tvivl henvende sig til ham, deres gode ven og garanten for det venskabelige forhold de to flåder imellem, ligesom de havde gjort i november 1939.

En alternativ perception i april 1940?

Et centralt spørgsmål for denne afhandlings problemstilling er selvfølgelig: Hvilken betydning ville det have haft, hvis regeringen (dvs. P. Munch) havde haft en opfattelse af den militære trussel mod Danmark, der svarede til det faktiske begivenheds- og årsagsforløb? Var Munchs opfattelse af de danske muligheder (eller manglen på samme) ikke allerede så fastlåste, at han blot ville have ladet stå til og som han gjorde den 9. april koncentreret sig om at undgå egentlige krigshandlinger og forsøgt at opretholde neutralitetsillusionen?

Den type spørgsmål hører til de kontrafaktiske, som historikere normalt ikke er meget for at besvare. Det vil altid ende i en eller anden form for spekulation imod den historiske virkelighed. Alligevel kan den slags spørgsmål være med til at perspektivere visse betragtninger, ligesom de kan gøre forskeren opmærksom på nye problemstillinger. Nedenstående skal derfor betragtes som et forsøg at besvare disse spørgsmål ud fra den erkendelse, at enhver vil kunne erklære sig uenig eller helt afvise denne tankegang.⁴⁰

Afgørende i denne sammenhæng er naturligvis tidsaspektet. Der kan næppe herske tvivl om, at P. Munch ikke ville have handlet anderledes den 8. april 1940, hvis han havde haft en korrekt perception af de tyske planer og interesser, hvilket her ville sige at Tyskland ville angribe Danmark sidst på natten med henblik på en total besættelse. En mulig mobilisering ville, som alle historikere er enige om, blot have medført kaos og ikke ændret spor, der ville ikke have været tid til diplomatiske forhandlinger etc. Samtidig ville det sandsynligvis have ligget helt uden for regeringens overvejelser at forsøge at advare englænderne med det formål at få hjælp herfra. Det var som understreget flere gang regeringens opfattelse, at England ikke ville være interesseret i at hjælpe Danmark, men snarere var skyld i den øgede stormagtsinteresse for det neutrale Norden. Et sådan

⁴⁰ Dette afsnit er delvist en følge af en diskussion med lektor Carsten Due-Nielsen, der ikke mener, at regeringen og især Munchs trusselsopfattelse havde betydning for handlinger og beslutninger i april 1940, jf. Due-Nielsen 1999 s. 18.

forsøg kunne ifølge regeringens perception snarere tirre tyskerne og dermed få konsekvenser for besættelsespolitikken, ligesom det ville betyde en opgivelse af den postulerede neutralitet. Og som Munch formulerede det den 8. april om aftenen: Danmark måtte ikke komme i krig med hverken Tyskland eller England! De samme vurderinger ville formentlig have gjort sig gældende overfor nordmændene. Ingen i Norden var reelt interesseret i at ofre sig for de andre, den danske regering efter Staunings lænkehundstale slet ikke, og muligheden for på dette tidspunkt at konfrontere tyskerne med den "nordiske illusion" kunne ikke tænkes at ændre de tyske planer – dertil var de tyske troppe- og flådebevægelser nået for langt. Dette argument ville desuden nok have betydet, at Munch ikke ville have forsøgt egentlige diplomatiske forhandlinger på eget initiativ. Med de tyske tropper så tæt på kunne han næppe forvente en ændring af de tyske planer så sent.

Derfor kan man i realiteten kun forestille sig, at de bestræbelser, regeringen allerede havde lagt for dagen, blot ville være yderligere intensiveret. Disse ville i al væsentlighed have været indenrigspolitiske med det formål at sikre regeringen maksimal opbakning og undgå uro i befolkningen. Regeringen ville nok i videst mulig omfang have holdt sin viden for sig selv, men spørgsmålet er, om Munch ikke ville have sørget for at informere oppositionens ledere for på den måde at inddrage denne i de beslutninger og det ansvar, der skulle tages. De ville sandsynligvis (i al fald for de Konservatives vedkommende) have forlangt en eller anden form for symbolsk kamp, hvorfor man næppe heller i denne situation kan tænke sig at have sparet de 13 tabte menneskeliv i Sønderjylland. Hensynet til opinionen kan tænkes at trække i samme retning. Men som nævnt ville både militære og politiske hensyn have forhindret en egentlig mobilisering, hvilket jo også ville have været helt i modstrid med Munchs generelle forsvarskoncept. Det ville samtidig have betydet en betydelig og letforståelig uro i befolkningen, hvilket regeringen jo også tilstræbte at undgå.

Hvad den 8. april angår tyder meget på, at regeringens fejlagtige trusselsperception ikke spillede nogen væsentlig rolle. Det er dog afgørende at fastholde, at det var regeringens opfattelse, at en trussel imod Danmark kunne stå for døren, og at det således var denne opfattelse, der som tidligere beskrevet betingede regeringens handlinger denne dag.

Noget anderledes ser billedet ud, hvis man tænker den tanke, at Zahles advarsel den 4. april 1940 havde været i overensstemmelse med den

faktiske situation, og at regeringen efterfølgende havde stolet på den. Det vil sige, hvad nu hvis regeringen allerede den 4. april havde opfattet truslen imod Danmark som et tysk angreb den 9. april imod hele landet med det formål at anvende Aalborg flyveplads i en aktion imod Norge? I det tilfælde er det væsentligt at se på, hvilke midler P. Munch mente at kunne bruge i en sådan situation. Det er allerede i mange sammenhænge beskrevet, hvorledes Munch ikke mente, at militære midler ville kunne afholde en stormagt fra at angribe og erobre Danmark, hvis den anså dette for nødvendigt. Derfor kan man næppe forestille sig, at regeringen ville have grebet til en egentlig mobilisering og efterfølgende have forsøgt et decideret forsvar.

Men regeringens adfærd efter modtagelsen af Zahles indberetning peger jo ikke på, at den blev ignoreret. Det kan derfor være relevant at kigge en ekstra gang på disse handlinger og sammenholde dem med, hvad vi i øvrigt har kunnet konstatere angående Munchs opfattelse af sikkerhedspolitiske midler. Tre forhold springer her i øjnene – henvendelserne til Sverige og Norge, Munchs forslag om at indkalde de hjemsendte soldater og tanken om via Zahle og Scavenius at få kontakt med Berlin.

Ganske vist er det fastslået, at ingen i den danske regerings ledelse troede på et nordisk forsvarssamarbejde, men *illusionen* derom var jo ikke desto mindre et af Munchs midler. Man kan således ikke helt afvise den tanke, at en henvendelse til de andre nordiske lande kunne have haft det formål at forsøge at skabe den ønskede illusion i forhold til Berlin. Hvordan denne i praksis skulle se ud, kan det være svært at afgøre, men en vis form for brug af de genindkaldte soldater er ikke utænkelig. Her tænkes imidlertid ikke på et egentligt forsvar, men snarere en række aktiviteter med det formål at vise Tyskland Nordens gensidige vilje til at holde de allierede fra fadet. I hvilket omfang dette var et realistisk perspektiv set fra Oslo og Stockholm er imidlertid et andet spørgsmål, der bl.a. afhænger af de pågældende regerings vidensniveau og den generelle vilje til f.eks. fra svensk side at støtte Danmark og Norge diplomatisk og på anden vis. Derudover er det tvivlsomt, om det havde betydet noget for de tyske angrebsplaner, men der er her også kun forsøgt en antydning af et muligt handlingsmønster i København.

I januar 1940 overvejede Munch som omtalt kraftigt en protest til den engelske regering. Tanken var at gøre opmærksom på den fare, som et engelsk fremstød mod Norden ville indebære for bl.a. Danmarks neutralitet. Om en tilsvarende advarsel rettet til Berlin kunne finde sted er

måske ikke usandsynligt – som omtalt overvejede Munch og Stauning i al fald at aktivere både Zahle og Scavenius. At de kunne aflevere en uofficiel protest til Berlin er højest tænkeligt, men igen må man spørge sig om det ville have kunnet afværge angrebet. Med vores kendskab til Hitler ville han næppe have ladet danske protester *i sig selv* influere på beslutningsprocessen, men samtidig kunne militære hensyn spille en afgørende rolle. Aktionen imod Norge var en for tyskerne risikobetonet affære, hvis succeskriterium ikke mindst afhang af overraskelsesmomentet. En dansk henvendelse ville afsløre, at planerne var kendte i Danmark og dermed også kunne være det i Norge og i de allierede hovedkvarterer. En tilsvarende situation havde man set med den uheldige tyske kurer, der den 10. januar 1940 var nødlandet i Belgien med de tyske planer for et vestfrontsangreb, "Fall Gelb". Dette medførte som bekendt en udsættelse og omarbejdelse af planerne i Berlin. Om noget tilsvarende kunne være sket for Danmarks vedkommende må forblive gætte – det afgørende er formodningen om, at den danske regering kunne have handlet efter denne opfattelse.

Et andet scenarium er imidlertid også en mulighed. Vi har set, hvorledes regeringen i tilfælde af tyske krav, anmodninger etc., om mindre dele af dansk territorium ikke på noget tidspunkt forestillede sig en afvisning, ligesom man tydeligvis var indstillet på at bøje sig for tyske transitkrav den 8. april. Man kunne således forestille sig, at regeringen simpelthen kunne være interesseret i at lave en aftale med Tyskland om at stille Aalborg/Vendsyssel til rådighed for Tyskland, dels i forbindelse med angrebet den 9. april, dels som forsyningslinje derefter, imod at rest-Danmark kunne slippe for at blive involveret. Som det er fremgået, og som vi også skal se i forbindelse med beslutningerne den 9. april, spillede hensynet til opretholdelsen af Danmarks neutralitet en afgørende rolle for Munch og Stauning. Kunne der findes en ordning med den tyske regering, der kunne tilgodese dette hensyn, kan tanken ikke afvises.⁴¹ Imidlertid må et andet forhold da også inddrages. Som det er påpeget, spillede også hensynet til den offentlige opinion og den parlamentariske opbakning med ind, så det er næppe tænkeligt, at en så vidtrækkende aftale ville blive indgået uden en forhåndsftale med Venstre og de Konservative (jf. også mineringskrisen i 1914). At Munch var indstillet på at inddrage de to oppositionspartier,

⁴¹ Jf. også Sveriges politik i forhold til Tyskland efter 9. april. Ved at indgå en transiteringsaftale, der tilgodeså de tyske interesser i at sikre forbindelseslinjerne til Norge, lykkedes det Sverige at fremstå som neutral gennem 2. Verdenskrig.

viser hans forslag om at indkalde Nævnet og partiformændene og evt. udvide regeringen, men det er næppe tænkeligt, at de (og især de Konservative) ville gå med til en decideret hjælp til den tyske krigsførelse.⁴² Endelig må vi formode, at også hensynet til de allieredes opfattelse af Danmarks stilling ville have afholdt regeringen fra en sådan mere eller mindre officiel aftale, der entydigt ville have placeret Danmark i den tyske lejr, en tanke heller ikke Munch havde nogen sympati for. Men uanset hvor urealistisk og absurd "Rostock-myten" altid har forekommet set fra et tysk militært synspunkt, kan tanken om en aftale som ovenfor skitseret ikke helt afvises. For danskernes selvforståelse af krigens forløb og Danmarks rolle heri kan man kun glæde sig over, at det ikke kom til en sådan aftale.

Til gengæld kan man spørge sig, hvor vidt regeringen ville være villig til at gå for at bevare den indenrigspolitiske ro og sikre den parlamentariske opbakning. En diskussion den 4. april 1940 med oppositionen på basis af en korrekt trusselsperception kunne medføre krav fra især de Konservative om en eller anden form for mobilisering eller indkaldelser. Regeringen og især Munch havde ofte vist sig villig til at tage hensyn til oppositionen, så længe dette ikke medførte nogen afgørende ændring af den danske sikkerhedspolitik. 21-mandsudvalget var oprettet på konservativt foranledning og folketingsbeslutningen 19. januar 1940 havde rod i et konservativt ønske om at udtrykke forsvarsvilje. I begge tilfælde accepterede regeringen, men sikrede sig samtidig at det ikke medførte nogen reelle ændringer. I tilfælde af indkaldelser, som Munch jo selv foreslog den 4. april, ville regeringen stadig kunne have hånd i hanke med om der faktisk skulle kæmpes, jf. eksempelvis den gældende forholdsordre, ifølge hvilken der skulle kæmpes "under fornøden Hensyntagen til de foreliggende Omstændigheder" (jf. side 92). Det kan således ikke helt afvises, at regeringen ville acceptere i al fald visse begrænsede militære dispositioner for at undgå indenrigspolitisk splittelse, men samtidig ville forsøge at fastholde den afgørende beslutning om, hvorvidt der skulle kæmpes.

⁴² Oppositionens opfattelse af Danmarks generelle stilling og den konkrete situation i april 1940 er kun sporadisk undersøgt. Det er f.eks. et åbent spørgsmål, i hvilket omfang V og K's opfattelse var betinget af *rollen* som opposition og om den dermed kunne tænkes at skifte i forbindelse med et *rolleskifte* ved deltagelse i regeringen og det medfølgende ansvar. Men for især de Konservative var tanken om Danmarks selvstændighed og forsvarsvilje så integreret i selvforståelsen, at en sådan aftale med Tyskland umiddelbart forekommer umulig. Dog kan man ikke afvise, at kongens holdning kunne blive den udslagsgivende faktor. Ville Christian X gå ind for en aftale, kunne de Konservative få svært ved at afvise aftalen.

Formålet med ovenstående har ikke været at bidrage til debatten om, hvad regeringen burde have gjort. I stedet har det været intentionen at påpege, hvorledes der selv i april 1940 havde været forskellige handlingsalternativer også for SR-regeringen, og at det tilsyneladende var regeringens konkrete, men fejlagtige trusselsperception, der betingede de enkelte beslutninger. Det sætter med andre ord samtidig den faktiske adfærd i relief.

9. KAPITEL

Perspektivering – 9. april 1940

Klokken 4 om morgenen den 9. april 1940 indledtes det tyske angreb på Danmark. 20 minutter senere indfandt Renthe-Fink sig hos Munch med besked om de tyske krav om ubetinget kapitulation. Dermed var hele regeringens politik for at holde Danmark ude af krigen slået fejl, så det var en rystet regeringsledelse, der trådte sammen for at tage stilling til situationen.¹ Beslutningerne denne morgen kan sammenfattes til følgende: *Betingelsesløs kapitulation* og indstilling af alle kampe, regeringens og kongens *forbliven* på posten og i København, *protest* og endelig forsøg på at *fastholde neutraliteten*.² Dette kapitel vil kort karakterisere disse beslutninger med henblik på en perspektivering af de i de foregående kapitler foretagne analyser.

Første beslutning, der skulle tages af de forsamlede (Kong Christian X, Stauning, Munch, Alsing Andersen, Prior og Rechnitzer; derudover deltog også kronprinsen, Mohr og kabinetssekretær Bardenflet – Gørtz næde aldrig frem), var hvorvidt der skulle kæmpes. Allerede klokken 6.00 var beslutningen om at indstille kampen taget. Kun Prior var imod og foreslog regering og konge at tage til Høvelte-lejren i Nordsjælland for at fortsætte kampen derfra.

Dette var i klar forlængelse af de standpunkter, vi har set igennem hele forløbet: Regeringen og Rechnitzer havde ikke på noget tidspunkt opfattet militæret som et brugbart middel i forhold til Tyskland. For dem gjorde militæret nytte ved at overvåge neutraliteten og evt. indkapsle mindre krænkelser heraf, men kunne aldrig gøre hverken fra eller til i forhold til en stormagts essentielle ønsker i Danmark. I så tilfælde var det bedre at opfylde de tyske krav og derved undgå unødigt blodsudgydelse. Rechnitzer havde sågar allerede inden mødet givet ordre til, at flåden ikke måtte skyde imod tyskerne, før der kom en nærmere forholdsordre. Dette stred imod forholdsordren fra september 1939, men var i god tråd med den opfattelse, han konsekvent havde hævdet: At det var meget vigtigt at bevare det gode forhold til Tyskland, og at Danmark militært set intet kunne stille op overfor Tyskland.

¹ Kirchhoff, 1990 s. 37.

² Dette kapitel støtter sig, hvor ikke andet er nævnt, til Branner, 1987 s. 203-212.

Alsing Andersen (1893-1962), socialdemokratisk forsvarsminister 1935-1940. Denne begavede akademiker fik en uriaspost, da Stauning gjorde ham til forsvarsminister i 1935 – en post, der efter 9. april 1940 i vidt omfang ødelagde Andersens muligheder for en stor politisk karriere. Han blev nemlig anset for at være en af de hovedansvarlige for den æreløse overgivelse og forsvarrets manglende kampkraft overhovedet. Før 1935 tog han sig i høj grad af partiets internationale forbindelser. Han var derudover bl.a. gruppeformand 1932-35. Som minister gennemførte han i 1937 de love, der moderniserede det danske forsvar noget, men stadig på et niveau, der umuliggjorde egentlig kamp i tilfælde af et stormagtsangreb som d. 9. april 1940. I udformningen af den konkrete sikkerhedspolitik spillede han dog tredjeviolin efter Munch og Stauning, hvis politik han loyalt udførte, og der har ikke kunnet spores egentlige uoverensstemmelser. Under besættelsen var han efter Stau-nings død finansminister i et halvt års tid indtil Telegramkrisen i november 1942, hvor okkupationsmagten krævede ham fyret som "international marxist". Han overtog Hedtofts post som formand i partiet indtil befrielsen, og han støttede igennem hele perioden samarbejdspolitikken og tog afstand fra modstandskampen. Efter krigen fortsatte han på administrative poster i partiet, bl.a. som næstformand til 1961, men et egentligt comeback måtte han i 1947 efter kun 10 dage som indenrigsminister i Hedtofts regering opgive pga. sin rolle i april 1940.

(Foto fra Frihedsmuseets billedarkiv)

Imod denne beslutning talte kun Prior. Han argumenterede for, at Danmark endnu ikke havde kæmpet nok i forhold til udlandets opfattelse af Danmarks vilje til at være et selvstændigt land. Han havde, som hæren i det hele taget, en helt anderledes tro på militærets muligheder – generelt set i form af marginalstyrke-konceptionen, men i denne konkrete situation, hvor han næppe troede på muligheden af at tilbagevise det tyske angreb, snarere som det middel, der viste omverdenen Danmarks vilje til at hævde sin egen suverænitet.

Overfor dette hævdede Munch et helt andet middel, nemlig diplomatiets i form af protest. Det havde han allerede tilkendegivet i januar i forbindelse med den britiske note til Norge, og igen efter "Altmark"-affæren, hvor han støttede den norske fremgangsmåde. Det var den skriftlige protest, der skulle vise resten af verden, at Danmark ikke støttede den tyske krigsførelse, og at landet havde vilje til selvstændighed.

Afgørende for den danske regerings optræden var imidlertid det tyske ultimatum. Det fordrede ganske vist betingelsesløs kapitulation, men indeholdt derudover et løfte til regeringen om udstrakt frihed til at styre landets interne affærer, bevare de bærende institutioner (som Rigsdagen) og dansk retspleje og således undgå en magtovertagelse fra tyske eller evt. danske nazisters side. Dette var baggrunden for de følgende beslutninger, der igen kunne ses i direkte forlængelse af den politiske trusselsdimension. Den havde godt nok vist sig at slå fejl i forhold til at undgå en (tysk) besættelse af Danmark, men dens kernepunkter for regeringen – at undgå at udæske Tyskland på nogen måde, at tage afstand fra at bruge militære midler og i stedet søge forhandlinger – gik igen i regeringens handlemåde den 9. april 1940.

Selve beslutningen om at kapitulere kan således også ses i dette perspektiv – fortsat dansk kamp ville gøre det umuligt for regeringen at fortsætte sin politik, hvis primære formål var at afskærme den danske befolkning og danske værdier fra krigsødelæggelser. Men derudover skulle regeringen svare på den tyske henvendelse, Stauning skulle holde tale i Rigsdagen og befolkningen skulle informeres om situationen. Fælles for disse tre forløb blev, at de alle tydeligt bar præg af at være udformet på en måde, der dels ikke skulle irritere tyskerne (parallelt med den politiske trusselopfattelse), dels forsøgte at hænge Tyskland op på nogle af de tilsagn, det indledende ultimatum havde indeholdt. Dette afspejler samtidig endnu engang politikernes tro på, at hensyntagen til Tyskland og diplomatiske midler frem

for militære var den mest givtige fremgangsmåde – også i forsøget på at holde Tyskland fast på løfterne. Alle henvisninger til ikke-angrebstrakta-ten blev således fjernet af Munch fra de indledende udkast, og det var kun i svarnoten til Renthe-Fink, at regeringen protesterede og i det hele taget nævnedede neutraliteten. I forhold til befolkningen og Rigsdagen har det tilsyneladende dels været for at undgå at give udtryk for en protest, der kunne skabe grobund for mere organiseret modstand fra dele af samfundet, dels et forsøg på at fastholde en illusion om, at Danmark stadig var neutral. Dette var en fortsættelse af Munchs tidligere kommenterede opfattelse (bl.a. i tilfældet "Altmark"), at en neutral stat kun var forpligtet til at forsvare sig, hvis der var en reel mulighed for, at det kunne hjælpe – i modsat fald måtte staten først og fremmest sikre sin neutralitet ved at protestere og ved at undgå at komme i egentlig krig med nogen af de involverede parter. Denne opfattelse, at man selv under en besættelse kunne fortsætte som neutral, tilhører den neo-neutrale tankegang, som Munch i samarbejde med Udenrigsministeriets folkeretsekspert, Cohn, havde udviklet.³

Om morgenen den 9. april tilbød Munch at træde tilbage i konsekvens af, at hans politik med henblik på at holde Danmark ude af krigen var slået fejl. Men hurtigt blev dette afvist, ligesom kongehuset og den øvrige regering forblev ved magten og i København. Baggrunden herfor var den samme som ovenfor nævnt – at træde tilbage eller forsøge at flygte ville uden tvivl virke provokerende på tyskerne og således vanskeliggøre de forhandlinger, man håbede på og regnede med skulle finde sted, samtidig med at regeringens forbliven ville sende et signal til befolkningen om, at så lidt som muligt var ændret og skulle ændres. Dette kan således siges at være i overensstemmelse med de andre situationer i løbet af de foregående to år, hvor regeringen også tillagde ro i befolkningen en afgørende værdi som et led i at undgå mistillid til Danmark i Tyskland

Endelig kan der peges på, at regeringen blev udvidet med repræsentanter for de to oppositionspartier, hvilket var forsøgt allerede ved krigens udbrud (jf. side 90). Det var et forsøg på at opnå størst mulig legitimitet og opbakning i forhold til de forestående beslutninger, men det kan også opfattes som et forsøg på at stå stærkere i forhold til befolkningen og dermed signalere, at det stadig var den danske regering, der bestemte i Danmark.⁴

³ Nissen, In: Christiansen et al., 1988 s. 351f.

⁴ Om baggrunden for regeringsudvidelsen, se Nissen, 1973 s. 20-24.

Med andre ord forsøgte regeringen og især Munch straks efter at have rystet den første nederlagsstemning af sig at samle sin politik sammen og fortsætte den linje, den havde fulgt siden i al fald 1938, hvis mål var at skåne det danske samfund imod krigen i størst muligt omfang. Da det var den politiske trusselsperception, regeringen fulgte som rettesnor, betød det, at det primære middel fortsat var at sikre størst mulig tillid i Tyskland til Danmarks politik og igennem forhandlinger forsøge at opnå så megen hensyntagen til Danmark som muligt. De rammer, indenfor hvilke regeringen nu kunne handle, var med den tyske tilstedeværelse blot blevet meget mere snævre.

I modsætning til denne holdning stod af de centrale aktører kun hærchefen, der mente, at det afgørende ikke var tilpasningen til den nye situation og tyske krav, men at man viste sin *vilje* til at kæmpe for landets selvstændighed. Denne forskel på regering og hærledelse markerer samtidig det skisma, der skulle blive et centralt tema igennem hele besættelsestiden: Kooperation med besættelsesmagten eller markering af modstandsvilje uden hensyn til omkostningerne. Men forskellen var samtidig en logisk følge af de grundlæggende forskellige trusselsperceptioner, forsvarspolitiske opfattelser og i videre omfang samfundsanskuelser. Det er imidlertid en anden historie.

Konklusion

Såvel regeringen som de militære chefer gjorde sig i perioden fra Hitlers første ekspansion i begyndelsen af 1938 til den tyske aktion imod Danmark den 9. april 1940 ofte forestillinger om, hvordan og hvorfor Danmark evt. kunne risikere, at militære/sikkerhedspolitiske trusler blev til virkelighed. Både politikerne, hærledelsen og marinechefen var også helt på det rene med, at udviklingen kunne gå i en sådan retning, at *muligheden* for en fjendtlig besættelse af Danmark ville være til stede. Alligevel så ingen af dem rigtigt, da de skulle vurdere truslen imod Danmarks sikkerhed i april 1940.

Man kan i al fald pege på fem forskellige trusselsopfattelser (med forskellige mulige variationer), der i skiftende omfang og på varierende vis kom til udtryk hos henholdsvis regeringen, hærledelsen og marinechefen. De fem perceptionsdimensioner var som redegjort for i indledningen en *national*, centreret omkring grænsen til Tyskland og det tyske mindretal i Danmark; en *politisk*, der indebar at manglende tillid til Danmarks neutralitetspolitik kunne føre til territoriale krænkelse; en *strategisk*, hvor besiddelsen af dansk territorium sås som et vigtigt mål for den samlede krigsførelse og som en del af et militært baseområde; en *taktisk*, hvor Danmark ikke i sig selv var militært vigtig, men via sin beliggenhed tæt på en given krigszone kunne blive inddraget (dvs. som middel, snarere end som mål); og en *økonomisk*, ifølge hvilken den økonomiske krigsførelse stormagterne imellem eller et andet lands interesse i at sætte sig i besiddelse af det danske produktionsapparat (landbruget) afgjorde Danmarks skæbne.

Det følgende vil opridsse undersøgelsens resultater mht. de enkelte perspektivers omfang og karakter i forhold til de konkrete, analyserede situationer og de deraf følgende konsekvenser for perceptionen i april 1940:

At Danmark havde et problem efter Hitlers magtovertagelse pga. det tyske mindretal i Nordslesvig og den ikke-anerkendte grænse, er ikke nogen ny erkendelse, selv om den danske regerings officielle standpunkt var, at grænsen lå, hvor den skulle, og ikke var til diskussion overhovedet. På trods af denne officielle holdning må det konkluderes, at den største sikkerhedspolitiske trussel for regeringen i *fredstid* netop var det nationale

perspektiv. Dette skinnede afgørende igennem i regeringens politik i de tre "cases", der vedrører perioden før 2. Verdenskrig udbrud. Da situationen spidsede til i Østrig, og annekseringen blev gennemført, voksede bekymringerne for, om en tilsvarende aktion overfor Sønderjylland kunne forventes. Gesandten i Berlin, Herluf Zahle, var i al fald ikke tilbageholdende med at advare om, at en sådan fremgangsmåde – politisk ustabilitet og dermed mulighed for Berlin for at blande sig med et "tilbud" – måtte man holde sig for øje. Det gjorde regeringen også!

Således henvendte P. Munch sig kort efter til sine nordiske kolleger for at høre, i hvilket omfang Danmark kunne forvente "moralisk" bistand i tilfælde af en tysk henvendelse – ikke for at skabe offentlig afklaring af, hvor langt det nordiske fællesskab (ikke) rakte, men for selv at kende betingelserne og evt. at kunne konfrontere Tyskland med et samlet Norden, hvis det skulle komme til konkrete forhandlinger. Forsøget bidrog dog først og fremmest til at bekræfte Munch i opfattelsen af, at Danmark var isoleret.

Derudover foranstaltede regeringen en beroligelseskampagne i forhold til grænseområdet. Amtmændene blev kontaktet, og regeringen indskærpede ikke mindst pressens funktion i forhold til at undgå at ophidse gemytterne. Det var i dette spørgsmål klart, at regeringen havde taget Zahles advarsel til sig om at undgå uro i grænselandet, en uro, der kunne føre til en tysk henvendelse. Det sås igen under Sudeterkrisen, der i endnu højere grad accentuerede de nationale spændinger omkring de tyske mindretal i Europa. Regeringen iværksatte en række militære og politiske tiltag, hvis formål var at opretholde roen, især i grænselandet.

Grænseproblematikkens betingelser blev imidlertid for alvor synlige i diskussionerne omkring en ikke-angrebstraktat med Tyskland i foråret 1939. Det tyske tilbud, argumenterede regeringen, kunne reelt ikke afslås af hensyn til forholdene i Sønderjylland. Ganske vist blev grænsen i høj grad et anvendeligt argument for regeringen i forhold til det politiske trusselsaspekt, men selve grundargumentet, at Danmark ikke kunne afslå i denne sag pga. beliggenhed og grænsedragning, stod heller ikke til at rokke for regeringen.

Men samtidig må det konkluderes, at det nationale trusselsaspekt var et fredstidsproblem. Straks da krigen brød ud, ændredes fokus fuldstændig – Sønderjylland gled ud af trusselsbilledet, og det gjaldt nu hele Danmarks stilling som neutral, således at det nu blev helt andre trusselsperspektiver, der blev de dominerende.

Et andet perspektiv, der gjorde sig gældende før krigsudbruddet, det politiske, fastholdt til gengæld sin rolle som altdominerende i hele regeringens konception. Argumentet var klart: Danmarks status som neutral og suveræn stat afhang ubetinget af stormagternes velvilje. Såvel i fredstid som (og især) i krigstid var det for P. Munch af afgørende betydning, at de to stormagter, Tyskland og England, så med venlige øjne på Danmark. England opfattedes ikke som et problem, så derfor blev hensynet til Tyskland omdrejningspunktet i hele regeringens sikkerhedspolitik. Før krigen var det som omtalt ovenfor primært hensynet til de nationale problemer i Sønderjylland, der betingede denne politik. Efter sin hjemkomst fra Genève i forbindelse med Sudeterkrisen betonedes Munch, hvor vigtigt han mente det var at holde Tyskland informeret om danske militære foranstaltninger. Og i forbindelse med traktatdiskussionerne i foråret 1939 argumenterede han for nødvendigheden af et godt forhold til Tyskland, hvis der var optræk til en krig. Begge dele var eksempler på, at ikke mindst P. Munch prioriterede hensynet til Tyskland allerhøjest, også i fredstid.

Dette ændrede sig ikke efter 2. Verdenskrigs udbrud. Ganske vist kom nye perspektiver til, men kardinalpunktet var og blev Tysklands tillid til Danmark. Det kom til udtryk i mange henseender. Allerede kort ind i krigen blev Danmark ramt af engelske overflyvninger – et tilsyneladende taktisk problemfelt. Men for regeringen blev det altafgørende imidlertid ikke selve disse overflyvninger, der for Munch var ulykkelige, men i sig selv ufarlige. Derimod var det afgørende at sikre den fortsatte tillid i Tyskland til, at vi kunne beskytte os imod den slags. Samtidig lagdes en mindre gruppe soldater i Nordjylland til beroligelse for tyskerne.

I løbet af efteråret herskede en vis optimisme. Tyskland krævede ganske vist minering af Storebælt, men det gennemførtes uden problemer, netop for at sikre Tysklands velvilje. Imidlertid brød Vinterkrigen denne optimisme. En ny fare truede, ikke mindst i hensynet til Tyskland som Sovjets allierede, hvilket førte til den danske neutralitetsudtalelse af Stauning fra Folketingets talerstol. Endelig havde den politiske trusselsdimension en afgørende indflydelse på beslutningerne i april måned, både den 4.-7. april og den 8. april. Dette hang sammen med den opfattelse, regeringen havde af de strategiske og taktiske trusselsperspektiver.

I den tyske marine havde man i 1920'erne diskuteret forskellige strategier i tilfælde af en ny krig med England. De tanker, der især havde gjort sig gældende, var Wegeners. Han mente, at eftersom en kommende krig til søs

i altovervejende grad ville blive en handelskrig med blokade, opbringelser etc., var det afgørende for Tyskland at kunne sikre sig en uhindret adgang til Atlanterhavet og baser i f.eks. Norge eller Danmark. Dette ville imidlertid kræve en flåde, der kunne byde den engelske trods, så et hovedelement i denne strategi var en voldsom udvidelse af den tyske højsøflåde. Dette blev sat i værk i januar 1939 med den såkaldte Z-plan, der ved krigens udbrud dog langtfra var gennemført.

Disse tanker var godt kendte herhjemme. Munch overvejede dem flere gange, bl.a. i 21-mandsudvalget i vinteren 1938-39, og konkluderede, at de ikke indebar en fare for Danmark på kort sigt, idet den tyske flåde netop ikke var klar dertil. Derimod kunne Danmark blive involveret senere, men i så fald ville det, hævdede han, blot berøre mindre dele af landet, såsom at Læsø eller lignende kunne blive inddraget som tysk flådebase.

Det kom også til udtryk ved Munchs fastholdelse af den tysk-engelske flådeaftale som et tegn på, at England havde opgivet at gå ind i Østersøen, og at Tyskland ville søge ud mod Atlanterhavet via Kattegat. Zahles depeche i oktober 1938 bekræftede Munchs standpunkt.

Konklusionerne for både Munch og Zahle var imidlertid baseret på tankegangens hovedpræmis, en stærk tysk flåde, og da denne ikke eksisterede, nedtonedes det strategiske trusselsperspektiv, ikke mindst efter den tyske mineringshenvendelse i november 1939. Det kan dog ikke afvises, at den vendte tilbage i april 1940, især den 8. hvor tyske skibe umiskendeligt var på vej mod nord, men i så fald skulle den jo blot føre til mindre besættelser af dansk territorium.

Det var dog ikke den eneste strategiske overvejelse. Ved Vinterkrigens udbrud bemærker man en udbredt usikkerhed mht. Sovjetunionens mål og i hvor stor udstrækning, Stalin og Hitler havde aftalt at dele Norden i forbindelse med pagten i august 1939. Inden da havde aftalen dog beroliget beslutningstagerne, idet den var med til at bevare Østersøen som et lavspændingsområde, og de russiske vanskeligheder i Finland nedtonede atter problematikken.

Endelig måtte regeringen også forholde sig til Zahles advarsel den 4. april 1940 om en tysk interesse i Jylland i forbindelse med en vestfrontsaktion for at skabe fly- og flådebaser til angreb på England. Det var en fare, hæren havde påpeget mange gange, men det er tydeligt, at regeringen ikke delte denne opfattelse – og at Zahle i de efterfølgende indberetninger den 5. og 6. april heller ikke selv troede på det.

Ifølge regeringens opfattelse af truslen imod Danmarks sikkerhed så de

strategiske perspektiver altså ikke truende ud. De forekom ikke sandsynlige inden for en overskuelig tidshorison, og skulle de alligevel blive en realitet ville det blot få begrænsede konsekvenser for Danmark. Det er dog vigtigt at fastslå, at regeringen ikke ignorerede de strategiske perspektiver, men netop pga. sin analyse ikke anså dem for at være en alvorlig trussel.

Danmark blev som nævnt besat af taktiske årsager. Dette havde regeringen imidlertid også beskæftiget sig indgående med, men primært i tre sammenhænge. Den første gjaldt en situation, hvor krigen bredte sig til områder tæt på Danmark, og hvor man derfor kunne risikere en mere eller mindre tilfældig inddragelse af dansk territorium. Det havde man oplevet under 1. Verdenskrig med den engelske ubåd, E-13, og det var forsvaret indrettet til at skulle gribe ind imod. Regeringens militære foranstaltninger i forbindelse med Sudeterkrisen og ved krigsudbruddet var også møntet på denne situation. Før Vinterkrigen blev dette imidlertid ikke opfattet som en alvorlig trussel, idet Munch mente, at hovedfronten imellem Tyskland og England ville ligge i Middelhavet.

Men det russiske angreb på Finland medførte en ny opmærksomhed om disse problemer, hvilket var en væsentlig del af baggrunden for Munchs mæglingsinitiativer og det ikke-afsendte telegram i januar 1940. "Altmark"-affæren skærpede yderligere opmærksomheden desangående, og flåden lå i april 1940 klar i Kattegat til at forhindre noget lignende.

Hovedopfattelsen var dog, at Tyskland i denne sammenhæng var reaktivt indstillet og kun ville gå i aktion imod nord, hvis Vestmagternes interesse for Skandinavien blev for stor. Regeringen var derfor af den overbevisning, at nok kunne dette trusselsscenario medføre en tysk besættelse af Danmark, men først som modsvar i tilfælde af, at de allierede ville okkupere Norge. Derfor tanken om at sende et telegram til England. At denne opfattelse ikke kom af ingenting, afslører Zahles og Reventlows indberetninger. For Zahle beskæftigede sig stort set udelukkende med tyske planer for vestfronten, mens Reventlow skrev indgående om de engelske planer i Skandinavien.

Den anden taktiske sammenhæng gjaldt en situation, hvor Tyskland ville foretage en eller anden form for militær bevægelse på dansk territorium. Det kunne dreje sig om at benytte danske farvande til gennemsejling med kurs mod nord, om at overflyve Danmark eller om at transitere tropper igennem Jylland på vej til Norge. Det sidste var det for regeringen mest realistiske den 8. april.

I disse analyser var der en indre sammenhæng. Allerede i 1937 havde Tyskland meddelt, at man fordrede fri gennemsejls, og Munch gjorde i mange situationer opmærksom på, at det måtte Danmark acceptere, fordi vi ikke kunne forhindre det, og fordi det at forsøge alligevel iflg. regeringens politiske trusselsperspektiv ville medføre tysk mistillid til den danske neutralitet og dermed en forstærket konflikt med Tyskland. Mineringen af Københavns red ved krigsudbruddet tog vidtgående hensyn til tyske ønsker ved ikke at minere sejlrenden i Øresund, og allerede i januar 1939 gjorde Munch i 21-mandsudvalget opmærksom på, at Tyskland også ville kræve fri luftpassage, hvilket Danmark heller ikke kunne forhindre og derfor heller ikke burde forbyde. Når regeringen således den 8. april forudså et tysk ønske om transit igennem Jylland, var det et scenarium, den havde gennemspillet før, og den var helt indstillet på at føje sig, fordi det at modsætte sig tyske krav iflg. Munch ville betyde en langt større konflikt med Tyskland. Allerede i oktober 1938 havde Zahles depeche givet dette indtryk – nemlig at evt. tyske fordringer ang. transit ikke ville berøre Danmark alvorligt, med mindre England var på vej til at krænke den danske neutralitet, og dette syntes ikke at være tilfældet i april 1940, ligesom alle meddelelser før april dagene viste en udpræget mangel på interesse for Danmark i London.

Den tredje taktiske sammenhæng opstod i forbindelse med de engelske overflyvninger i september 1939. De generede ikke Danmark i nævneværdig grad (bortset fra det ulykkelige tab af menneskeliv og værdier i Esbjerg), men kunne ligeledes som beskrevet ovenfor medføre tysk mistillid til Danmarks vilje til at hævde neutraliteten. Derfor var det afgørende at få sat antiluftskyts op – også selv om man ikke mente at kunne ramme! – og derfor diskuterede politikerne så sent som på parti-formandsmødet om aftenen den 8. april 1940 at opstille antiluftskyts på Rømø.

Regeringens strategiske konception hang ganske nøje sammen med tanken om søkrigen som en handelskrig. Dette betød, at regeringen også fokuserede på det økonomiske aspekt, der igennem hele perioden dominerede overvejelserne. Allerede i forbindelse med "Anschluss" oprettedes et økonomisk beredskab, og i Munchs analyser i forbindelse med Wegeners tanker skinnede det lige så klart igennem, at selv om Danmark kunne undgå deciderede angreb, ville det betyde alvorlige problemer for den danske udenrigshandel. Dette fik man bekræftet allerede i det tidlige

efterår 1939. Opbringelser, minerede og torpederede skibe etc. betød meget alvorlige problemer. Regeringen forsøgte at forhandle sig ud af dem, ligesom de omtalte mæglingsforsøg og januartelegrammet var en konsekvens af vanskelighederne. Det afspejlede, at regeringen trods alt mente her at kunne gøre noget. Det lykkedes dog ikke, og den 8. april måtte Munch indrømme, at de forestående begivenheder i al fald ville betyde øgede problemer, og at handelen med England måske måtte indstilles. Derudover havde handelspolitikken en anden funktion, der i virkeligheden snarere hører hjemme i forbindelse med det politiske trusselsperspektiv. Regeringen forsøgte i flere tilfælde at kæde udenrigshandlen sammen med tilliden til den danske neutralitet. Ved denne sammenkædning er det klart, at trusler imod den normale vareudveksling, hvad end det var den engelske kontrabandepolitik og hårde forhandlingskurs eller den tyske marines offensiv imod den neutrale skibstrafik, også måtte opfattes som en trussel imod Danmarks neutralitetspolitik – eksemplificeret før krigen ved ikke-angrebstraktatens ord om den normale handel og under krigen ved "Malteserkorsarrangementet" i efteråret 1939 og protesttelegrammet i januar 1940. Derfor kunne de forskellige handelsaftaler og langvarige forhandlinger også ses som forsøget på at forpligte England og Tyskland til at videreføre samhandlen og derved respektere neutraliteten. Vender vi dette om, kan neutralitetspolitikken endvidere også ses som den valgte strategi for at opretholde udenrigshandlen, der var så afhængig af de to hovedmodstandere i stormagtsopgøret.

Skal man forsøge at rangordne de enkelte perspektiver, kan det gøres ud fra to forskellige parametre: Sandsynlighed og konsekvenser. Som det er fremgået, opfattede regeringen de forskellige dimensioners sandsynlighed meget varierende i de enkelte situationer, men i vurderingen af konsekvenserne for det danske samfund finder man en indre sammenhæng.

Af de forskellige trusselsperspektiver, der var kommet til udtryk i løbet af den toårige periode, var det nemlig reelt kun det politiske, der kunne betyde mere end en partiel okkupation af dansk territorium, hvilket kunne opfattes som den afgørende baggrund for at vægte dette hensyn højere end de øvrige i standpunktsdannelsen og beslutningsprocessen. Det synes derefter oplagt at opfatte det økonomiske trusselsperspektiv som det, regeringen så som den næststørste trussel imod landet – ikke fordi man den 8. april anså den for mere sandsynlig end f.eks. den taktiske, men fordi den reelt ville afskære danske samhandelsmuligheder med England og især

med regeringen også anså de økonomiske perspektiver for faretruende. Om dette gjorde hærledelsen sig ikke særlige overvejelser.

Afslutningsvis kan der fremhæves nogle interessante iagttagelser i øvrigt. Det er velkendt, at Munch ikke anså militære midler for at være særlig brugbare. Som det er fremgået, opererede han til gengæld med et vidt spektrum af alternative midler i det sikkerhedspolitiske arbejde. Disse kunne spænde fra vidtgående pressestyring over etablering af en illusion om troværdigt nordisk samarbejde til sammenkædningen af handels- og sikkerhedspolitikken. Især fremhævede han dog de diplomatiske midler. Dette ser vi i forsøgene på at forhandle sig ud af handelsproblemerne og opnå beskyttelse for de danske skibe imod opbringelser og torpederinger, i hans overraskende mæglingsforsøg i forbindelse med Vinterkrigen og ikke mindst i opfattelsen af protest som et ligeså godt alternativ til den militære markering, Rechnitzer anså for nødvendig. For Munch var det afgørende ikke at forsvare territoriet i enhver situation, hvis der ikke var mulighed for, at det ville kunne hjælpe noget – i så fald var den formulerede protest et lige så godt middel (hvilket da også kom til udtryk om morgenen den 9. april). Dette fører direkte til fastholdelsen af, at regeringen ud fra sine perceptioner af de taktiske og strategiske trusler, der kun medførte en delvis/kortvarig besættelse/brug af Danmark, havde indstillet sig på at bøje sig for tyske krav uden at gøre modstand. Det sås konkret ved de to mineudlægninger og var en grundsten i argumentationen i øvrigt, ligesom det måtte stå klart for enhver den 8. april, at den danske regering ikke ville modsætte sig tyske krav. Men baggrunden herfor var også opfattelsen af den begrænsede aktion, der evt. ville komme, set i forhold til konsekvenserne af at trodse tyske ønsker.

Samtidig må man notere sig, at alle de her undersøgte aktører tilsyneladende opererede med en tysk henvendelse (evt. et ultimatum) som forløber for en aktion imod Danmark. Regeringen havde både den tyske henvendelse kort før krigsudbruddet, situationen omkring mineønskerne i november 1939 og Renthe-Finks udtalelser den 8. april at holde sig til, ligesom det f.eks. var fremgået af grænsediskussionerne. Her frygtede Munch og Stauning især, at uro med mindretallet skulle medføre en henvendelse fra Berlin angående en grænseændring.

Også hæren var indstillet på et ultimatum. Det havde krigsspillet i 1938 forudsat, og i hele argumentationen omkring et luftforsvar af København

var det præmissen, at Tyskland ellers i en henvendelse kunne true med bombardementer – hvilket jo faktisk også var tilfældet den 9. april. Også i april 1940 afspejlede hærens udsagn og handlinger en tro på et ultimatum.

Rechnitzer troede som bekendt slet ikke på, at Tyskland var interesseret i Danmark, men skulle det alligevel ske, forventede han, inspireret bl.a. af mineringen i november 1939 og formentlig også af turen til Berlin, givetvis også, at de ville henvende sig til ham. Dette kunne ske, hvis tyskerne mod forventning alligevel gik efter at etablere baser på Læsø/Anholt i forbindelse med et Atlanterhavsfræmstød.

Til sidst står spørgsmålet om forskellige opfattelser indenfor regeringen tilbage. Meget har i undersøgelsen tydet på stor overensstemmelse mellem de tre ministre, hvilket hang sammen med, at udenrigsminister P. Munch var den, der styrede den danske sikkerhedspolitik i alle afgørende henseender. Kun på et enkelt punkt har der kunnet spores en vis forskel. I forbindelse med Sudeterkrisen var Munch i Genève, hvorfor statsminister Th. Stauning og forsvarsminister Alsing Andersen måtte overtage styringen. De iværksatte en række militære foranstaltninger, men prioriterede hemmeligholdelsen af disse meget højt. Dette må ses i sammenhæng med den skarpe socialdemokratiske reaktion oven på den "falske" alarmering 8. januar 1940 og modstanden mod Munchs forslag den 4. april 1940 om at foretage indkaldelser til militæret og sammenkalde Nævnet og partiformændene. Munch forsvarede hærens dispositioner i januar og sammenkaldte Nævnet og pressen, da han vendte hjem fra Genève, ligesom han foreslog det den 4. april. Forskellen ligger sandsynligvis i opfattelsen af det vigtige i at bevare roen og undgå panik i befolkningen, som socialdemokraterne Th. Stauning og Alsing Andersen var meget optaget af. Her prioriterede den radikale P. Munch hensynet til oppositionen og den parlamentariske borgfred højere med det formål at sikre bredest mulig tilslutning til regeringens beslutninger.

Men i det store og hele var der enighed i regeringen. Tyskland måtte ikke provokeres, for det kunne medføre langt alvorligere konsekvenser for Danmark end de begrænsede indgreb i landets suverænitet, regeringen ud fra sine grundlæggende tanker om Danmarks stilling kunne forestille sig.

Det kan således konkluderes, at såvel regering som de militære chefer i vurderingen af truslen mod Danmark – med de forvirrende og ufuldstæn-

dige informationer, der var til rådighed i april 1940 – støttede sig til deres allerede fastlagte opfattelser af, hvad der kunne true Danmark, og disse opfattelser havde dybe rødder i de pågældendes almene forsvarspolitiske synspunkter.

Det kan også anskues således: Det har været hævdet, at Munch havde tilstrækkelig viden til at kunne forudse den tyske invasion i Danmark den 9. april 1940.¹ Det er i denne afhandling forsøgt påvist, hvorledes dette må være en fejlagtig slutning, idet Munchs "viden" (som rettere bør betegnes som en opfattelse) snarere end at være en hjælp for regeringen til at kunne forudsige begivenhederne var en medvirkende årsag til, at den tog fejl i sin vurdering af truslen mod Danmark i april 1940.

Sikkerhedspolitikken 1938-1940 – en vurdering

Såvel regeringen som de øverste militære chefer var altså ude af stand til i april 1940 at bedømme truslen fra Tyskland imod Danmark korrekt. Bør det føre til historikerens fordømmelse af de implicerede? Det kan man mene, hvis man har den opfattelse, at det hører til professionens gebet. Men i modsætning til juristen har historikeren ingen absolut målestok, hvorfor mange historikere tager afstand fra at udsige domme over fortiden. Det behøver dog ikke at betyde, at vi ikke kan undersøge aktørernes handlinger og synspunkter kritisk. Var politikken rationel i forhold til aktørernes egne mål og midler? Var der belæg for deres påstande og argumenter etc.? Den slags spørgsmål vil det følgende kort forsøge at skitsere svarene på.

For det første må man konkludere, at selv om de alle tog fejl på centrale punkter, var de på andre faktisk ganske præcise i deres vurdering. Eksempelvis må det fastholdes, at regeringens og flådens påstande om, at Tyskland var interesseret i et venligtsindet forhold til et neutralt Norden, var i overensstemmelse med virkeligheden i det tyske hovedkvarter indtil Vinterkrigen ændrede opfattelsen af den geostrategiske balance i Norden. Ligeledes så Munch og Rechnitzer indtil nytåret 1940 rigtigt, når de vurderede, at Tyskland kunne have offensive, maritime interesser imod Atlanterhavet, men at dette ikke var realistisk førend en tysk flådeoprustning var fuldført. I forhold til disse vurderinger var det derfor først da konjunkturerne pludseligt ændrede sig, at udenrigsministeren og Rechnitzer ikke længere var på højde med den reelle trussel imod landet. Det

¹ Sjøqvist, 1978. Se nærmere side 65f og 122.

skyldtes delvist det ringe informationsniveau, men også at de, overbeviste som de var om deres grundsynspunkts rigtighed, ikke var i stand til erkende, at Danmarks stilling havde ændret sig.

Anderledes forholdt det sig med hærledelsen. Den var på sin vis både tættere på og længere fra en korrekt vurdering. Længere fra, fordi Tyskland ikke var interesseret i Jylland for at kunne angribe England, og fordi generalerne tilsyneladende aldrig blev klar over forbindelsen med udviklingen omkring Norge. Men også tættere på, fordi det faktisk var Jylland (Aalborg flyveplads), tyskerne ville have, og fordi Sjælland og hovedstaden først og fremmest var det pant, Tyskland tog inden forhandlingerne med den danske regering. Samtidig må man angående hærens og flådens argumenter om det militære tomrum fastslå, at dette postulerede tomrum spillede en afgørende rolle. Ganske vist ikke, som de hævdede, i forhold til Danmark. Eller rettere, det er ikke klart, om Danmarks militære styrke (eller mangel på samme) spillede nogen rolle overhovedet i forhold Tysklands militære planlægning. Men i Norge synes det klart, at nordmændenes manglende evne og vilje til at forhindre situationer som "Altmark" fik en betydelig indflydelse på Hitlers beslutning om at iværksætte "Weserübung". Ikke mindst Rechnitzers bekymring over situationen for Norges vedkommende viste sig i dette lys velbegrundet.

Overhovedet er spørgsmålet om et stærkere forsvars betydning et af de mest diskuterede. Det bærer præg af det for argumenternes styrke problematiske i, at ingen kan andet end gisne om, hvorvidt et anderledes indrettet dansk forsvar havde ændret ved Danmarks stilling. Problemstillingen skal ikke forfølges her, hvor vi i stedet kan stille spørgsmålet: Var den førte politik rationel i forhold til de ønskede resultater?

Det lykkedes ikke for sikkerhedspolitikken at holde Danmark ude af verdenskrigen, så i så henseende slog den naturligvis fejl. Men var det nu også det primære mål? Både og! Det var nok ønskeligt for regeringen, men vigtigere kan det have været at spare landet for krigens ødelæggelser. Det hævdede den naturligvis selv efter den 9. april 1940, men som vi har set, var den i mange sammenhænge indstillet på at indrette sig efter tyske krav, så længe det ikke ville føre os ud i egentlig krigsførelse. Det var med andre ord et højere prioriteret mål at undgå krig (som konkret, fysisk fænomen) end at dele af, eller som det stod klart den 9. april, hele Danmark som territorium blev anvendt i stormagternes krig. Et andet højt prioriteret mål var for regeringen ikke at skulle anvende mange ressourcer (økonomiske, sociale, mentale) på forsvaret. Det lykkedes op igennem 1930'erne, hvor der

i stedet bl.a. blev prioriteret større anlægsarbejder (og dermed arbejdspladser) og sociale forbedringer. Målt på disse præmisser var regeringens sikkerhedspolitik en succes.

Men som fremhævet af historikeren Bo Lidegaard havde det også sin pris.² Det kostede bl.a. i forhold landets suverænitet, der er enhver stats primære internationale mål – det så vi allerede i forbindelse med undertegnelsen af ikke-angrebstraktaten i 1939 og overhovedet beslutningen om at bøje sig for tyske krav uafhængig af disses karakter. Den politiske trusseldimensions overvældende dominans betød reelt, at regeringen havde deponeret sin udenrigspolitiske handlefrihed. Det kostede også i forhold til det udland (dvs. Vestmagterne), man også gerne ville stå på god fod med, og det kostede i forhold til det udefinerlige begreb ære, der for individer, grupper og nationer igennem århundreder har spillet en væsentlig rolle. Det var netop begreber som suverænitet, national selvrespekt og forholdet til udlandet, der spillede en afgørende rolle for hærledelsens ønsker om at være i stand til og få lov til at kæmpe imod overmagten. Også i så henseende kan man tale om en afgrundsdyb kløft imellem generalernes og udenrigsminister P. Munchs værdisæt.

Samtidig kostede det i forhold til stadig større dele af den danske befolkning, der efterhånden og kulminerende i 1943-44 vendte sig imod disse prioriteringer. Det hang formentlig også sammen med den tvetydige opinionspolitik, regeringen havde ført som en del af sikkerhedspolitikken. Det blev af hensyn til både udland, militærfolkene og den almene opinion i folketingserklæringer, ministerudtalelser og andre sammenhænge aldrig sagt direkte, at Danmark ikke ville kæmpe. Da Stauning slap katten ud af sækkens nytårsdag 1940 gav det et ramaskrig, hvilket meget tydeligt viste, hvorfor regeringen ikke kunne melde klarere ud. Men det gav rum for de mange anklager om forræderi, svigt og uduelighed, der bredte sig efter den 9. april, og som stadig høres i debatten. "Aldrig mere en 9. april" er blevet et stående udtryk i dansk sikkerhedspolitik som følge heraf.

Endelig kostede det for Det Radikale Venstre, hvis leder var indbegrebet af sikkerhedspolitikken, da Socialdemokratiet efter krigen tog "Aldrig mere en 9. april"-begrebet til sig. Det lille midterparti mistede indflydelse på landets sikkerhedspolitik, da vi meldte os ind i Nato, og forsvarspolitikken blev opprioriteret som følge heraf.

Det kan derfor med rette hævdes, at selv ud fra regeringens og udenrigsminister P. Munchs egen målestok var den førte politik kun delvist suc-

cesfuld. Men om alternative beslutninger og prioriteringer havde ændret på dette, er et helt andet spørgsmål. Og som det er fremgået bliver det den enkelte læsers egne prioriteringer, normer og politiske og moralske målsætninger, der i sidste instans vil være målestok for synet på Danmarks sikkerhedspolitik i 1930'erne. Her kan historikeren kun skitsere motiver, standpunkter og konsekvenser.

² Se Bo Lidegaards artikel i Dethlefsen og Lundbak (red.), 1998 s. 673-691.

Litteraturoversigt

Denne bog er bygget på to slags materiale. For det første har jeg naturligvis studeret primært kildemateriale, der stort set alt sammen er fundet i Udenrigsministeriets arkivalier i Rigsarkivet. Der findes sidst i bogen en fortegnelse over de vigtigste mapper etc., jeg har anvendt, men jeg har naturligvis været et større materiale igennem, der ikke har vist sig at være anvendeligt. Derudover har jeg fundet enkelte dele i både privatarkiver og forsvarsministeriets arkiver, som det også fremgår af kildefortegnelsen. Jeg har tidligere kort reflekteret over det primære kildemateriales karakter (se Indledning, side 12), hvorfor jeg her vil bruge kræfterne på den anden del af materialet: De historiske fremstillinger og deres synspunkter, anvendelighed og relevans i denne sammenhæng.

Inden en redegørelse herfor vil jeg dog kort opholde mig ved Robert Jervis. Som det er fremgået af et par fodnoter, har jeg i udformningen af min problemformulering ladet mig inspirere en del af hans *Perception and Misperception in International Politics* fra 1976. Værket har været en kilde til opfattelsen af, at det for at forstå beslutningstagere i konkrete situationer er nødvendigt at undersøge, hvorledes de tidligere har reageret og derved finde frem til deres grundlæggende opfattelser. Derudover har den teoretisk baserede litteratur mest hjulpet mig til at præcisere problemstillinger og definere begreber, som jeg opfatter som en vigtig del af også en ellers empirisk funderet historikers arbejde.

På grænsen mellem teori og egentlig historisk analyse befinder Hans Branner, *Den 9. april – et politisk lærestykke?* fra 1987, sig. Bogen har et tredelt sigte, idet den både har historiske, teoretiske og politiske formål. Sidstnævnte er først og fremmest et ønske om at slå fast, hvad Branner allerede argumenterede for i sin bog fra 1972 om mineudlægningen i 1914, nemlig at selv småstater har reelle valgmuligheder udenrigs- og sikkerhedspolitik set. *Den 9. april ...* er den førende samlede fremstilling af begivenhederne og søger at bibringe en helhedsforståelse af 40 års spredt forskning, hvilket gør den til en uvurderlig hjælp i mange henseender. Men den inddrager ikke nyt kildemateriale og hviler da i for høj grad dels på materiale fra efter den 9. april 1940 (især den parlamentariske kommissions afhøringer), dels på især la Cour, Svensson og Sjøqvists arbejder. Dette får nogle konsekvenser, som vil fremgå af det følgende. Det teoretiske formål med bogen har for Branner været at inddrage erkendelse fra samfundsvi-

denskaberne, især faget international politik. Værdien af et solidt begrebsapparat og i det hele taget af en systematisk tilgang har jeg således kunnet konstatere her. Derudover ønsker Branner at kunne udsige noget mere generelt om vilkår for og karakteristika ved udenrigspolitik. Dette ligger noget uden for denne problemformulering, men har været en inspirationskilde på lige fod med Jarvis, som det også fremgår.

Allerede kort efter krigen begyndte Villh. la Cour udgivelsen af sit trebindsværk *Paa Vej mod Katastrofen* om baggrunden for besættelsen. Det er et velskrevet, men bidende og polemisk værk, som man nok først og fremmest bør benytte for konkrete oplysninger. La Cour er meget tendentiøs og opfatter hele regeringen og først og fremmest udenrigsminister P. Munch som dybt inkompetent og hovedansvarlig for, at Danmark ikke var forberedt på det tyske angreb den 9. april. Børge Outzes *Danmark under den anden verdenskrig* fra 1962, følger stort set samme linje.

Bjørn Svenssons bog fra 1965, *Derfor gik det sådan 9. april*, er den vel nok mest uovertrufne danske gennemgang af begivenhederne i Norden i april 1940. Den er radikalt anderledes end la Cour i sit syn på regeringen, som i det store hele "frikendes", for så vidt som der ikke iflg. Svensson er belæg for at hævde, at den havde eller burde have kunnet forudskikke forløbet den 9. april. Denne opfattelse er senere fulgt af de fleste. I stedet har diskussionen drejet sig om, hvorvidt regeringen burde have ført en anden politik. Her hævder Svensson, at en fælles nordisk mobilisering omkring den 4. april kunne have stoppet de tyske planer. Denne tankegang synes at have styret Svensson på den måde, at han ikke blot beskæftiger sig med Danmark, men faktisk bruger megen plads på at beskrive forløb, reaktioner etc. i Sverige og især i Norge.

Denne linje er fortsat af Viggo Sjøqvist *Besættelsen 1940. De danske forudsætninger for den 9. april* fra 1978, hvis hovedtese er, som det også er fremgået, at regeringen havde samlet så mange oplysninger sammen, at den måtte have forudset en besættelse af Danmark. Synspunktet er diskuteret indgående bl.a. på side 65f og 122 og forkastet. Men værdien af tesen er ikke ringe, idet den som den første henledte opmærksomheden på nytten af at inkludere 1930'erne som en væsentlig baggrund for forløbet i april 1940. Som følge af denne tese hævder Sjøqvist dernæst, at da Munch tidligt havde erkendt Danmarks og Norges fælles strategiske betydning, burde han have arbejdet for et forsvarssamarbejde, der kunne have forhindret angrebet. Det kan absolut have sin rigtighed, men var med de to landes forskellige geostrategiske orientering (Norge mod Storbritannien, Dan-

mark mod Tyskland) og politiske stridigheder næppe en reel mulighed. Det viste forsøgene efter 2. Verdenskrig jo også.

Viggo Sjøqvist er overhovedet den forsker herhjemme, der har beskæftiget sig mest med dansk udenrigspolitik i 1930'erne. Hans værk om *Danmarks udenrigspolitik 1933-1940* fra 1966 er hovedværket i dette arbejde. Bogen virker næsten overvældende i sin kildebaserede dokumentation. Alligevel er den blevet stærkt kritiseret, netop fordi den drukner ethvert tilløb til styrende hypotese og konkluderende helhedssyn i et væld af kilder, der har fået lov til at styre sin forsker og medført en lang række uargumenterede postulater.³ Et af de mere opsigtsvækkende var, at Stauning skulle have forsøgt en ændring af sikkerhedspolitikken og i et vist omfang var uenig med Munch. Som det er fremgået af 2. kapitel og i det hele taget undervejs, er jeg ikke ganske enig heri. Men i kraft af de overvældende referencer og utallige informationer er bogen et uvurderligt redskab for enhver historikers indledende arbejde med emnet. Sjøqvist har så at sige fremdraget en masse materiale, man lige kan gå til med sine spørgsmål.

Derudover har Sjøqvist udarbejdet en række biografier om udenrigspolitikens mænd, dvs. P. Munch (1976), Erik Scavenius (1973) og Nils Svenningsen (1995). I denne sammenhæng er P. Munch-biografien den mest relevante, men den føjer ikke meget nyt til det billede af Danmarks udenrigsminister igennem 11 år, Sjøqvist har givet tidligere: "Den pessimisme, der beherskede Munch efter 1929, og som var med til at udtørre hans sjælelige ressourcer (!) formåede han ikke at skjule, og den bevirkede, at hans udenrigspolitik kun blev stærk i det negative".⁴ Forklaringsfaktoren hos Sjøqvist er det skabende individ, hvis karaktertræk som i ovennævnte citat beskrives ud fra en slags lægmands psykologiseren. Egentlig klogere bliver læseren ikke for så vidt angår individernes rolle, muligheder og begrænsninger i den samtid, det sociale netværk og den politiske kultur, hvori de virkede.

En anden slags biografi er udarbejdet af Ole Karup Pedersen. *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik* fra 1970 er hans svar på Sjøqvists fremstilling af 1930'ernes udenrigspolitik. Den bærer præg af en stærk systematisk tilgang, der både virker strukturende, men desværre også for skematisk, hvilket eksempelvis pga. den

³ Se Ole Karup Pedersens anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* 12. række, bind II s. 511-524, 1966-67.

⁴ Sjøqvist, 1966 s. 26.

tematiske opbygning går noget ud over den kronologiske sammenhæng.⁵ Det hænger bl.a. sammen med, at Karup Pedersen kun i begrænset omfang kunne bruge materiale fra udenrigsministeriets arkiv, hvorfor undersøgelsen forsøgte udelukkende at anvende offentligt materiale. I praksis lykkedes det ikke at undgå også at bruge ikke-offentliggjort materiale. Bogen anvender et righoldigt begrebsapparat fra de samfundsvidenskabelige discipliner og fokuserer stærkt på rollebegrebet, men det er et problem, at P. Munch som udenrigsminister aldrig bliver sat i sammenhæng med mennesket P. Munch. Derudover kan man sige, at materialevalget betyder, at det i denne sammenhæng relevante, Munchs trusselsperception, spiller en forsvindende lille rolle. Overhovedet beskæftiger bogen sig mere med, hvad Munch udtalte, end hvad han gjorde.

I sammenhæng med biografierne skal opmærksomheden også henledes på Erik Rasmussens artikler fra henholdsvis 1980 og 1982 om Munch (og Christmas Møller) og i bredere forstand personlighedernes muligheder og begrænsninger i politikken. Artiklerne "P. Munch, nogle bidrag til en foreløbig status" og "Christmas Møller og P. Munch: Betragtninger over politikeres råderum" er et opgør med den individ-psykologiske tilgang, Sjøqvist står for. I stedet advokerer Erik Rasmussen for en analytisk anvendelse af begreber som rolleopfattelse, anskuelsessæt, standpunkt, værdisæt og virkelighedsbillede til forståelse af især politikernes mere ideologisk betingede handlingsmønstre og tankesæt.⁶ Hans analyser har været en underliggende inspiration for denne undersøgelse, hvor Munchs sikkerhedspolitiske standpunkter (dvs. konkrete holdninger i givne situationer) har været i fokus med henblik på en bestemmelse af hans anskuelsessæt (det overordnede billede af de sikkerhedspolitiske trusler). Munchs virkelighedsbillede har da været hans veletablerede opfattelse af Danmarks basale afhængighed af Tyskland og det dermed forbundne syn på militære midler. Hans værdisæt og rolleopfattelse er der ikke gjort noget videre ud af her. Endelig har Bo Lidegaard i en let tilgængelig artikel i *Radikal Historie* fra 1998 givet en udmærket redegørelse for "Systemet Munch".

A. R. Jørgensen fortsatte i 1980 med *9. April. De spildte muligheders dag* diskussionen om, hvad regeringen burde have gjort. I den forbindelse lancerede han "Operation Springbræt", efter hvilken den danske regering

⁵ Se Erling Bjøls anmeldelse i *Historie*, bd. 9 Århus 1970 s. 123-141 og Sven Henningsens i *Historisk Tidsskrift*, Bd. 75 s. 365-379.

⁶ Rasmussen, 1980 s. 291f.

via en slags kommunikationskrig kunne have forhindret det tyske felttog til Norge ved at ødelægge broer, spærre havne og i det hele taget besværliggøre Tysklands vej til Norge. At ofre Danmark på denne heroiske måde lå, som det er fremgået, imidlertid helt uden for regeringens overvejelser.

I 1982 udkom engelske Susan Seymours *Anglo-Danish Relations and Germany 1933-1945*. Med sin righoldige anvendelse af britisk arkivmateriale udbyggede den vores kendskab til de dansk-britiske forbindelser i perioden på flere områder, og bl.a. i forbindelse med handelspolitikken er bogen ganske anbefalelsesværdig. Hvad det danske materiale angår, støttede Seymour sig dog stort set til Sjøqvists og Karup Pedersens arbejder. Det er også tilfældet med et andet engelsksproget værk, Carsten Holbraads *Danish Neutrality* fra 1991, der er et af de meget få forsøg på en fremstilling af de lange linjer i dansk udenrigspolitik med fokus på neutralitetspolitikken som det gennemgående træk trods dens varierende karakter og indhold siden 1720.

Det i denne sammenhæng mest opsigtvækkende synspunkt i Seymours bog var, at Danmark ved en anderledes indretning af forsvaret havde haft mulighed for at komme ind under den engelske garantiparaply. Det er et ganske omstridt synspunkt, der pga. sin kontrafaktuelle karakter ikke lader sig afskrække af manglende dokumentation. Afvises kan det naturligvis ikke, men man kan spørge, i hvilket omfang en engelsk garanti til Danmark havde spillet nogen rolle. Hvis vi ser bort fra den kendsgerning, at det altså havde krævet et stærkere og dyrere forsvar, der måske i sig selv havde kunnet forhindre det tyske angreb (hvilket heller ikke er givet), kan det konstateres, at de engelske garantier til Polen og Grækenland ikke stoppede Hitler.⁷ I forhold til regeringens politiske trusselsperception var det også ganske i modstrid hermed at indlede et alliancelignende forhold til Tysklands hovedmodstander, og i en besættelsessituation havde det næppe gavnet bestræbelserne for at mildne virkningerne på det danske samfund. Til gengæld ville det uden tvivl have gjort det lettere i efterkrigspolitikken mere entydigt at få placeret Danmark i den allierede lejr, hvilket i øvrigt ikke var en entydig positiv værdi for Stauning og Munch, der med *neo-neutralitetspolitikken* netop søgte at undgå at placere Danmark i en af de to lejre. Det må da også erkendes, at der ikke var meget, der for den danske regering kunne tyde på, at London var interesseret i at få Danmark over på allieret side. Alle officielle og uofficielle signaler siden den tysk-engelske flådeaftale i 1935 var, at Danmark var en del af Tysklands

⁷ Jf. Kirchhoff, 1990 s. 20.

interessesfære, ligesom der i London i visse kredse var en opfattelse af, at det kunne betale sig for England, hvis Tyskland besatte Danmark.

Hans Branners omtalte bog fra 1987 byggede som nævnt i høj grad på flere af de ovennævnte værker. Derfor diskuterer han selvfølgelig også deres hypoteser og konkluderer mht. til den fælles nordiske politik netop, at det i praksis næppe var tænkeligt. Alligevel har Branner (ubevidst?) overtaget lidt af deres argumentation, idet han f.eks. karakteriserer informationsniveauet som værende af en vis værdi, hvilket han bygger på en analyse af det *samlede* materiale, der tilflød de tre skandinaviske regeringer (se side 127). Men andetsteds konkluderer han, at kommunikationssystemet imellem de tre lande ikke var godt. Derved indikerer han en implicit hypotese om, at havde man udbygget informationssamarbejdet i Norden, kunne det have gjort en forskel.

Hans Kirchhoff skrev i 1990 en artikel om "Udenrigspolitik og rationalitet – kapitulationen den 9. april" til *Vandkunsten*. Den kom året efter i en udbygget og engelsksproget version i *Scandinavian Journal of History*. Artiklen bygger først og fremmest på en detailanalyse af situationsopfattelsen på partiformandsmødet om aftenen den 8. april. Her udbygges tesen fra ikke mindst Sjøqvists bog fra 1978: Regeringen var klar over, at afgørende begivenheder stod for døren, og at disse kunne involvere Danmark i et mindre omfang etc. Han påpeger faktisk intet mindre end 5 forskellige trusselsperspektiver, hvilket har inspireret til den systematiserende analyse, der her er anvendt, bl.a. med det formål at få nærmere hold på disse fem alternativer. Til gengæld tager han afstand fra ideerne om et nordisk samarbejde og roser i det store hele regeringens politik som værende rationel. Kun på et punkt svigtede regeringen iflg. Kirchhoff, nemlig ved ikke at skabe tilstrækkelig klarhed i forhold til opinionen om regeringens sikkerhedspolitiske opfattelse, ikke mindst i forhold til forsvarspolitikken. Til gengæld følger han ikke den linje, som Sjøqvist udstak, og som her er fulgt, nemlig at inddrage årene før besættelsen i analysen.

I forbindelse med 50 året for den 9. april afholdt Københavns Universitet en række forelæsninger desangående. De blev bagefter udgivet i en lille bog redigeret af Hans Kirchhoff: *1940. Da Danmark blev besat*. De relevante artikler heri af Hans Kirchhoff selv s. 27-40, Carl Axel Gemzells s. 17-25 og Carsten Due-Nielsen s. 7-16 er oversigtsprægede forelæsningsartikler og derfor især interessante pga. deres meget forskellige syn på den førte sikkerhedspolitik. Kirchhoff er som nævnt mest positiv, mens især

Due-Nielsen noget mere kritisk påpeger, at der var alternativer for regeringen. Gemzells artikel hænger sammen med hans disputats fra 1965 om *Raeder, Hitler und Skandinavien*. Heri redegjorde han for baggrunden for det tyske angreb på Danmark og Norge og sætter det i sammenhæng med Wegeners strategiske planer. Som vi har set spillede dog også andre faktorer ind i Hitlers endelige beslutning om at iværksætte angrebet, jf. også Kirchhoffs anmeldelse, 1966-67.

Nyeste udenlandske værk af interesse i denne sammenhæng er Patrick Salmons meget velskrevne og gennemførte analyse af *Scandinavia and the great powers 1890-1940* fra 1997. Det nye er først og fremmest synsvinklen. Salmon har delvist forladt det nationalstatslige perspektiv, som har været toneangivende blandt de nordiske historikere (inkl. for denne forfatter!), og anskuer i stedet Skandinavien som en geografisk, politisk, økonomisk og (til tider også) kulturel analyseenhed. Det kommer der meget interessante pointer ud af. I forhold til den danske regerings trusselsvurdering er der dog ikke meget nyt i forhold til Seymour, udover at han også inddrager Kirchhoffs analyser. Det skyldes bl.a., at hans udgangspunkt for analysen af 1930'erne er Berlin og London mere end de nordiske hovedstæder, hvorved eksempelvis kapitlet side 274-317 om handelspolitikken i perioden udelukkende fokuserer på den engelsk-tyske konkurrence om det skandinaviske marked og tilhørende indflydelse. Derved undslipper det Salmons opmærksomhed, hvorledes i hvert fald den danske regering (og sikkert også de andre nordiske landes) forsøgte aktivt at anvende handelspolitikken som et sikkerhedspolitisk instrument. Til gengæld dokumenterer han bl.a. side 339, at Chamberlain ikke var interesseret i at give Danmark nogen sikkerhedsgaranti – ikke pga. Danmarks politik i sig selv, men fordi et tysk angreb på Danmark ifølge den engelske premierministers opfattelse ikke ville øge Tysklands militære styrke. Derved ville heller ikke Storbritanniens interesser være truet, hvilket var tilfældet, hvis Rumænien og Polen blev angrebet. Det bekræfter, at Seymours tese ikke forekommer sandsynliggjort.

Af andre værker med betydning for denne afhandling skal her nævnes Erling Bjøls opposition ved Karup Pedersens disputatsforsvar. Den er trykt som artikel i tidsskriftet *Historie* i 1970 med titlen "P. Munch, historisk og sociologisk set". Det er i vid udstrækning hans tanker om Munchs opfattelse af det nordiske samarbejdes værdi, jeg har gjort til mine.

De militære chefers rolle i og opfattelsen af den sikkerhedspolitiske udvikling i den behandlede periode er generelt mindre belyst. Der findes

dog tre studier, der kan fremhæves. Hans Chr. Bjergs lille festskriftsartikel fra 1978 "“Das gibt’s nur einmal...”. Synspunkter på den danske flådeledelses strategiopfattelse 1938-40” er en analyse af den så forkætrede marinechefs politik. Den er klar og god, hvorfor den i høj grad har fungeret som baggrund for den komparative analyse, der her er søgt gennemført. Derudover findes der to ganske sammenhængende studier af hærledelsens militære planlægning i årene forud for okkupationen. Der er tale om Michael H. Clemmesens *Jyllands landforsvar fra 1901 til 1940* fra 1982 og Ole Isgaard Olsens *Planlægningen af det sjællandske landforsvar 1922-1940* fra 1986. De analyserer henholdsvis Jyllands og Sjællands rolle i hærens planlægning fra 1901 respektive 1922 til besættelsen. Deres sigte er ganske vist snævert militærhistorisk, hvorfor de kun i ringe grad beskæftiger sig med konkrete trusselsopfattelser, men de har fremdraget en stor mængde kilder i forsvarsministeriets enorme arkiver. Også de beskæftiger sig med, hvad regeringen burde have gjort. De når begge frem til, at en mobilisering den 4. april ikke havde kunnet stoppe tyskerne, men blot ville have medført kaos. De er imidlertid af den overbevisning, at et stærkere militær ville have kunnet holde Tyskland væk, helt i overensstemmelse med hærens opfattelse af marginalstyrketeorien.

Derudover findes der en lang række biografier af varierende værdi og relevans. Bedst er Niels Finn Christiansens tobindsdisputats om Hartvig Frisch fra 1993 og 1999, der afdækker den socialdemokratiske politiske ordførers ringe indflydelse på sikkerhedspolitikken, hvilket dermed bekræfter opfattelsen af de centrale ministres betydning. Også Wilhelm Christmas-Møllers disputats fra 1993 om hans onkel understreger i virkeligheden oppositionens manglende evne (og vilje?) til for alvor at udfordre "Systemet Munchs" hegemoniske stilling i den danske sikkerhedspolitik. Af de øvrige personer er de to generaler, With og Gørtz (men tankevækkende nok ikke Prior) blevet biograferet. Bøgerne af henholdsvis Ole A. Hedegaard og A. R. Jørgensen er ikke særligt nuancerede, men bæres af stor respekt for generalernes arbejde og deres personlighed, hvilket især for førstnævntes vedkommende gør, at vi næsten bliver præsenteret for et helteportræt.

Embedsmændenes indflydelse på Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik er et af de områder, der er underbelyst i forskningen. Erling Bjøls *Hvem bestemmer?* fra 1983 satte fingeren på det ømme punkt ved at kalde samspillet mellem politikerne og embedsapparatet for "et af de 'arkimediske punkter' i beslutningsprocessen", der i særlig grad bør studeres for at

indkredse den udenrigspolitiske beslutningsproces.⁸ Det er foreløbig ikke blevet til mere end Bo Lidegaards ganske vist monumentale disputats om Henrik Kauffmann. Den er til gengæld også et vægtigt bidrag til den udenrigspolitiske historieskrivning, men dens styrke ligger på den anden side af den 9. april. Før den tid var Kauffmann langt fra en af de betydende i diplomatkorpsset med sine perifere poster i Italien, Fjernøsten, Norge og USA. Kun Norge kunne i samtiden opfattes som en vigtig post, og det er først med verdenskrigens fundamentale ændringer i Danmarks geostrategiske og økonomiske situation, at posten i USA bliver den betydningsfulde stilling, den i dag må anses for. På samme måde kan det siges om Kauffmanns opfattelse af Danmarks stilling, at den ikke afspejlede ret meget andet end Kauffmanns personlige forhold. I såvel den politiske som den diplomatiske verden var der bred enighed om, at Tyskland og Storbritannien var de afgørende lande, økonomisk, politisk og strategisk.

⁸ Bjøl, 1983 s. 19.

Anvendt materiale

Kildefortegnelse fra rigsarkivet (ra)

- Politiske depecher fra Berlin 1938-1940, pk. nr. 33-35
- Politiske depecher fra London 1938-1940, pk. nr. 91-93

Udenrigsministeriets arkiver (um):

<i>Journalnr.:</i>	<i>Titel:</i>
3. E. 92	Kopier af referater af Det udenrigspolitiske Nævns Møder 1938-39-40
3. E. 92	Møder i udenrigspolit. Nævn 1938 + 1939 + 1940
ad 3. E. 92	Kopier af nævnsreferater 1933-40 (Udenrigspolit. Nævn), lb. nr. 7 og 8
ad 3. F. London 13	Fortroligt materiale fra krigens tid samt umiddelbart før, hidrørende fra greve E. Reventlows pengeskab i gesandtskabet – indsendt febr. 1982
5. D. 65a	Danmark-Tyskland: Ikke-Angrebspakt, pk. I
ad 5. D. 74 I	21-mandsudvalget: referater 15.11.1938 – 12.5.1939. Redegørelse til udvalget
ad 5. D. 74 II	21-mandsudvalget: general Withs forslag m.m.; statens civile luftværn
5. E. 54a	Den udenrigspolitiske Krise marts 1939ff, pk. I-IV
5. F. 77	Nordisk Udenrigsministermøde i Oslo 5. og 6. april 1938
5. F. 83	Nordisk Udenrigsministermøde i Stockholm, maj 1939
5. F. 84	Nord. Udenrigsministermøde i Oslo aug. 1939 + Bilag
5. F. 85	Nord. Stats- og Udenrigsmin. Møde i Kbh. Sept. 1939, Bilag + Udclip
5. F. 86	De nordiske Statschefers Møde i Stockholm 1939. 18.-19. okt. 1939 (Kongemøde)
5. F. 87	Nordisk Udenrigsministermøde i Oslo 7/12-39
5. F. 89	Nordisk Udenrigsministermøde i Kbhvn. 25 februar 1940; inkl. bilagsmappe og udklipsmappe
ad 5. F. 89	Referater fra Nordisk udenrigsmin.-møde i Kbhvn 25. februar 1940
6. F. 32a I+II	Finland – Sovjetrusland: Konflikt 1939-40. Pakke I = indtil 29/2-1940; Pakke II = 1/3-1940 – 31/12-1945
6. G. 97	Mæglingsbestræbelser i den finsk-russiske Konflikt
10 D. 38a	Forberedende Arbejde til Hævdelse af Danmarks Neutralitet under en event. Stormagtskrig 1938
10. D. 40	Dr. Munchs Redegørelse for Danmarks Neutralitetspolitik 1939
10. D. 42a	Danmark: Sømilitære Neutralitetsforanstaltninger 1939
10. D. 42c	Danmark: Luftmilitære Neutralitetsforanstaltninger

10. D. 42d Danmark: Landmilitære Neutralitetsforanstaltninger
 10. H. 35b Britisk Indgriben paa norsk Søterritorium
 10. H. 35c Engelsk Angreb paa tysk "Altmark" paa norsk Søterritorium
 83. Dan 2 Udvalget af 7/3-1938. Økonomisk Krigsberedskab i sp. henh. under ØPI
 99. F. 3/19 Udenrigsminister Dr. phil P. Munchs Papirer 1931-1940
 99. F. 5/17 Fuldm. Frøms Arkiv vedr. Statsmin.s 21-mands-udvalg
 110.D. 11 Informationsmøder med den danske Presses Repræsentanter; pk. I og II
 110. D. 15 Informationsmøder med Chefredaktørerne

Forsvarsministeriets arkiver (fm):

Pakkenr: *Journaltitel*

Krigsministeriets 5. kontor:

- A 88 Ekstraordinære Foranstaltninger i Tiden april 1939-40
 A 122 Oversigt over generalkommandoens Indstillinger Hærens Beredskab 1939-40
 A 205 Withs skrivelser 1938
 A 210 Generalkommandoens FTR. skrivelser 1938
 A 214 General Priors skrivelse om beredskabsstyrken

Marinestaben 1868-1974:

- V 12 Generalrapport for Sikringsstyrken 1939-40

Privatarkiver:

6188; Hjalmar Rechnitzers:

- pk. 1 B 3 Dagbog fra 1/9-1939 – 9/5-1940

6663; P. Munchs:

- pk. 34 Sager vedr. Danmarks besættelse 1940-46
 pk. 42 Militære sager 1928-40
 pk. 52 Udenrigspolitiske sager 1938-39
 pk. 53 Udenrigspolitiske sager 1940. Det udenrigspolitiske nævn 1930-39. Nordiske udenrigsministermøder 1932-39
 pk. 55 Forsvars- og udenrigsministerielle sager 1914-40

Publiceret kildemateriale:

- DEN PARLAMENTARISKE KOMMISSION, Betænkning og beretning, bd. 1-14 inkl. bilag, København 1945-1953
 KAARSTED, Tage (udg.): "Ministermødeprotokol 1933-40. Ministeriet Stauning-Munch", Århus, 1984
 MUNCH, P.: "Erindringer" Bd. 6: "1933-1939 Paa Vej mod Krigen", København 1966 og Bd. 7: "1939-1942 Optegnelser fra og om Besættelsestiden", København 1967
 RIGSDAGSTIDENDE

Litteraturliste

- BEUKEL, Erik: "Hvad er sikkerhedspolitik?" In: *Politica* 14. årgang nr. 3 s. 5-28, Århus 1982
 BEUKEL, Erik: "Om behovet for et bredere sikkerhedsbegreb", In: PETERSEN, Nikolaj og LINDGREN, Karin (red): *Trussel eller Tillid? Nordiske Omværdensbilleder under forandring*, Nr. 4 af: *Norden i den internationella freds- och säkerhetspolitikken*, Stockholm 1990 s. 91-93
 BJERG, Hans Chr.: "Das gibt's nur einmal...". Synspunkter på den danske flådeledelses strategiopfattelse 1938-40" In: *Festskrift til Johan Hvidtfeldt*, s. 23-38, Tønder 1978
 BJERG, Hans Chr.: *Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940-1945*, Bd 1, Viborg 1985
 BJØL, Erling: "Hvad kunne det nytte?" In: Olesen, Kjeld et al. (red): *Forsvaret til debat*, København 1970
 BJØL, Erling: *Hvem bestemmer?*, København 1983
 BJØL, Erling: *International politik*, København 1967
 BOSS, Walter: *Danmarks udenrigspolitik 1720-1982*, Herning 1982
 BRANNER, Hans: *Den 9. april – et politisk lærestykke?*, København 1987
 BRANNER, Hans: *Småstat mellem stormagter*, København 1972
 BUZAN, Barry: *Peoples, states and fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*, Boulder 1991
 CHRISTIANSEN, Niels Finn et al: *Danmarks Historie bind 7 Tiden 1914-1945*, København 1988
 CHRISTIANSEN, Niels Finn: *Den politiske ordfører. Hartvig Frisch 1935-1940*, København 1999
 CHRISTIANSEN, Niels Finn: *Hartvig Frisch – Mennesket og politikeren*, København 1993
 CHRISTMAS-MØLLER, Wilhelm: *Christmas. Christmas Møller og Det konservative Folkeparti. Bd. 1 1920-36 "Vor Klinge og vort Skjold". Bd. 2 1936-48 "Et stridens tegn"*, Haslev, 1993
 CLEMMESSEN, Michael H.: *Jyllands landforsvar fra 1901 til 1940*, København 1982
 DUE-NIELSEN, Carsten: "Ene og svag" In: KIRCHHOFF, Hans (red): *1940. Da Danmark blev besat*, København 1990 s. 7-16
 DUE-NIELSEN, Carsten: "Handel og sikkerhed" In: MØLLER, Anders Monrad (red): *Folk og erhverv. Tilegnet Hans Chr. Johansen* Viborg 1995, s. 257-270
 DUE-NIELSEN, Carsten: "Socialdemokratiets udenrigspolitik 1924-1940" In: *Arbejderbevægelsen og udenrigspolitikken 1924-1999*. Nr. 4 af: *Arbejderhistorie – tidsskrift for historie, kultur og politik*, Viborg 1999, s. 7-21.
 DUE-NIELSEN, Carsten: "Vindskibeligthed eller vankelmod. Nogle spørgsmål til dansk neutralitetspolitik" In: JEPPESEN, Hans et al. (red): *Søfart, politik, identitet*, festskrift tilegnet Ole Feldbæk, København 1996 s. 315-323
 FINK, Troels: *Fem foredrag om Danmarks udenrigspolitik efter 1864*, Århus, 1958
 FURE, Odd-Bjørn: *Mellomkrigstid 1920-1940*, In: RISTE, Olav et al. (red): *Norsk Utenrikspolitikks historie* Bd. 3, Oslo 1996

- GEMZELL, Carl-Axel: "Angreb mod nord" In; KIRCHHOFF, Hans (red): 1940. *Da Danmark blev besat*, København 1990 s. 17-26
- GEMZELL, Carl-Axel: *Raeder, Hitler und Skandinavien*, Lund 1965
- HEDEGAARD, Ole A.: *En general og hans samtid. General Erik With mellem Stauning og kaos*, Frederikssund 1990
- HELSTRUP, Søren: *Neohistorisme og ny politisk historie – tendenser i dansk og international historieskrivning*. Afløsningsopgave for metodeintegreret område på overbygningsuddannelsen på historie, 1996, ikke offentliggjort.
- HENNINGSEN, Sven: "Danmarks udenrigspolitik 1939-1941", særtryk af *Historiallinen Arkisto*, Helsingfors 1967
- HOLBRAAD, Carsten: *Danish neutrality. A Study in the Foreign Policy of a Small State*, Oxford 1991
- HUBATSCH, Walther: »Weserübung«. *Die deutsche Besetzung Dänemarks und Norwegens 1940* 2. udg., Göttingen 1960
- ISGAARD OLSEN, Ole: *Planlægningen af det sjællandske landforsvar 1922-1940*, København 1986
- JERVIS, Robert: *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton 1976
- JÖNSSON, Christer: "»Vi satsar på försvar, dom rustar för krig»: Hotbildernas socialpsykologi", In: PETERSEN, Nikolaj og LINDGREN, Karin (red): *Trussel eller Tillid? Nordiske Omverdensbilleder under forandring*, Nr. 4 af: *Norden i den internationella freds- och säkerhetspolitikken*, Stockholm 1990 s. 35-42
- JØRGENSEN, A.R.: 9. April. *De spildte muligheds dag*, Viborg 1980
- JØRGENSEN, A.R.: *Generalløjtnant Ebbe Gørtz. En militær biografi*, Gylling 1990
- JØRGENSEN, A.R.: *Spionage mod Danmark*, Gylling 1987
- KARUP PEDERSEN, Ole: "Denmark's Policy" In: *Scandinavian Journal of History*, 1977 vol. 2, Stockholm, s. 53-66
- KARUP PEDERSEN, Ole: *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik*, København 1970
- KELSTRUP, Morten: "Sikkerhedsbegrebet og dansk sikkerhedspolitik" In: HEURLIN, Bertel og THUNE, Christian (red): *Danmark og det internationale system – Festskrift til Ole Karup Pedersen*, København 1989 s. 97-114
- KIRCHHOFF, Hans: "Foreign Policy and Rationality – the Danish Capitulation of 9 April 1940. An Outline of a Pattern of Action", *Scandinavian Journal of History*, 1991, vol 16, no. 4
- KIRCHHOFF, Hans: "Kamp eller kapitulaton?" In: KIRCHHOFF, Hans (red): 1940. *Da Danmark blev besat*, København 1990 s. 27-40
- KIRCHHOFF, Hans: *Kamp eller tilpasning. Politikerne og modstanden 1940-45*, København 1987
- KIRCHHOFF, Hans: "Optakten til 9. april" In: *Besættelsen 1940-45. Politik, modstand, befrielse*, 3. udg. København 1979 s. 5-17
- KIRCHHOFF, Hans: "Udenrigspolitik og rationalitet – kapitulatonen den 9. april" In: *Vandkunsten*, 1990 s. 16-41
- LA COUR, Vilh.: *Paa Vej mod Katastrofen. bd. 3 Som Sæden – saa Høsten*, København 1949
- LIDEGAARD, Bo: *I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-58*, Viborg 1996
- LIDEGAARD, Bo: "Systemet Munch – 50 år efter" In: *Radikal Historie I*, Tillæg til *Radikal Politik* nr. 9, Skive 1998.
- LIDEGAARD, Bo: "»Vi opnaede da, at København ikke blev bombarderet...» Tilpasningspolitik, samarbejds politik og ikke-blokpolitik", In: DETHLEFSEN, Henrik og LUNDBAK, Henrik (red): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, København, 1998, side 673-691
- MAY, Ernest R.: "Lessons" of the past. *The use and misuse of History in American Foreign Policy*, New York, 1973
- MUNCH, P. *Dansk Politik under Krig og Besættelse 1939-1945* Bd. 1, Odense 1946
- NEUSTADT, R.E. og MAY, E.R.: *Thinking in Time. The Uses of History for Decision-Makers*, New York 1986
- NISSEN, Henrik S.: 1940. *Studier i forhandlingspolitikken og samarbejds politikken*, København 1973
- OTTMER, Hans-Martin: »Weserübung«. *Der deutsche Angriff auf Dänemark und Norwegen im April 1940*, München 1994
- OUTZE, Børge: *Danmark under den anden verdenskrig*, bd. 1, København 1962
- PETERSEN, Nikolaj: "Trusselopfattelser og sikkerhedsbegreber i international politik", In: PETERSEN, Nikolaj og LINDGREN, Karin (red): *Trussel eller Tillid? Nordiske Omverdensbilleder under forandring*, Nr. 4 af: *Norden i den internationella freds- och säkerhetspolitikken*, Stockholm 1990 s. 17-33
- POULSEN, Henning: *Hitlers krig 1939-1941* Bd. 1, In: KIRCHHOFF, Hans (red): *Den 2. verdenskrig*, København 1995
- RASMUSSEN, Erik: "Christmas Møller og P. Munch: Betragtninger over politikeres råderum" In: LARSEN, Helge og SKOVMAND, Roar (red): *Festskrift til Troels Fink*, Odense 1982, side 181-184
- RASMUSSEN, Erik: "P. Munch, nogle bidrag til en foreløbig status" In: *Nær og Fjern*, København 1980
- ROSLYNG JENSEN, Palle: "Den 9. april 1940 som halvtredsårsjubilær. En oversigt" In: *Historisk Tidsskrift* 1991, bd. 91 s. 154-174
- SALMON, Patrick: *Scandinavia and the great powers 1890-1940*, Cambridge 1997
- SEYMOUR, Susan: *Anglo-Danish Relations and Germany 1933-1945*, Odense 1982
- SJØQVIST, Viggo: *Besættelsen 1940. De danske forudsætninger for den 9. april*, København 1978
- SJØQVIST, Viggo: *Danmarks udenrigspolitik 1933-1940*, København 1966
- SJØQVIST, Viggo: *Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945* Bd. 1: 1877-1920 og bd. 2: 1920-1962, København 1973
- SJØQVIST, Viggo: "Folketingets beslutning af 19. januar 1940", In: *Hilsen til Hæstrup*, Odense 1969, s. 206-231

- SJØQVIST, Viggo: *Nils Sønningens: embedsmanden og politikeren. En biografi*, København 1995
- SJØQVIST, Viggo: *Peter Munch. Mennesket, politikeren, historikeren*, København 1976
- SVENNINGSEN, Nils og FISCHER, Paul: *Den danske udenrigstjeneste 1770-1970. Bind II 1919-1970*, København 1970
- SVENSSON, Bjørn: *Derfor gik det sådan 9. april*, København 1965
- Synsmåder i studiet af dansk udenrigspolitik. Rapport fra Dansk udenrigspolitisk Instituts seminar den 13.-14. februar 1975*, København 1976
- VILLAUME, Poul: *Allieret med forbehold*, København 1995
- ØRVIK, Nils: *Sikkerhetspolitikken 1920-1939* Bd. 1, Oslo 1960 og Bd. 2, Oslo 1961

Anmeldelser

- BJØL, Erling: Anmeldelse af Sjøqvists "Peter Munch", In: *Historisk Tidsskrift*, Bd. 78, s. 311-315, København 1978
- BJØL, Erling: "P. Munch, historisk og sociologisk set", In: *Historie*, bd. 9 Århus 1970 s. 123-141
- DUE-NIELSEN, Carsten: Anmeldelse af Bjøls "Hvem bestemmer?", In: *Historisk Tidsskrift*, Bd. 86 s. 180-186, København 1986
- HENNINGSEN, Sven: Anmeldelse af Karup Pedersens "udenrigsminister P. Munchs opfattelse...", In: *Historisk Tidsskrift*, Bd. 75 s. 365-379, København 1975
- KARUP PEDERSEN, Ole: Anmeldelse af Sjøqvists "Danmarks udenrigspolitik", In: *Historisk Tidsskrift*, Række 12, Bd. II s. 511-524, København 1966-67
- KARUP PEDERSEN, Ole: Anmeldelse af P. Munchs "Erindringer", In: *Historisk Tidsskrift* Bd. 78, s. 305-311, København 1978
- KARUP PEDERSEN, Ole: "Svar til Sven Henningsen", In: *Historisk Tidsskrift*, Bd. 75 s. 379-384, København 1975
- KIRCHHOFF, Hans: Anmeldelse af Gemzells "Raeder, Hitler...", In: *Historisk Tidsskrift*, række 12, Bd. II s. 187-196, København 1966-67
- KIRCHHOFF, Hans: Anmeldelse af Sjøqvists: "Besættelsen 1940...", In: *Historisk Tidsskrift*, Bd. 80 s. 602-604, København 1980
- KIRCHHOFF, Hans: Anmeldelse af Svenssons "Derfor gik det...", In: *Historisk Tidsskrift*, række 12, Bd. II s. 284-286, København 1966-67

Den tyske invasion af Danmark den 9. april 1940 kom som en overraskelse for både regeringen og militæret. Landet var dårligt forberedt, og modstanden varede kun ganske kort.

Truslen mod Danmark undersøger de trusselsvurderinger, der lå bag den danske politik, og peger på mulige årsager til at man dengang fejlvurderede situationen. Søren Helstrup analyserer fem sikkerhedspolitiske situationer fra 1938-40: Tysklands indlemmelse af Østrig 1938, Sudeterkrisen i september samme år, det tyske tilbud om en ikke-angrebsaftale i foråret 1939, krigsudbruddet i 1939 og vinterkrigen mellem Finland og Sovjetunionen 1939-40. Dermed påviser han hvordan udenrigsminister P. Munch, hærcheferne Gørtz, With og Prior og flådechef Rechnitzer fortolkede såvel disse begivenheder som udviklingen i april 1940 på baggrund af de forestillinger om truslen imod Danmark, som de havde oparbejdet i årene forinden.

Hvad ville der være sket, hvis regeringen havde vurderet truslen mod Danmark korrekt i de hektiske dage i april 1940?

Søren Helstrup (født 1971), cand. mag. i historie og spansk, er ekstern lektor på Københavns Universitet og gymnasielærer på Østre Borgerdydsskole i København.

ISBN 87-7289-629-9

9 788772 896298